

UNIVERZITA KARLOVA

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

V knihách je o NĚm psáno.

Nakladatelská teorie a praxe staré Jednoty bratrské

In Books It Is Written of Him.

Publishing Theory and Practice of the Unity of Brethren

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Kamila Veverková, Ph.D.

Autor:

BcA. Hana Hlouchová

Praha 2019

Poděkování

Děkuji Bohu za to, že mě posílal do bitev, které byly nad mé síly a dával mi v nich vítězit svou mocí.

Věřím, že díla nebývají zásluhou jednotlivců, nýbrž, že se formují při setkávání s *Živými knihami*. Jmenovitě bych proto ráda poděkovala děkance Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy doc. ThDr. Kamile Veverkové, Ph.D. za odborné vedení a lidský přístup, milovanému manželovi Filipovi i celé rodině za trpělivost a všestrannou pomoc, dále knihaři Jiřímu Foglovi za půjčení slepotiskového náradí, *České biblické společnosti* a *Grafii* za zprostředkování podkladů do přílohy práce a všem institucím, které souhlasily s vypublikováním fotografií.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci *V knihách je o Něm psáno* vypracovala samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. 7. 2019

BcA. Hana Hlouchová

Anotace

Práce přináší komplexní pohled na nakladatelskou teorii a praxi staré Jednoty bratrské. Sleduje její vývoj od počátků až do roku 1663 a zasazuje ji do českého i evropského reformačního kontextu. Propojuje poznatky z teologie, historie, výtvarného umění i soudobé nakladatelské a polygrafické praxe. Vše je doplněno rozsáhlou obrazovou dokumentací.

Klíčová slova

Bible, Bible kralická, Biblická společnost, biblické překlady, cenzura, didachografie, ilustrace, Ivančice, Jan Amos Komenský, Jan Blahoslav, Jan Hus, Jednota bratrská, Johann Gutenberg, kniha, knihtisk, knižní vazba, Kralice nad Oslavou, křesťanská literatura, Lešno, Martin Luther, mecenášství, nakladatelství, protestantismus, protireformace, reformace, tisk, tiskárna, tiskový stroj, typografie

Annotation

The thesis brings a thorough view of the publishing theory and practice of the Unity of Brethren. It follows its development from its beginnings until 1663 and puts it in the Czech and European reformation context. It combines knowledge of theology, history, fine arts and contemporary publishing and printing practice. Everything is accompanied by extensive picture documentation.

Keywords

Bible, Bible of Kralice, Kralice Bible, Bible society, Bible translations, censorship, didachography, illustration, Ivančice, Jan Amos Comenius, Jan Blahoslav, Jan Hus, Moravian Church, Unitas Fratrum, Unity of the Brethren, Johann Gutenberg, book, letterpress, bookbinding, Kralice nad Oslavou, christian literature, Lešno, Martin Luther, sponsorship, publishing, protestantism, counter-reformation, reformation, printing, printing office, printing machine, typography

Obsah

Seznam zkratk	7
Úvod	9
1. Knihtisk jako Boží dar	11
1.1. Role knihtisku v reformaci	14
1.1.1. Česká reformace	14
1.1.2. Světová reformace	17
1.2. Bestseller nejen doby reformace	21
1.2.1. Bible Jednoty bratrské	25
1.2.2. Dnešní Biblická produkce	29
2. Historický vývoj bratrského knihtisku	32
2.1. Spolupráce s externími dodavateli (do roku 1547)	33
2.1.1. Počátky publikační činnosti (do roku 1521)	33
2.1.2. Mladá Boleslav (1521–1534)	34
2.2. Církevní knihtiskárna ivančicko-kralická (1562–1619)	35
2.2.1. Ivančice (1562–1578)	37
2.2.2. Kralice nad Oslavou (1578–1619)	37
2.3. Knihtiskárna v exilu (1620–1670)	38
2.3.1. Lešno (1629–1656)	41
2.3.2. Amsterdam (1661–1663)	42
3. Bratrské know-how	45
3.1. Knihtisk	45
3.1.1. Exkurz do dnešní polygrafie	47
3.2. Výtvarná podoba knihy	49
3.2.1. Typografie	49
3.2.2. Ilustrace	52
3.2.3. Knižní vazba	54
3.3. Didachografie	59

4. Fungování bratrského nakladatelství	61
4.1. Personální zázemí	61
4.2. Ediční program	65
4.3. Distribuce	69
4.4. Financování	74
Závěr	80
Seznam použité literatury	83
Přílohy	100
Sponzoři	158

Seznam zkratek

*	datum narození	ČBS	Česká biblická společnost
†	datum úmrtí	ČEP	Český ekumenický překlad
12°	Dvanáctka je označení knižní složky s 12 potištěnými listy o výšce do 150 mm.	ČJB	Česká Jeruzalémská Bible
16°	Šestnáctka je označení knižní složky s 16 potištěnými listy o výšce do 150 mm.	ČKP	Český katolický překlad
1K	První list Korintským	čl.	článek
1Mak	První makabejská	ČR	Česká republika
1Pt	První list Petřův	ČSP	Český studijní překlad
2K	Druhý list Korintským	ČSR	Československo
4°	Kvart je označení knižní složky se 4 potištěnými listy o výšce v rozmezí 200 až 300 mm.	DT	Deuterokanonické knihy
8°	Osmerka je označení knižní složky s 8 potištěnými listy o výšce v rozmezí 150 až 200 mm.	Dt	Deuteronomium, Pátá Mojžíšova
AMK	Archiv Matouše Konečného	DTP	Desktop Publishing (příprava tiskových podkladů v počítači)
angl.	anglický, angličtina	ed.	editor, edičně připravil
atp.	a tak podobně	etc.	a tak dále
AV ČR	Akademie věd České republiky	Ex	Exodus, Druhá Mojžíšova
B	Bible	FF	Filozofická fakulta
B.	bratr	fol.	folio
B0	formát archu papíru o rozměrech 1000 × 1414 mm	gr. míš.	groš míšeňský
B1	formát archu papíru o rozměrech 707 × 1000 mm	He	Hebrejům (biblická kniha)
B21	Bible 21. století	ISBN	International Standard Book Number
B42	Gutenbergova 42řádková Bible	it.	italský, italština
BCBT	Katalog Clavius (bibliografická databáze cizojazyčných bohemik)	kap.	kapitola
BK	Bible kralická	KPS	Knihopis (databáze se soupisem českojazyčných tisků do roku 1800)
BKR	Bible kralická revidovaná	kr.	krejcar
cca	cirka, asi, přibližně	ks	počet kusů
cic	cicero (základní typografická měrná jednotka)	L	Evangelium podle Lukáše
Co.	company, obchodní společnost	lat.	latinský, latina
CTP	Computer to Plate (průmyslová technologie výroby tiskových desek)	Mk	Evangelium podle Marka
		ml.	mladší
		mm	milimetry
		Mt	Evangelium podle Matouše
		MZM	Moravské zemské muzeum
		n.	nad
		např.	například
		něm.	německý, němčina

nepag.	nestránkováno	SR	Slovenská republika
NK ČR	Národní knihovna České republiky	st.	starší
no.	number, číslo	stol.	století
NZ	Nový zákon	STT	Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800
obr.	obrázek, obrazová dokumentace	sv.	svazek; svatý
OP	Ordo (Fratrum) Praedicatorum, dominikáni	SZ	Starý zákon
PDF	Portable Document Format	tab.	tabulka
po Kr.	po Kristu	tzv.	takzvaný
př. Kr.	před Kristem	UBS	United Bible Societies
přel.	přeložil, přeloženo	UJ	Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów
r.	rok	UK	Univerzita Karlova
s.	strana	USA	Spojené státy americké
sign.	signatura	Vol.	volume, svazek
Sk	Skutky apoštolské	vyd.	vydání
SNC	Slovo na cestu (varianta biblického překladu)	YMCA	Young Men's Christian Association
SPMP	Studijní překlad Miloše Pavlíka	zejm.	zejména
SPN	Státní pedagogické nakladatelství	Ž	Žalmy

Úvod

Proroci Ho předpověděli, apoštolové Ho zažili, církve Ho očekávají. V jednom z žalmů o sobě přeneseně říká: „Aj, jduť, jakož v knihách psáno jest o mně.“ (Ž 40,8b BK) V autentické podobě se zvěst o NĚm nese celou Biblií, ale různým způsobem ji reflektuje i další křesťanská literatura. To o Ježíši Kristu, našem Spasiteli, je v těch knihách psáno.

Davidovský král v následujícím verši pokračuje: „Zákon tvůj jest uprostřed vnitřností mých.“ (Ž 40,9b BK) Příslušníci malé české církve včlenili obdobnou výpověď přímo do pojmenování vlastního společenství, které zní *Jednota Bratří zákona Kristova*. Skutečnou víru doprovází vždy skutek. V Jednotě bratrské se projevila mimo jiné výjimečným knihtiskařským dílem.

Na teoretické úrovni jsem bratrskou nakladatelskou činnost studovala z primární i sekundární literatury, v níž dominují autoři jako Mirjam Bohatcová (1919–2007), Petr Voit (* 1956) a Jiří Just (* 1973). Badatelsky jsou zpracované pouze dílčí poznatky a doposud neexistuje souhrnné dílo, které by tyto informace zpřístupnilo ve zkoncentrované a komplexní podobě. Cílem mé bakalářské práce je pokusit se toto vakuum naplnit.

Realizace této práce mi umožnila uplatnit znalosti i praktické zkušenosti z oblasti výtvarného umění a polygrafie, které jsem získala v rámci svého předchozího středškolského¹ a vysokoškolského² studia i několikaleté praxe v tiskárně.

Během studia na *Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy* se těžiště mého zájmu přesunulo ve prospěch textově-obsahové složky knih. Začaly mě zajímat publikace, které mají nejen kvalitní výtvarné a řemeslné zpracování, ale také hodnotné poselství. Všechny tyto atributy jsem v plné míře našla v produkci staré Jednoty bratrské.

Obsah práce jsem strukturovala v souladu s historickým vývojem reformace, vlastními dějinami Jednoty bratrské, logickými návaznostmi výrobních postupů a praktickým fungováním v nakladatelské oblasti. Vybrané kapitoly jsem příležitostně obohacovala o exkurzy do současnosti, aby bylo patrné, že mnohé reformační principy zůstaly živé do dnešních dnů a současné technologie otevírají církevním nakladatelstvím zajímavé možnosti.

---

1 *Soukromá střední umělecká škola grafická v Jihlavě, obor Propagační výtvarnictví*

2 *Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta Ladislava Sutnara, obor Grafika a ilustrace se specializací na knižní vazbu*

Práce vznikala v průběhu asi tří let. Díky dostatečnému časovému odstupu jsem měla možnost procházet nově nalezené zdroje informací, korigovat a upřesňovat své dosavadní znalosti a precizovat textové znění práce.

Přiznávám, že čím déle jsem se zabývala tímto tématem, tím více jsem si s Janem Amosem Komenským uvědomovala, že „v lidských záležitostech není nic absolutního, takového, aby se k tomu nedalo nic dodat“³. Stejně jako se ze současné lidské pozice nedají dohlédnout hloubky Božího charakteru, uniká nám ve své zlomkovitosti i historie vzdálená několik staletí.

---

3 KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 128.

1. Knihtisk jako Boží dar

S knihtiskovou technologií se pojí bezprecedentní pozitiva. Je proto pochopitelné, že současníci tento vynález považovali za zázrak a připisovali ho Bohu.

Už v době inkunábulí¹ oceňovali němečtí a italští humanisté rychlost nového rozmnožování knih a možnost záchranu antické literatury, která by byla pouhým opisováním odsouzena k zániku.² Nicméně potenciál zdárně se rozvíjející technologie v plné míře objevila až reformace, pro kterou se stal knihtisk důležitým spojencem. Nesmírně zajímavé je proto respektovat optiku samotných reformátorů a nechat promlouvat jejich vlastní mínění.

Pozitivní hodnocení reformátorů vychází z přesvědčení o časové shodě mezi objevem knihtisku a vznikem reformace, ve které vnímali Boží vedení. Knihtisk proto považovali za *Donum Dei*³. Tento pohled sdíleli a opakovaně formulovali Martin Luther (1483–1546), Filip Melanchton (1497–1560), Jan Amos Komenský (1592–1670) i další protestantské osobnosti.⁴

Martin Luther například označoval knihtisk jako „Boží nejvyšší a naprosto mimořádný akt jeho milosti, prostřednictvím něhož je poselství evangelia hnáno kupředu“⁵. V nové technologii rozpoznával naplňování dalekosáhlých Božích zaslíbení (Sk 1,8), citují: „Knihtisk je nejnovější a také nejvýznamnější *Boží dar*. Skrze knihtisk chce Bůh učinit pravou víru známou po celém světě, až na sám konec země.“⁶ Jeho užitečnost vnímal zejména v oblasti šíření Bible. Citují: „Vysoká dobrodiní knihtisku nelze slovy

---

1 Termín pochází z lat. *in cunabula*. Označují se jím tisky zhotovené do konce 15. století, kdy byla knihtisková technologie ještě *v plenkách* nebo *v kolébce*.

2 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 454–456. Heslo *Knihtisk (chvály a oslavy)*.

3 přel. *Dar Boží*

4 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 463–464. Heslo *Knihtisk (význam)*.
WHITFORD, D. M. *Reformation and Early Modern Europe*. Kirksville: Truman State University Press, 2008. s. 428.

5 WHITFORD, D. M. *Reformation and Early Modern Europe*. Kirksville: Truman State University Press, 2008. s. 428.

6 HILLERBRAND, H. J. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. s. 342.

vyjádřit. Jím se Písmo svaté otevře a rozšíří ve všech jazycích a řečech, jím se uchová, rozmnoží a na naše potomky se přeneso všechno umění a veškerá věda.“⁷

Roku 1526 napsal reformátor François Lambert z Avignonu (1486–1530), že reformace se stala možnou právě díky tomu, že Boží vůlí byl vynalezen knihtisk.⁸

Anglický reformační martyrolog John Fox (1516/17–1587) hovořil o knihtisku jako o *božském a zázračném vynálezu*⁹, díky kterému mohla reformace vítězit. Cituji: „Pán nezapočal práci pro svou církev mečem s cílem podmanit si vysoce postaveného nepřítele, ale tiskem, psaním a čtením... Takže buď papež musí odstranit vědění a knihtisk, nebo knihtisk musí nakonec vykořenit jeho.“¹⁰

Knih-tisk je také opakovaně promyšlené téma Jana Amose Komenského, které se objevuje napříč celým spektrem jeho spisů. Považuje tento *převeliký Boží dar*¹¹ „za zvlášť hodný obdivu“¹². Píše například: „A máme již dobrodiním božím mnohem hbitější způsob, jak rozmnožovat knihy: uměním tiskařským, vynalezeným před dvěma stoletími, jež za jeden den naplní při práci dvou mladíků písmem více papíru než by bylo možno pouhou rukou při zaměstnání dvou set písařů po celý měsíc.“¹³ Komenský ho ve své snaze o kultivaci společnosti spojuje s posledním věkem. Má se ho užívat „jen ke chvále Boží a ke společnému prospěchu lidského pokolení“¹⁴.

Pokud bych se zde odmlčela, jednostranně bych zredukovala názory reformátorů. Přiblížit se k pravdivému obrazu reformační doby vyžaduje přihlédnout i k vizionářským obavám a úpadkovým jevům, patrným už v 16. a 17. století.

---

7 Tuto vizi Martina Luthera od konce 17. století postupně realizují *Biblické společnosti* (viz kap. 1.2.2.).

HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, 2010. s. 335.

8 HILLERBRAND, H. J. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. s. 342.

9 HILLERBRAND, H. J. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. s. 342.

10 WHITFORD, D. M. *Reformation and Early Modern Europe*. Kirksville: Truman State University Press, 2008. s. 429.

11 KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 112.

KOMENSKÝ, J. A. *Typographeum vivum*. Praha: Československý spisovatel, 1968. nepag. 17], 44].

12 KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 113.

13 KOPECKÝ, M. *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, IV, s. 60.

14 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 24.

Ve skutečnosti Martin Luther knihtiskovou technologií málokdy chválil. Mnohem častěji se u něj setkáváme s negativním hodnocením. V dopisech si stěžoval na řemeslně špatně odváděnou práci a pirátství v oblasti autorských práv¹⁵. Za škodlivou považoval především knižní nadprodukcí, ke které měli podobné výhrady i mnozí jeho současníci.¹⁶

Ani Jan Amos Komenský se neubráníl, aby v knihtisku neviděl všudypřítomný neřád a marnost¹⁷ tohoto světa. Charakterizoval ho jako vysoce užitečné, ale zároveň vysoce zneužitelné médium.¹⁸ Viděl, že všude roste počet knih „jako povodeň“¹⁹. Nebál se hovořit o „plýtvání duševní prací“, počernění papíru tlachy²⁰ nebo o „zrůdných knihách“²¹. Zajímavým mementem, které Komenský sepsal nedlouho před svou smrtí je následující text: „Knihy měly léčit bloudění a vést lidského ducha, který trpí závratí; ale ve skutečnosti je tomu dnes tak, že samy jsou labyrinty, pustí-li se do nich člověk bez velmi moudré rady (jako Ariadniny niti). Především je jich tolik, že život smrtelníka by nestačil, aby jich přečetl jen tisícinu, a navíc jsou tak rozmanité, že by se nenašel tak silný mozek, u něhož by nutně nevyvolaly závrať. Nesmírné hromady knih jsou tak spíš na odiv, než k užitku, to ukazuje na jejich marnost; nebo slouží spíš k matení ducha než vzdělávání, a tím se projevuje jejich škodlivost... Jako mlsky lákají labužníky, klamou je a působí ošklivost, nemoc i předčasnou smrt, tak nástrahy zvědavosti, jimiž jsou mnohé a rozmanité knihy, nebezpečně sytí mysl a duchu přinášejí znechucení, chorobu a konečně i zkázu. To je důvod, proč se moudřejší začínají obávat, že pokud se té obrovské a stále rostoucí záplavě knih nepoloží nějaké meze, nebudou brzo lidé buď nic číst, anebo ničemu věřit a světskost a ateismus zaplaví všechno, jak se to začíná projevovat všude...“²²

---

15 Právní ochrana duševního vlastnictví v 16. století ještě neexistovala.

16 HILLERBRAND, H. J. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. s. 342.

17 Neřád a marnost jsou jedny z hlavních motivů Komenského knihy *Labyrint světa a ráj srdce*. KOMENSKÝ, J. A. *Labyrint světa a ráj srdce*. Chlumec: Poutníkova četba, 2010.

18 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 24.

19 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 11.

20 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 13, 24.

21 *Zrůdné knihy* jsou podle Komenského takové, které obsahují zlo nebo o dobrých věcech pojednávají špatně.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 125.

22 KOMENSKÝ, J. A. *Jedno nezbytné*. Praha: Kalich, 1999. s. 103–104.

Knihtisková technologie, poskytnutá člověku, byla ve svých potenciálních možnostech neutrální. Záleželo na volbě lidského ducha, k jakým účelům mu bude sloužit. Z pohledu člověka 21. století se zdá, že pozitivní očekávání i chmurné obavy se do důsledků naplnily. Ať už je ale knihtisk použitý podle původního záměru anebo v rozporu s ním, není tím snížena jedinečnost daru ani velkorysost jeho Dárce.

1.1. Role knihtisku v reformaci

Úspěch v šíření reformačních myšlenek se oprávněně klade do souvislosti s novým tiskovým médiem.²³ Význam reformace však nelze snižovat na pokrok v technologické oblasti. Takové pojetí vychází ze zúženého racionálního modelu dějin, ve kterém se nepočítá s Boží svrchovaností.

Reformace tu existovala daleko dříve, než Johann Gutenberg (1397/1400–1468) vynalezl knihtisk a vyndal zpod lisu první potištěnou stránku. A lidé zvěsti reformátorů uvěřili ještě předtím, než ji četli. Sám Martin Luther, který knihtisk využil opravdu velkoryse, viděl těžiště v kazatelské oblasti, cituji: „Proto také Kristus sám nic nenapsal, ale mluvil. Proto také nenazval své učení Písmem, ale Evangeliem, to znamená dobrým poselstvím či zvěstí, která nemá být šířena perem, ale ústy.“²⁴

1.1.1. Česká reformace

Vyjdeme-li z obecně přijímaného konsensu, že symbolickým počátkem světové reformace je rok 1517²⁵, pak je korektní poukázat na skutečnost, že v českých zemích se o reformu církve už přes 100 let zápasilo.

Dobově pochopenou kontinuitu reformačního vývoje dokládá výjev v *Malostranském graduálu*²⁶. Na tom, aby světlo evangelia opět zazářilo lidem se podle iluminované

23 Např.: BOLDAN, K. a J. HRDINA. *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské*. Praha: Filosofia, 2018. s. 7.

JUST, J., Z. R. NEŠPOR a O. MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009. s. 101.

PETTEGREE, A. a M. HALL. *The Reformation and the Book. The Historical Journal*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 47(4), s. 785–786.

24 LUTHER, M. *O dobrých skutcích*. Praha: Kalich, 1987. s. 144.

25 31. října 1517 Martin Luther vyvěsil 95 tezí na dveře kostela Všetech Svatých ve Wittenberku.

26 Většina utrakvistických zpěvníků se nedochovala kompletní. Obvykle jim chybí stránky zobrazující Jana Husa (cca 1370–1415). *Malostranský graduál (1569–1572)* unikl takovému zásahu jezuitů, jelikož se až do roku 1780 nacházel zazděný ve sklepě malostranské radnice v Praze. [obr. 1a]

bordury podíleli Jan Viklef (cca 1320/1331–1384), který vykresal jiskru, Jan Hus, který zapálil svíci a Martin Luther, který pozdvihl hořící pochodeň [obr. 1b].²⁷

Jan Viklef i Jan Hus sice působili ještě v epoše předknihtiskové, ale už v této době sehrála kniha, byť rukopisná, důležitou úlohu v šíření myšlenek reformátorů.

Od 80. let 14. století se u nás začala objevovat nejprve filosofická a posléze teologická díla anglického reformátora Jana Viklefa. Import ručně opisovaných Viklefových děl do Českých zemí zajistili dvořané anglické královny Anny Lucemburské (1366–1394)²⁸ a čeští studenti, kteří se vzdělávali na Oxfordské univerzitě²⁹. Viklefovy myšlenky našly své stoupence *in memoriam* v českém národě a zhmotnily se zejména v reformátorské osobnosti Jana Husa.

V roce 1410 bránil Jan Hus Viklefovy spisy těmito slovy: „Knihy kacířů se mají číst, nikoli pálit, ježto v nich bývá obsažená pravda.“³⁰ Netušil, že z jeho vlastních knih se zanedlouho stanou *libri prohibiti* a z obhajoby spisů cizích se tak stala předběžná apologie spisů vlastních.

23. června 1415 odsoudil Kostnický koncil (1414–1418) všechny Husovy spisy jako kacířské.³¹ V dopise do Čech se nám dochovala autentická reakce Jana Husa: „Nabádám vás, abyste se nelekali a nedali zastrašit tím, že mé knihy odsoudili ke spálení. Pamatujte, že spálili také proroctví svatého Jeremiáše, které mu dal napsat sám Bůh... Také v knihách Makabejských je psáno, že pálili zákon Boží a ty, u kterých jej našli, mučili. Potom pálili novozákonní svaté s knihami Božího zákona. Kardinálové také odsuzovali a pálili knihy svatého Řehoře a chtěli je všechny spálit, ale Pán Bůh je skrze Petra,

---

27 *Malostranský graduál*. NK ČR, sign. XVII.A.3, fol. 363r. Dostupné také online.

28 Anna Lucemburská, dcera Karla IV., se stala manželkou angl. krále Richarda II. (1377–1399). Sňatková politika Karla IV. (1316–1378) tak připravila podmínky pro šíření reformačních myšlenek mezi Anglií a Českými zeměmi.

29 Na oblibu oxfordských studií měla vliv nadace Vojtěcha Raňků (cca 1320–1388), účelově vázaná na vzdělávání českých nemajetných studentů na univerzitách v zahraničí. Díky tomuto stipendiu mohl na Oxfordu studovat např. Jeroným Pražský (1377/1378–1416), který se do Prahy vrátil s opisy některých u nás do té doby neznámých Viklefových děl.

30 Tuto tezi opíral o autoritu Augustina (354–430), Jeronýma (cca 348–420), Ambrože (cca 340–397), Bedy (cca 672–735), Theodora (393 – cca 460), Liberata (6. stol.), Cyrila Alexandrijského (376–444), papeže Gelasia I. (492–496), kánony a rozum.
HUS, J. *Knihy kacířů se mají číst*. Praha: Kalich, 2015. s. 67.

31 HUS, J. *Listy z Kostnice*. Praha: Biblion, 2015. s. 159.

jednoho jeho žáka, uchránil... Toto vše tedy mějte před očima a nenechte se zastrašit, abyste nečetli, co jsem psal, nebo abyste jim dávali své knihy ke spálení.“³²

Upálení si podle rozhodnutí Kostnického koncilu zasloužil i autor knih, Jan Hus. Podle rozkazu říšského maršálka měla být jeho poprava provedená důkladně. Všechno mělo být na popel spáleno, „aby to Čechové neměli za svátost... A tak všechno s popelem s hranice naloživše na kterous káru, vhodili to do řeky Rýna, jenž tamtéž blízko teče.“³³

Nám však zbylo něco daleko cennějšího než pozůstatky Husovy tělesné schránky, jeho myšlenky uložené v knihách a dopisech. Dokud budou díla Jana Husa známá, nedošla jeho likvidace svého cíle. „Je-li tento plán či toto dílo z lidí, zanikne; je-li však z Boha, nebudete je moci zničit...“ (Sk 5,38b–39a ČSP)

Odkaz Jana Husa zůstal zachován lidem soudobým i budoucím díky opisování jeho děl. Časově náročný proces se optimalizoval tak, že se text diktoval několika námezdním písařům současně. Ti k záznamu používali zběžně psané písmo bez ozdob, obvyklé na univerzitě. Například Husův traktát *De ecclesia*³⁴ byl podle svědectví Štěpána z Pálče (cca 1370–1423) nadiktovaný v Betlémské kapli 80 písařům zároveň.³⁵ Ani tato upřímná snaha o urychlení opisování knih však nemohla svou kvalitou a rychlostí konkurovat pozdější sériové knižní výrobě.

Novým impulzem pro českou reformaci se stala Lipská disputace v roce 1519, na které se Martin Luther veřejně zastal Jana Husa. Uvědomění si návaznosti na husitství se pro Martina Luthera stalo důležitým mezníkem vlastního sebepochopení, citují: „Všichni, zkrátka, jsme nevědomky husité, ano sám Pavel a Augustin jsou doslova husité.“³⁶ Vzájemná sounáležitost obou reformací se projevovala v korespondenční a osobní diplomacii, výběru akademické půdy, neochotě českých stavů bojovat proti Šmalkaldskému spolku nebo i ve výtvarné [obr. 2] a nakladatelské oblasti.

---

32 HUS, J. *Listy z Kostnice*. Praha: Biblion, 2015. s. 105–109. Dopis přátelům v Čechách z 24. června 1415.

33 Smrt Jana Husa popsal očitý svědek Petr z Mladoňovic (1390–1451). VOJTÍŠEK, V. *Památce Mistra Jana Husi*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1915. s. 112.

34 přel. *O církvi*

35 KEJŘ, J. *Jan Hus známý i neznámý*. Praha: Karolinum, 2009. s. 13.

36 KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl. Praha: Zvon, 1991. s. 12.

Martin Luther symbolicky propojil českou a světovou reformaci v roce 1520, kdy inicioval první knihtiskové vydání Husova spisu *De ecclesia*³⁷. Následně se v reformačních centrech těšila Husova díla zvýšenému vydavatelskému zájmu a Martin Luther dokonce některá vydání opatřoval předmluvami.

Z výše uvedených historických střípků vyplývá, že výjev z *Malostranského graduálu* výtvarně zachytil reformační kontinuitu, která není zidealizovanou zpětnou projekcí soudobého utrakvismu, ale ikonografickou zkratkou skutečných historických návazností.

1.1.2. Světová reformace

Na český náboženský život měly od nepaměti nejvýznamnější vliv německé země v čele se Saskem a Bavorskem. Konkrétně Sasko tvořilo v 16. století hlavní spojnici mezi českými zeměmi a Wittenbergem. V boji o reformu církve jsme už nebyli osamělí.

Vyvěšení 95 tezí univerzitním profesorem Martinem Lutherem nebylo revolučním aktem vykonaným se záměrem strhnout na sebe pozornost veřejného mínění a následně vyvolat církevní schizma. Byl to zcela korektní a obvyklý způsob, jak dát podnět k učené disputaci na akademické půdě.

Knihtisková technologie figurovala už na pozadí této události. Latinské znění 95 tezí bylo vytištěné ve formě plakátu univerzitní knihtiskárnou ve Wittenbergu.³⁸ Plakáty se stejně jako dnes věšely na veřejně přístupnou vývěsní tabuli. V období raného novověku se pro tento účel používaly chrámové dveře.

Nejen, že se debata mezi učenici nikdy neuskutečnila, ale navíc došlo ke změně příjemce tezí. Text plakátu vzbudil dalekosáhlý zájem, který zcela překročil hranice akademické půdy a stal se záležitostí nejširší veřejnosti.

Lutherovy teze rozšířili jeho kolegové a zůstává prozatím nezodpovězenou otázkou, jestli Martin Luther o jejich počínání věděl, nebo zda jednali bez jeho svolení.³⁹ Sám popíral, že by podnikl jakékoli kroky k publikování tezí na veřejnosti a nad jejich následnou popularitou se pozastavoval. Cituji: „Je pro mě záhadou, že právě teze, více než ostatní moje spisy, byly profesory rozšířeny na tolik míst. Byly určeny výhradně pro

---

37 WINTER, E. *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940. s. 109.

38 PETTEGREE, A. *Brand Luther*. New York: Penguin Press, 2015. s. 128.

39 EISENSTEIN, E. L. *The printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. s. 308.

místní akademickou půdou... Byly napsané jazykem, kterému by běžný člověk jen těžko porozuměl. Používají akademické kategorie...“⁴⁰

Už v prosinci roku 1517 bylo latinské znění Lutherových tezí tištěné souběžně knihtiskárnami v Norimberku [obr. 3], Lipsku a Basileji. Zaplavily německé země do dvou týdnů a Evropu do měsíce.⁴¹ Byly přeložené nejprve do němčiny a následně do dalších evropských jazyků. Kopie 95 tezí byly reprodukovány v takovém množství, že se staly nejrozšířenějším plakátem ve střední Evropě.⁴²

Ve 20. letech 16. století měla už knihtisková technologie za sebou téměř 70 let své existence. Svatá říše římská byla po technologické stránce na příchod reformace připravená. Byl zde největší počet knihtiskáren a řemeslo na úrovni. Na území říše a Švýcarské konfederace se do roku 1520 nacházelo asi 62 knihtiskáren.⁴³ Města Norimberk, Štrasburk, Basilej, Wittenberg a Augsburg, do kterých se soustředila tehdejší nakladatelská činnost, rychle zareagovala a stala se hlavními publikačními centry reformačního hnutí.

Knihtiskaři, kteří se do šíření reformačních myšlenek zapojili, byli odvážní jedinci, kteří museli počítat nejen s obvyklými komerčními riziky, ale i s perzekucí. Od roku 1520 tiskli v přímém rozporu s papežskou bulou *Exsurge Domine*⁴⁴ a od roku 1521 navíc porušovali říšská nařízení *Wormského ediktu*⁴⁵.

---

40 EISENSTEIN, E. L. *The printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. s. 306–307. Dopis Martina Luthera z 30. května 1518.

41 EISENSTEIN, E. L. *The printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. s. 307–310.

42 EISENSTEIN, E. L. *The printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. s. 307.

43 EDWARDS, M. U. *Printing, Propaganda, and Martin Luther* [online]. Berkeley: University of California Press, 1994. s. 15.

44 Bula *Exsurge Domine* z 15. června 1520 byla namířena proti Martinu Lutherovi. Papež Lev X. (1475–1521) v ní mimo jiné odsoudil veškeré jeho spisy a apeloval na věrné katolíky, aby je ve stanovené lhůtě odevzdali k veřejnému spálení.

45 *Wormský edikt* vyhlásil císař Karel V. (1500–1558) 26. května 1521. Edikt postihoval nejen samotného Martina Luthera, jeho podporovatele a stoupence, ale i knihy, ke kterým se na *Wormském sněmu* (1521) přihlásil. Jeho spisy byly přísně zakázané a veřejně pálené. Ani restrikce ze strany papežské a císařské moci však nedokázaly postup reformace zastavit. Pavel Hanes (* 1954) uvádí: „Wormský edikt proti Lutherovi většina Němců ignorovala, napřík tomu, že většým jeho sympatizantům hrozil vyhlazením. Lutherove knihy boli populárnejšie ako kedykoľvek predtým. Mnisi rozličných rádoŕ prijímali Lutherovo učenie. Muži, ženy, kňazi a laici rozširovali novú teológiu.“
HANES, P. *Dejiny kresťanstva*. Banská Bystrica: Združenie evanjelických cirkví v SR, 2009. s. 230.

Možnost využít knihtiskovou technologii pro šíření reformace se přímo nabízela. Martina Luthera pravděpodobně inspirovala odezva laických čtenářů tezí. Na základě této zkušenosti začal psát převažující část textů v němčině.⁴⁶ Pochopil, že cílovou skupinou není pouze učená elita, ale široké publikum, pro které později přeložil i Bibli (viz kap. 1.2.). Martin Luther za svůj život vpublikoval velké množství textů, které získávaly podobu knih, brožur a letáků. Odborníci hovoří o téměř 800 spisech v 3700 až 4000 vydáních.⁴⁷ Lutherův příklad následovali i další reformátoři, ale jeho aktivita mezi ostatními kolegy jednoznačně dominuje.

Ačkoli díky vynálezu knihtisku docházelo k razantní změně v dosavadním fungování knižního trhu a pořizovací cena knih klesala, byla pro většinu běžných obyvatel stále poměrně drahou záležitostí.⁴⁸ Reformátoři v tomto ohledu vyšli vstříc cílové skupině a přizpůsobili podobu výrobků jejím možnostem. Zejména pro luterskou reformaci se stalo typické vydávání novinových letáků.⁴⁹ Nebyla to myšlenka nijak nová. Prokazatelně se letáky objevují ještě před vynálezem knihtisku⁵⁰, ale teprve reformace dokázala

---

46 Poměr německojazyčných a latinskojazyčných vydání Martina Luthera v letech 1516 až 1546 mapuje graf od Marka U. Edwardse. Jednoznačně zde převažuje němčina. Nejplodnějším Lutherovým obdobím jsou 20. léta 16. století.
EDWARDS, M. U. *Printing, Propaganda, and Martin Luther* [online]. Berkeley: University of California Press, 1994. s. 17.

47 Dílo. *Lutherova společnost* [online]. Praha, c2019.

VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 283.

48 Petr Voit uvádí: „Oproti ručnímu opisování textů si znatelný pokles finančních nákladů vynutily již mechanicky rozmnožované prvotisky. Vznik skutečného knižního trhu v 70. letech 15. století pak prvotisky ve srovnání s polovinou století zlevnily ještě o polovinu. Obecně se tak připouští, že prodejní cena tehdejších tiskovin klesla až na pětinu ceny rukopisné produkce.“

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 153–154. Heslo *Cena knihy*.

49 V odborné literatuře se můžeme setkat i s termínem *pamflet*. Záměrně tento termín nepoužívám, protože pro křesťana má z etymologického hlediska negativní konotaci. V latině mu odpovídá termín *libellus* (přel. *knížečka*). Jeden z možných významů tohoto slova je „potvrzení vydávané křesťanům o tom, že vykonali obět pohanským bohům“.

BAGCHI, D. *Printing, Propaganda, and Public Opinion in the Age of Martin Luther* [online]. Hull: University of Hull, 2016.

SVOBODA, L. *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia, 1973. s. 340.

50 Nejpozději na počátku 15. století se objevují *dřevořezové deskotisky*. Otisky se pořizovaly z dřevěné desky, do které byla ilustrace vyřezaná zároveň s textem. Používaly se na drobné jednoúčelové tiskoviny pomíjivého charakteru.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 204–205. Heslo *Deskotisk*.

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 117.

čtenáře doslova zaplavit miliony výtisků a účelně je použít pro šíření náboženských myšlenek.

Vydávání novinových letáků zcela vyhovovalo rázu doby. Reformátoři díky nim mohli současně informovat čtenáře, ovlivňovat dění i zapojovat laickou aktivitu. Produkce letáků v sobě zahrnovala několik užitečných aspektů: požadavek na dostupnou cenu⁵¹, rychlé šíření aktuálních myšlenek a eliminaci rizika při distribuci.

Letáky se vydávaly buď v jednolistové podobě nebo jako vícestránkové brožury. Mívaly nejčastěji kvartový formát (4°) o 16 stranách, ale objevují se až 80stránková vydání. Naprostá většina byla anonymní, ačkoli badatelé mají poměrně konkrétní představu, kdo byl autorem těchto textů.⁵² Brožury bývaly jak šité ve hřbetě, tak i nesvázané. Titulní strana tvořila zároveň obálku. Pro luterskou reformaci je navíc charakteristické, že obálku často zdobila dřevořezová ilustrace. V kalvínské reformaci, která se celkově k obrazové kultuře chovala rezervovaně, se tento prvek objevuje zřídka.⁵³ Možnosti nakladatelů nebyly často ideální, a tak vznikaly i hrubé ilustrace nepěkného vzhledu a nízké kvality. Z dnešního pohledu jsou některé výjevy až surrealistické a bizarní záležitosti [obr. 5].

Ačkoli reformační letáky v mnohém připomínají dnešní „kulturu“, přece jen jsou tu výrazné rozdíly. Soudobý reklamní průmysl spoléhá především na vizuální efekt a soukromou četbu jednotlivců. Badatelé však odhadují, že v 16. století si tištěné slovo mohlo přečíst pouze asi 5 až 30 % obyvatelstva.⁵⁴ Reformační novinové letáky byly

---

51 Jana Hubková (* 1953) uvádí: „Z rukopisných poznámek na letácích víme, že v letech 1515–1525 stál leták o 4 listech 1 feník a 3 haléře, leták o 6 listech 2 feniky a leták o 10 listech 4 feniky. Jednotlivý výtisk o nevelkém počtu stran tedy nebyl dražší než dobrý oběd.“ HUBKOVÁ, J. Martin Luther a jeho následovníci i oponenti v zrcadle dobového tisku. *Muzeum města Ústí nad Labem* [online]. Ústí nad Labem, c2011.

52 Martin Luther si v letech 1518 až 1525 vedl seznam autorů letákových textů [tab. 4]. Nejplodnějším autorem je on sám. Celkově zde převažují vzdělaní teologové. Laici jsou tu zastoupeni pouze 4 jmény: Philipp Melancthon, Hans Sachs (1494–1576), Ulrich von Hutten († 1523) a Hartmuth von Cronberg (1488–1549). EDWARDS, M. U. *Printing, Propaganda, and Martin Luther* [online]. Berkeley: University of California Press, 1994. s. 26.

53 BAGCHI, D. *Printing, Propaganda, and Public Opinion in the Age of Martin Luther* [online]. Hull: University of Hull, 2016.

54 5% gramotnost se předpokládá ve venkovských oblastech, zatímco ve městě mohla dosahovat až 30 %. WAUGH, B. The Importance of the Printing Press for the Protestant Reformation, Part Two. *Reformation 21* [online]. Lancaster, October 2013.

proto koncipované jako pomůcky pro mluvené, nebo dokonce zpívané slovo⁵⁵ a mívaly k tomuto účelu přizpůsobenou i literární formu.

Reformace tedy byla úspěšná i díky tomu, že dokázala zapojit laickou aktivitu, která byla v hierarchickém pojetí církve odsunutá stranou.⁵⁶ Gramotní jedinci se mohli aktivně účastnit dění tím, že předčítali improvizovaná kázání na veřejných prostranstvích (trhy, hostince) i v soukromých prostorách (skupinky v domácnostech). Reformace se stala lidovým hnutím, které rostlo díky zprostředkovaným myšlenkám. Ty se na základě jednoduše fungujícího mechanismu dostávaly ke všem vrstvám obyvatel.

Slovo má zvláštní schopnost šířit se, která se projevila mimo jiné i skrze reformační tiskoviny. Pokud však porovnáme knižní a letákovou produkci s významem biblických překladů, zjistíme, že tvoří pouhé komparzisty.

1.2. Bestseller nejen doby reformace

Knihy se v mnohém podobají lidem. Většinu z nich jen minete jako kolemjdoucího. Některé jsou vymóděné podle nejnovějších trendů, ale chybí jim rozměr hloubky. Jiné jsou na první pohled nevzhledné až odpudivé, ale připravené vyprávět tomu, kdo nad nimi nevynáší unáhlené soudy. Další z nich jsou staříčké, ale jejich sdělení nezestárlo s nimi. Ty cennější koření náš život jako šafrán. K takovým se pak s oblibou vracíme jako k dobrým přátelům. Mezi tou záplavou knih je ale jedna všem ostatním nepodobná. Reformace ji povýšila nad lidskou tradici, usnesení koncilů i hierarchickou autoritu církevních hodnostářů. Božské a lidské se v této *Knize knih* snoubí.

Nebudeme-li brát v úvahu předchozí drobnější tisky⁵⁷, na kterých si Johann Gutenberg testoval novou výrobní technologii, spatřila světlo světa jako první tištěná kniha právě *42řádková latinská Bible* [obr. 6].

Nejen, že byl Gutenberg geniální vynálezce, ale zároveň velice dobře rozpoznal, který titul bude čtenářsky nejžádanější a v případě jeho realizace může počítat minimál-

---

55 BAGCHI, D. *Printing, Propaganda, and Public Opinion in the Age of Martin Luther* [online]. Hull: University of Hull, 2016.

56 Římskokatolická církev nebyla na expanzi reformačního knihtisku schopná pružně zareagovat. Až do poloviny 16. století byly katolické polemiky publikované převážně v latinském jazyce. Laickou veřejnost se církev snažila oslovit až poté, co se konsolidovala na *Tridentském koncilu* (1545–1563).

57 Mezi zkuškové tisky se počítá dochovaný *zlomek knihy Sibyliny, odpustkový list a kalendář na rok 1455*.

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 120.

ně s jistou návratností investice. Jeho správný předpoklad se až do dnešních dní nepřestává potvrdovat. Bible a její části patřily od počátku k nejvydávanějším titulům.

Rozsáhlé společenské změny, které s sebou vynález knihtisku přinášel, se prosazovaly s časovou setrvačností a své ovoce začínaly nést až za horizontem Gutenbergova pozemského života. Za pár desítek let se Německo, kolébka knihtisku, stalo centrem reformačního hnutí a lídrem v biblické produkci.

Nakladatelský záměr Johanna Gutenberga pochopitelně následovali i další knihtiskaři. S postupnou expanzí nové tiskové technologie do evropských měst stoupal i počet vytištěných Biblí. V tehdejší biblické produkci je možné vysledovat tři hlavní nakladatelské trendy. Základní linii tvořily *latinské Bible*⁵⁸ zastoupené primárně Vulgátou a latinským překladem Erasma Rotterdamského (1466–1536), určené pro inteligenci. Specifické potřeby měli humanisté. Jejich filologickému zaměření vyhovovala *vydání řecká, hebrejská a zejména polyglotní*⁵⁹. Třetím, pro reformaci charakteristickým jevem, jsou *překlady Bible do národních jazyků*. Tyto překlady byly zacílené na ostatní gramotné věřící, kteří původní biblické jazyky ani jazyk vzdělanců neovládali.

Klíčovou službu reformaci v tomto ohledu prokázal Martin Luther, který zužitkoval svou bezpečnostní izolaci na Wartburgu [obr. 7]. Za dva a půl měsíce zde přeložil *Nový zákon* z řečtiny do jazyka prostého německého lidu.

Lutherův překlad skutečně nemohl přijít v příhodnější chvíli. Společnost byla prosycená reformačními myšlenkami a popularitě celého hnutí paradoxně napomohl i Wormský sněm v roce 1521. Mezi lidmi byl hlad po Bibli.

Tisk Lutherova Nového zákona⁶⁰ probíhal v přísném utajení a byl dokončený roku 1522. Nesignovaný, ilustrovaný prvotisk, v předpokládaném nákladu 3000 výtisků⁶¹, byl rozebrán za několik týdnů a za dva měsíce následoval dotisk⁶². Jeho vydání vyvolalo skutečné čtenářské a nakladatelské nadšení.

---

58 HILLERBRAND, H. J. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. s. 161–163.

JAMBREK, S. The Bible in the Time of the Reformation. *Kairos* [PDF online]. Zagreb: Biblijski institut, 2010, **IV**(1), s. 85–115.

59 *Polyglota* je označení pro vícejazyčné vydání biblického textu, které umožňovalo simultánně porovnávat různé překlady stejného oddílu.

60 Původní název: *Das Newe Testament Deutzsch*

61 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 614–615. Heslo *Náklad*.

62 JAMBREK, S. The Bible in the Time of the Reformation. *Kairos* [PDF online]. Zagreb: Biblijski institut, 2010, **IV**(1), s. 96.

Ve chvíli, kdy probíhal tisk Nového zákona, Martin Luther s několika kolegy už pracoval na překladu *Starého zákona* z hebrejštiny.⁶³ Kvůli značné časové a finanční investici byly jednotlivé knihy Starého zákona zveřejňovány postupně.⁶⁴ Kompletní svazek vyšel ve Wittenbergu v roce 1534 pod názvem *Bible wartburská*⁶⁵.

Centrem reformačního knihtisku se pochopitelně stal Wittenberg. Knihotiskárna sice ve městě fungovala už od roku 1502, ale skutečný boom nastal až po vystoupení Martina Luthera. Během 16. století zde vyrostlo dalších asi 50 knihtiskáren,⁶⁶ které pomáhaly šířit reformační myšlenky. Důležité statistické údaje uvádí Petr Voit: „Od Lutherovy smrti roku 1546 bylo jen ve Wittenbergu do roku 1626 realizováno na 75 vydání jazykově německé Bible s předpokládaným úhrnným nákladem 200 000 exemplářů... Během 16. století vyšlo na jazykově německých územích více než 190 vydání Bible v národním jazyce či jihoněmeckém dialektu.“⁶⁷ Pro německy mluvící oblasti 16. až první poloviny 17. století je celkově charakteristické, že objem biblické produkce nesnese s ostatními evropskými zeměmi srovnání. Bible nebo její část zde byla „jednoznačně nejvydávanější knihou“⁶⁸.

Martin Luther v roce 1522 odstartoval řetězovou reakci, která se z Wittenbergu začala šířit do dalších evropských zemí. Také v nich nejprve vyšel Nový zákon [tab. 8, obr. 9]. S různým časovým odstupem byl následně uveřejňován překladatelsky i nakladatelsky náročnější Starý zákon [tab. 8, obr. 10].

---

63 BEUTEL, A. *Martin Luther*. Praha: Kalich, 2017. s. 103.

MULLETT, M. A. *Martin Luther*. New York: Routledge, 2004. s. 222.

64 Původní názvy: *Die fünff Bücher Mose* (Augsburg, 1523), *Das ander Teil des Alten Testaments* (Augsburg, 1524), *Der Psalter deütsch* (Augsburg, 1524), *Der Hiob teutsch* (Strasbourg, 1525), *Die Propheten alle teütsch* (Augsburg, 1532) a v úplnosti čtyřdílný *Das Alte (Newe) Testament mit Fleyss verteutsch* (Nürnberg, 1524).

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 107–108. Heslo *Biblické překlady*.

65 Původní název: *Biblia, das ist die gantze Heilige Schrift Deusch*

66 Mezi místní významné protestantské nakladatele patřili zejm.: Josef Klug († 1552), Melchior Lotter ml. (* cca 1490), Hans Lufft (1495–1584), Georg Rhau (1488–1548) a Johann Rhau-Grunenberg (činný 1507–27), Christian Döring (činný 1523–1525), Hans Weiss (1525–1539) a Nickel Schirlentz (činný 1521–1547).

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 1024. Heslo *Wittenberk*.

67 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 114–118. Heslo *Biblické tisky a ilustrace zahraniční*.

68 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 114–118. Heslo *Biblické tisky a ilustrace zahraniční*.

Poměrně záhy se protestantské biblické překlady objevily v severských zemích, kde byla reformace luterského typu zaváděná místními vládnoucími složkami. Pro holandská, dánská, švédská a islandská vydání Bible je příznačné, že se jejich překladatelé spokojili pouze s Lutherovým německým textem, který převedli do národního jazyka.

V ostatních částech Evropy je patrná důslednější snaha následovat Lutherův příklad. Překladatelé podle úrovně svých znalostí kombinovali původní jazyky s Vulgátou, latinským textem Erasma Rotterdamského, už existujícími protestantskými překlady a dalšími zdroji. Kromě německojazyčných oblastí se překladem Písma z původních jazyků mohou pochlubit i další evropské země. Brilantní práci odvedli zejména William Tyndale (1494–1536) překladem do angličtiny, Antonio Brucioli (1498–1566) a Giovanni Diodati (1576–1649) překladem do italštiny, Johannes Sylvester (cca 1504–1553) a Gáspár Károlyi (1529–1592) překladem do maďarštiny, Robert Estienne (1503–1559) a Sébastien Castellion (1515–1563) překladem do francouzštiny, kolektiv kalvínských autorů překladem do polštiny a Jednota bratrská překladem do češtiny.

Vzájemné spolupůsobení Bible a reformace je neoddělitelné. Bez nového pochopení Bible by reformace nevznikla a bez reformace by Bible nebyla nejrozšířenější knihou světa⁶⁹. Snaha zpřístupnit Boží slovo ve srozumitelné formě je praktickým důsledkem reformačního principu *sola scriptura*. Pavel Hanes význam knihtisku ilustruje jednoduchým porovnáním: „Roku 1450 bolo veľmi neobvyklým, aby bežný kňaz vlastnil Bibliu, alebo mal k nej čo len prístup. O storočie neskôr už bolo zriedkavým zjavom, aby kňaz nemal Bibliu, r. 1650 to už bolo pozoruhodnou raritou.“⁷⁰

Je třeba si uvědomit, že úsilí o zpřístupnění Bible v národních jazycích se objevovalo už před reformací. Reformátoři se však vrátili ke staré církevní tradici⁷¹ a pořizovali překlady z původních jazyků. Dobovou novinkou také nebyla snaha Bibli rozšířit, ale možnost to v nebývalé míře uskutečnit.

---

69 Jako nejprodávanější a nejrozšířenější kniha světa má Bible záznam i v *Guinnessově knize rekordů*.

Best-selling book of non-fiction. *Guinness World Records* [online]. London, c2019.

70 HANES, P. *Dejiny kresťanstva*. Banská Bystrica: Združenie evanjelikálnych cirkví v SR, 2009. s. 208.

71 Dílo reformačních překladatelů není vytrženo z církevně-historického kontextu. Spíše navazuje na starou církevní tradici, kterou reprezentuje zejm. *Septuaginta* (překlad SZ z hebrejštiny do řečtiny ze 3. stol. př. Kr.) a *Vulgáta* (překlad Bible z původních jazyků do latiny ze 4. stol. po Kr.).

1.2.1. Bible Jednoty bratrské

Vybrané osobnosti a dějinné události si národy přivlastňují, jelikož v nich rozpoznávají svou vlastní identitu. Tyto milníky se jim natrvalo stávají připomínkou, kým jsou a kým chtějí být v budoucnosti. Jedním z takových milníků v našich národních dějinách je vydání *Bible kralické*.

Po bouřlivých událostech husitských válek v 15. století se u nás vyprofilovaly dvě reformační linie. Jednu tvořila utrakvistická církev, která balancovala na hraně mezi snahou o vlastní osobitost a kompromisem vůči římskokatolické církvi. Jiným směrem se vydala Jednota bratrská, která budovala svou existenci primárně na Bibli a z toho vyplývala její neochota ke kompromisům. Heidelberský profesor Šimon Stein (1540–1619) její význam zhodnotil slovy: „Nezhynulť drahý Husův prach, ale v Jednotě ožil...“⁷²

Snahy o vydání biblického textu se u Bratří objevují už v počátcích jejich publikační činnosti. Tradičně jsou s bratrským okruhem spojována mladoboleslavská vydání *Nového zákona* z roku 1518 a 1525 [tab. 11].⁷³ Ačkoli se už začínala prosazovat humanistická tendence *ad fontes*⁷⁴, autor předmluvy se vymezuje vůči průkopnickým novinkám v překladatelské oblasti. Citují: „Nemá zajisté nižádný vykladač smyslem a rozumem text litery vykládati v též do jiného jazyka, ale což muož nejbliž k formě slov v latinském jazyku položených tak, jak v sobě znějí, položiti.“⁷⁵

---

72 Jan Amos Komenský tuto citaci zařadil do doplněného vydání církevního řádu z roku 1634. VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 109.

73 K bratrskému původu tisků se kloní Mirjam Bohatcová, která za autora předmluvy považuje Lukáše Pražského (před 1460–1528) a odkazuje se na mínění Jana Blahoslava (1523–1571). Amedeo Molnár (1923–1990) považuje za „bohosloveckého poradce těchto edic“ Lukáše Pražského. Petr Voit naopak prosazuje nadkonfesní charakter vydání. Lukášův zásah do předmluvy zpochybňuje a za autora předmluvy považuje Mikuláše Klaudyána († 1521/22) u staršího vydání a Jiříka Štyrsu († po 1531) u novějšího vydání.

BOHATCOVÁ, M. Výtvarná koncepce prvních bratrských biblických tisků. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1984, **XI**, s. 15.

MOLNÁR, A. Kralická Šestidílka v souvislostech českého biblismu. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1984, **XI**, s. 39.

VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 268–270.

74 Humanisté lat. termínem *ad fontes* (přel. *k pramenům*) naznačovali, že chtějí čerpat z co možná nejpůvodnějších zdrojů textu. U Bible tím konkrétně měli na mysli hebrejský a řecký text.

75 *Bible kralická šestidílná*. Praha: ČBS, 2014. s. 12.

O téměř 40 let později se už titulní list *Nového zákona* nijak nerozpakuje propagovat „Nový zákon z jazyku řeckého do češtiny přeložený“⁷⁶. S originálním biblickým textem se tehdy rozhodl pracovat humanista Jan Blahoslav. Komparací původního řeckého textu⁷⁷ se staršími českými⁷⁸ a latinskými⁷⁹ překlady se dopracoval k novému českému znění, které bylo vydáno v letech 1564 a 1568 [tab. 11].

Novozákonní tisk z roku 1564 [obr. 12a] patří mezi první publikace, které vzešly z Blahoslavem zřízené knihtiskárny v Ivančicích. Druhé vydání z roku 1568 se od předchozího liší zvětšeným formátem⁸⁰, místy poupraveným biblickým textem a značně rozšířeným poznámkovým aparátem.⁸¹

Po smrti Jana Blahoslava Bratři přistoupili k zamýšlenému překladu *Starého zákona*. Podle zmínek v Aktech Jednoty bratrské bylo „začato vykládání Biblí v Evančicích“⁸² v roce 1577. Vydavatelský tým rozdělil Bibli do šestidílného souboru, který vycházel postupně v letech 1579 až 1594 [tab. 11, obr. 12b–f]. Pět svazků zaujímá Starý zákon a poslední obsahuje revidovaný překlad Nového zákona od Jana Blahoslava. *Bible kralická*

---

76 Odlišná varianta znění titulního listu: „Nový zákon vnově do češtiny přeložený“ BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 17–20.

77 Jako zdroj textu Janu Blahoslavovi posloužilo Barbiriovo řecko-latinské vydání Nového zákona (1559–1560).

78 Zejm. překlady: Jiřího Melantricha z Aventinu († 1580), dvojice Beneše Optáta († 1559) a Petra Gzela († cca 1564)

79 Zejm. překlady: Erasma Rotterdamského, Sebastiana Castelliona, Theodora Bezy (1519–1605), Ulricha Zwingliho (1484–1531) a Leo Juda (1482–1542)

80 Původní 12° zvětšili na 8°. 8° následně používali i pro *Bibli kralickou šestidílnou*.

81 KYAS, V. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1997. s. 178.

82 JEDNOTA BRATRSKÁ. *Akta Jednoty bratrské – Acta unitatis fratrum*. sv. XII. Národní archiv, fond AUF 106, fol. 323r. Dostupné také online.

šestidílná, tzv. *Šestidílka*, je rozsáhlá, protože poměrně velkou část sazebního obrazce⁸³ zabírá poznámkový aparát⁸⁴.⁸⁵

V období po vydání *Šestidílky* a před exilem se ještě Bratřím podařilo zrealizovat několik dalších biblických vydání, kterým nelze upřít určitou dávku inovativního přístupu.

Otázka finanční dostupnosti titulu pravděpodobně vedla Jednotu bratrskou k vydání *Bible kralické jednodílné*, tzv. *Jednodílky* [tab. 11]. Úspora spočívala ve vynechání poznámkového aparátu, což značně snížilo počet stran a biblický text se díky tomu vtěsnil do jednoho svazku.

Následovalo kapesní vydání *Nového zákona* (12°) a dotisk rozebraného šestého svazku *Šestidílky* [tab. 11].

Při druhém vydání *Jednodílky* [tab. 11, obr. 12g] se nakladatelé rozhodli vyjít vstříc potřebám čtenáře. Zvýšili čitelnost textu tím, že zvětšili velikost písma a formát knihy (4°), aby „k užívání čtenářům pohodlnější býti mohla“⁸⁶. Tento revidovaný text z roku 1613 se stal podkladem pro většinu pozdějších vydání *Bible kralické*.

V roce 1616 Jednota bratrská ještě stihla zrealizovat *novozákonní polyglotu* [tab. 11]. Evangelijní a epištolní texty jsou v ní vytištěné v českém, německém, latinském a řeckém jazyce s gramatickými poznámkami. Publikaci si Bratří nechali vyrobit v Brémách u Thomase de Villiers.⁸⁷

---

83 „Sazební obrazec je základní rozkres navrhované tiskoviny, který obsahuje umístění do plochy sazby na čistém formátu tiskoviny.“

BERAN, V. *Aktualizovaný typografický manuál*. Praha: Kafka design, 2007. s. 14.

84 *Poznámkový aparát* tvoří textově kritické a filologické poznámky, různočtení, konkordance, exegetické a teologické komentáře.

85 Fenomén *Bible kralické šestidílné* je badateli opakovaně promýšlené téma. Podrobně o dalších aspektech jejího vydání pojednává např.:

Bible kralická šestidílná. Praha: ČBS, 2014. s. 11–31.

KYAS, V. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1997. s. 182–209.

BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 31–60.

MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013.

PAVLINCOVÁ, H. a D. PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994.

MITÁČEK, J. *Kralice nad Oslavou*. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010.

86 BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 232.

87 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 269–270.

V exilu měla Jednota bratrská vizi, že bude udržovat započatý kurz.⁸⁸ Chtěli v knižní produkci i přes nepříznivé podmínky pokračovat. Zamýšleli vydat novou revidovanou edici *Šestidílký*⁸⁹ a *biblickou konkordanci*⁹⁰. Ani jeden z těchto nakladatelských záměrů se jim ale nepodařilo zrealizovat. Exulantským problémům dominoval nedostatek financí a mnohé rukopisy proto končily „v šuplíku“. Ze stejného důvodu odložili i rukopis konkordance, který nakonec shořel při požáru Lešna v roce 1656.

Poslední zpracování biblického textu starou Jednotou bratrskou je trochu netradiční. Je jím *Manuálník, to jest Biblí svatá obojího Zákona, pro skrovnější nošení, hbitější čtení, pochopitedlnější spatování a snadnější, čeho zapotřebí, nalezení, v způsob výtahu zformovaná*⁹¹ [tab. 11] od Jana Amose Komenského. Jak už samotný název napovídá, Jan Amos Komenský se rozhodl biblický text zkrátit.⁹² Vznikl tak špalíček (16° o 936 stranách), který nebyl na vydání tolik nákladný a věřící ho mohli nosit stále s sebou. Jan Amos Komenský chtěl *Manuálníkem* vybavit exulanty, aby s ním mohli kráčet vstříc neznámé budoucnosti.

Bible byla hlavní motivační silou Jednoty bratrské. Komenský si přál, aby rozptýlení exulanti měli možnost kdykoli a kdekoli ji číst. Víra založená na Bibli pro něj nebyla jen pouhou rozumově přijatou doktrinní pravdou, citují: „Chce-li kdo vědět theologii mou, ukáži mu s Aquinatem umírajícím Bibli a řeknu celým srdcem i plnými ústy: Věřím všemu tomu, co tuto psáno stojí.“⁹³ A Bible, na kterou Komenský svou rukou ukazoval, je Bible kralická.

Jednota bratrská se chopila úkolu vydat Bibli po všech stránkách důsledně. Na jedné straně dokázali reflektovat soudobé humanistické tendence a udržovat krok s reformačním děním, ale zároveň si zachovali vlastní osobitost a invenci. Nevníмали svou

88 GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 279. Shromáždění léta Páně 1632 v Lešně.

89 *Bible kralická šestidílná*. Praha: ČBS, 2014. s. 19.

90 Podrobnosti ohledně zamýšleného vydání konkordance poskytuje článek: BOHATCOVÁ, M. Exulantská vydání Kralické Bible. In: PAVLINC OVÁ, H. a D. PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994, s. 27–28.

91 BOHATCOVÁ, M. Exulantská vydání Kralické Bible. In: PAVLINC OVÁ, H. a D. PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994, s. 28.

92 Redukoval zejm. text, který obsahoval vstupní pozdravy, osobní vzkazy, výčty jmen, rodů, měst a krajin, nebo popisoval kněžské obleky, stavbu a výzdobu chrámu. Vynechával také oddíly, které jsou opakováním jiných částí Bible.

93 KOMENSKÝ, J. A. *Závět' J. A. Komenského*. Tábor: Dětský domov Komenského, 1942. s. 13.

práci na biblickém překladu jako uzavřenou a statickou. Neustávali v aktivní práci na jeho zdokonalování. Zajímavý posun je patrný i v předmluvách. Vedení Jednoty bratrské postupně rozšiřovalo zamýšlenou cílovou skupinu z duchovních⁹⁴ až na laického čtenáře⁹⁵. Hovořili odborníci o Bibli kralické v superlativech, nezbývá, než jim přitakat.

Bible kralická v následujících desetiletích vycestovala spolu se svými majiteli do nejrůznějších končin naší planety. Do dnešních dnů se k ní hlásí lidé bez rozdílu národnosti a barvy pleti. Věřím, že svou prací Jednota bratrská vytvořila nesmazatelnou stopu v našich dějinách.

V závěru této podkapitoly bych ráda nechala zaznít slova Jana Amose Komenského: „Odkazuji tobě, [*národe český a moravský*], za dědictví knihu boží, bibli svatou, kterouž synové moji z původních jazyků (kterýmiž je Bůh psáti byl poručil) do češtiny s pilností velikou (do patnácte let na té práci ztrávilš několik učených mužů) uvedli, a Pán Bůh tomu tak požehnal, že málo ještě jest národů, kteříž by tak pravdivě, vlastně, jasně svaté proroky a apoštoly v svém jazyku mluvící slyšeli. Přijmiž to tedy za svůj vlastní klénot, vlasti milá, a užívej toho k slávě boží a svému v dobrém vzdělání.“⁹⁶

1.2.2. Dnešní Biblická produkce

Od posledního vydání Bible kralické uplynulo přes 400 let. Dílo Jednoty bratrské se u nás od té doby rozrostlo na pestrou škálu Biblí, z níž si čtenář může vybírat od studijních překladů až po parafráze [tab. 13]. Nabídku ještě rozšiřuje množství formátových, materiálových a designových provedení.

---

94 Ukázka typicky formulované dedikace: „Kněžím a zprávcům lidu Páně těm, kteříž českým jazykem služby Boží v lidu jeho konají, pozdravení.“

BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 138.

95 Cituji z amsterodamského vydání *Manuálníku*: „Rozptýleným z Lešna polského, smutným, ochuzeným, Bohu však věrným a milým Čechům.“

BOHATCOVÁ, M. Exulantská vydání Kralické Bible. In: PAVLINC OVÁ, H. a D. PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994, s. 30.

96 KOMENSKÝ, J. A. *Křaft umírající matky Jednoty bratrské*. Praha: Nadace J. A. Komenského, 1995. kap. XIX. nepag.

Vedoucí postavení v oblasti vydávání a distribuce Biblí zaujímají *biblické společnosti*⁹⁷, které svou činností pokrývají téměř 80 % světové produkce.⁹⁸ V současné době sídlí asi ve 200 zemích světa a sdružují se do celosvětové sítě *United Bible Societies*, se sídlem v Anglii. Na našem území působí od roku 1804.

Ze statistických údajů *České biblické společnosti* [obr. 14] vyplývá, že v České republice se průměrně prodá asi 15,5 tisíce exemplářů Biblí ročně [tab. 15]. Na horních příčkách se jednoznačně drží mezikonfesní Český ekumenický překlad, ale doposud v nich figuruje i Bible kralická [tab. 16]. Zájem čtenářů také vzbudil unikátní nakladatelský záměr z roku 2014, kdy byl poprvé od roku 1594 zpřístupněn původní text Šestidílký i s poznámkovým aparátem, a to v jednom svazku [obr. 17].

Mezi biblickými společnostmi jednotlivých zemí světa panuje vzájemná spolupráce. Jejich poslání je neměnné: „... rozšiřování Písma svatého všem národům světa v jejich jazycích a nářečích“⁹⁹. Jejich cíl „Bible pro každého“¹⁰⁰ je každým rokem blíže ke skutečnosti.¹⁰¹ Alan Kember, vedoucí osobního dárčovství *United Bible Societies*, hovoří o tomto velkolepém záměru takto: „Posláním biblických společností je zprostředkovat Písmo svaté celému světu a my doufáme, že přijde den, kdy Bible bude dostupná všem lidem na světě a oni si uvědomí její hodnotu pro ně osobně, pro jejich rodiny i státy.“¹⁰²

Nejen, že biblické společnosti svou činností naplňují Ježíšův pokyn k šíření evangelia (Mt 28,19; 24,14; Mk 16,15), ale působí i v souladu s celkovým smyslem Písma a původním reformačním směřováním. Věřím, že vizi biblických společností by přitakal

---

97 *Biblické společnosti* jsou „nekatolické nakladatelské instituce vznikající od konce 17. století s cílem vydávat Bibli a samostatné biblické knihy levněji nežli nesespecializovaná nakladatelství“. Nejstarší biblické společnosti byly zakládány pod vlivem reformované církve a pietismu v Anglii, Německu, Finsku, Dánsku, Americe a Rusku. „Během 19. století se i přes zjevnou nelibost katolické církve velmi rozšířily.“

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 108. Heslo *Biblické společnosti*.

98 HLOUCH, M. *Historie České biblické společnosti* [PDF online]. Praha: ČBS, c2008. s. 1–9.

99 HLOUCH, M. *Historie České biblické společnosti* [PDF online]. Praha: ČBS, c2008. s. 1–9.

100 Originální znění: „The Bible for everyone“ *United Bible Societies* [online]. Swindon: UBS, c2019.

101 Zpráva UBS z ledna 2019 uvádí, že kompletní Bible je aktuálně k dispozici v 692 jazycích, Nový zákon v 1547 a kratší části Písma v dalších 1123 jazycích. Z celkového počtu 7350 jazyků světa je jich stále 3988 bez vlastního překladu Písma. Key facts about Bible access. *United Bible Societies* [online]. Swindon: UBS, January 2019.

102 KEMBER, A. Distribuce Biblí láme rekordy. *Česká biblická společnost* [online]. Praha: ČBS, 28. 1. 2016.

i Jan Amos Komenský, který považoval Bibli za „knihu nanejvýš nezbytnou, jaké se nepodobá žádná jiná pod sluncem – jedinečný ochránce a prostředek pro poznání, jak uniknout věčné záhubě a znovu získat věčný život a spásu“¹⁰³.

---

103 KOMENSKÝ, J. A. *Jedno nezbytné*. Praha: Kalich, 1999. s. 109.

2. Historický vývoj bratrského knihtisku

Stará Jednota bratrská vstoupila do historie v unikátní době, jen pár let po vynálezu knihtisku a několik desítek let před vznikem světové reformace.

Byla založena v Kunvaldu u Žamberka ve východních Čechách [obr. 18] někdy mezi rokem 1457 až 1458¹⁰⁴. Původně úzce výběrové společenství věřících, které se distancovalo od náboženského a mravního směřování své doby, se postupně začalo v různých ohledech otevírat dobovým podnětům.

Pro příklon k tištěné knize bylo směřodonné, že Jednota bratrská zaujala ke vzdělání pozitivní postoj. Takové stanovisko nebylo zpočátku samozřejmostí. Učence, stejně jako vojáky, politiky, šlechtice a lidi dalších „pochybných“ řemesel odmítali přijmout do svých řad.

Důležitou osobností v zápase o bratrské vzdělávání byl biskup Lukáš Pražský, který, ačkoli sám absolvent univerzity, projevoval vůči humanistickým studiím rezervovanost.¹⁰⁵ Následující generace teologů se střídavě navracely nebo odkláněly od jeho názorů.

Jednota bratrská si ke vzdělání postupně našla cestu, zejména díky zásluze Vavřince Krasonického (1460–1532)¹⁰⁶, Jana Augusty (1500–1572)¹⁰⁷ a Jana Blahoslava¹⁰⁸. Vyvrcholení tohoto vývoje představují snahy Jana Amose Komenského.¹⁰⁹

Jakmile si Bratří ujasnili svou identitu, velmi rychle začali pro své potřeby používat knihtiskovou technologii. Nejpozději v 80. letech 15. století vznikla první inku-

---

104 RUCKÝ, E. *555 let Jednoty bratrské v datech*. Liberec: Jednota bratrská, 2015. s. 18–19.

105 MOLNÁR, A. *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha: SPN, 1956. s. 69–74. Korespondence Lukáše Pražského s Martinem Lutherem z roku 1523.

106 Vavřinec Krasonický napsal v roce 1530 traktát *O učeních*, ve kterém „prosazuje vzdělanost v Jednotě bratrské s využitím reformační a humanistické argumentace“. KOPECKÝ, M. K traktátu *O učeních* V. Krasonického. In: *Ž kralické turze*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1987, **XIV**, s. 1–5.

107 Až do roku 1546 Jan Augusta zaujímal vůči luterskému humanistickému vzdělání pozitivní postoj. Poté se i on přiklání k pojetí Lukáše Pražského.

108 Dokladem vztahu Jana Blahoslava ke vzdělání je spis *Filipika proti misomusům* z roku 1567. BLAHOSLAV, J. *Čtyři menší spisy*. Brno: Host, 2013. s. 121–136.

109 Podrobně o vzdělávání v Jednotě bratrské pojednávají např. publikace: MOLNÁR, A. *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha: SPN, 1956. RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014.

URBÁNEK, R. *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy*. Brno: FF, 1923.

nábule na našem území¹¹⁰ a už na sklonku 15. století¹¹¹ je možné pozorovat počátky publikační činnosti Jednoty bratrské. Zlatá éra jejího nakladatelského úsilí ale nastala až v 60. letech 16. století. Po roce 1620 je uprostřed čínorodé práce donucena odejít do diaspory, kde, i přes dílčí pokusy o renesanci bratrského knihtisku, končí nakladatelská činnost staré Jednoty bratrské svou poutí.

2.1. Spolupráce s externími dodavateli (do roku 1547)

Jednota bratrská zpočátku neměla vlastní knihtiskárnu a výrobu knih zajišťovala na objednávku. Pracovalo pro ni několik spřátelených knihtiskařů, kteří působili ve městech s větším bratrským zastoupením a byli jí aktuálně k dispozici [tab. 19, 20]. Umístění jejich dílen odpovídá územnímu rozvoji bratrského společenství, které až do roku 1547 prospívalo zejména v Čechách.

Majitelé místních knihtiskáren měli jako samostatní podnikatelé vlastní ediční program, kterým si vydělávali na živobytí, a bratrské tisky realizovali částečně kvůli sympatiím k Jednotě bratrské. Dnes bychom tento typ zprostředkování výroby nazvali termínem *outsourcing*.

2.1.1. Počátky publikační činnosti (do roku 1521)¹¹²

Do roku 1518 měla Jednota bratrská jediného dodavatele v osobě litomyšlského tiskaře Pavla Olivetského z Olivetu († 1534). Jeho knihtiskárna se označovala topografickým termínem *In monte Oliveti*¹¹³. Petr Voit uvádí, že „většina z jednačtyřiceti jazykově českých publikací Pavla Olivetského byly bratrské apologie, polemiky a nábožensky

---

110 Datace vzniku první inkunábule na našem území je problematická. První spolehlivě určený prvotisk pochází z roku 1476.

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 121–139.

111 BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 97.

112 Název podkapitoly je převzatý ze stěžejního článku o této problematice:

BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 44–60.

113 Název *Na hoře Olivetské* není krycím jménem knihtiskárny, ale označuje její umístění. Autorem tohoto toponyma je biskup Jindřich Zdík (1083–1150). Jako *Mons Oliveti* tehdy nazval nově založený premonstrátský klášter, který v době působení Jednoty bratrské už nesloužil původnímu účelu.

nabádatvé traktáty z pera Lukáše Pražského¹¹⁴. Po smrti Pavla Olivetského pokračovali v knihtiskařském řemesle i další členové jeho rodiny, zejména zeť Alexandr Oujezdecký († 1577) a syn Jan Olivetský z Olivetu († 1547). Ke službám tiskařské linie Olivetských se vedení Jednoty bratrské příležitostně navracelo.

V letech 1518 až 1521 bratrské publikace realizovali mladoboleslavský lékař Mikuláš Klaudyán a humanista Oldřich Velenský z Mnichova († po 1531), který působil v Bělé pod Bezdězem až do požáru své dílny v roce 1521.

2.1.2. Mladá Boleslav (1521–1534)

V roce 1521 byla „z podnětu bratra Lukáše Pražského“¹¹⁵ založena knihtiskárna Jiříka Štyrsa, která se stala dalším krokem směrem k emancipaci bratrské nakladatelské činnosti.

Její umístění v Mladé Boleslavi mělo svůj praktický důvod. Autorem asi 84 % tištěných textů byl biskup Lukáš Pražský¹¹⁶, který zde sídlil a díky tomu mohl přímo dohlížet na vydávání svých děl. Knihkárna byla součástí bratrského centra, jehož základ tvořily budovy původně minoritského kláštera *In monte Carmeli*¹¹⁷.

Podstatná část bratrské knižní produkce přešla sem, ačkoli vedení Jednoty i nadále spolupracovalo s Pavlem Olivetským, který anonymně tiskl zejména kompromitující polemiky a obrany víry.

Jiřík Štyrsa se od svých předchozích kolegů lišil především tím, že jeho klientelu tvořila výhradně Jednota bratrská. Výhodou tohoto typu spolupráce pro něj mohla být garance pravidelného přísunu zakázek a solidnost v jednání. Živnost však nebyla pro Štyrsa ani pro jeho nástupce Jindřicha Šturma († 1536) rentabilní. Z blíže neznámých důvodů došlo k navýšení dluhů, které v roce 1534 vyústily v prodej nemovitosti, kde

---

114 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 644–647. Heslo *Olivetský z Olivetu*.

115 TOBOLKA, Z. V. *Knihy*. Praha: Orbis, 1949. s. 77.

116 Petr Voit uvádí, že v 16 z 19 případů byl autorem textu Lukáš Pražský.
VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 369.

117 přel. *Na hoře Karmeli*

knihtiskárna sídlila.¹¹⁸ Ze závěti Lukáše Pražského¹¹⁹ vyplývá, že bylo nadále nepřijatelné, aby ekonomické riziko nesl jednotlivec.

Vedení Jednoty bratrské se proto opět vrátilo k příležitostnému outsourcingu výroby. Po roce 1547 však Bratři museli i tento model opustit, protože z císařského nařízení byly uzavřeny české knihtiskárny.¹²⁰

2.2. Církevní knihtiskárna ivančicko-kralická (1562–1619)

Příběhy knih a jejich tvůrců jsou spojenými nádobami. Jak bývá nakládáno s jedněmi, tak se obvykle děje i s druhými. Stará Jednota bratrská byla po dlouhou dobu své existence církví perzekuovanou. Výsledek, ke kterému je třeba se probíjet skrze vnitřní zápasy a pronásledování, je však vzácnější než zlato zkoušené ohněm (1Pt 1,6–7).

Rok 1547 byl pro Jednotu bratrskou jedním ze zlomových období. České stavy odmítly podpořit válečný konflikt krále Ferdinanda I. Habsburského (1503–1564), který vedl v říši proti protestantskému Šmalkaldskému spolku. Poté, co se panovník vrátil z vítězného tažení, odpověděl českým stavům sérií protiopatření. Tím předznamenal události spojené s pozdější obdobnou situací, porážkou českých stavů na Bílé hoře v roce 1620.

Jelikož se neúspěšného stavovského povstání v roce 1547 účastnili i panští příslušníci Jednoty bratrské, měl král argument pro zásah proti celému společenství. K restrikcím vůči Bratrům patřilo mimo jiné i obnovení tzv. *Jakubského mandátu* z roku 1508. Jeden z jeho likvidačních příkazů se týkal „Pikhartských“ knih, cituji: „Všecka učení a psaní jejich bludův, zjevná i tajná, mají zastavena býti a zkažena, knihy jejich všecky

118 BAREŠ, F. *Paměti města Ml. Boleslavě*. Mladá Boleslav: Fr. Bareš, 1921. s. 233.

119 Cituji ze závěti Lukáše Pražského z roku 1528: „Co se tkne peněz, které mně v ruce přišly od rozličných osob, víte, že jsem je vynaložil s vědomostí vaší na imprimování. A málotě co zbylo kromě dluhu impresorova, který okolo dvou set dlužen; zaňž prosím, abyste mu milost učinili, neb jest pro nás zašel.“

MÜLLER, J. T. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Jednota bratrská, 1923. s. 286.

120 Cituji z likvidačního mandátu: „Protož Vám poroučíme, přísně příkazující, abyste hned po dnešní den, jak Vás tento mandát náš dojde, ve všech městech, městečkách, na statcích a gruntech Vašich žádných impresátoruov nebolizte kněh, traktátuov ani jiných věcí, jakž by jmenovány býti mohly, tištění nedopouštěli a konečně podle mandátu našeho zapověděli a nikdež tisknutí nedali.“ Oficiálně směla tisknout pouze katolická knihtiskárna Bartoloměje Netolického († 1562) v Praze, která byla pod arcibiskupovým dozorem. Monopolní postavení Netolického knihtiskárny bylo později zjemňováno vydáváním dílčích privilegií.

VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 550–551.

WINTER, Z. *Život církevní v Čechách*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895. s. 117.

spáleny, tištěné i psané, a žádný pán, rytířský člověk i města těch kněh takových, traktátův, psáti ani tisknutí pod sebou dopustiti nemá ani prodávati; a ktož by je přinesl kde a u něho by nalezeny byly, má skutečně trestán býti vedlé uznání pánuov soudcí zemských.“¹²¹

Část Bratří před pronásledováním sice emigrovala do zahraničí, ale těžiště církve se přesunulo na Moravu, kde podle hodnocení Jana Augusty „pokoj a svoboda hojná přisluhování Božímu přece zůstala a odjata nebyla“¹²². Jelikož se moravští stavové odboje proti králi neúčastnili, chyběl zde k pronásledování právní důvod. Na svých panstvích nadále budovali vlastní politiku. Podařilo se jim také udržet částečnou mezikonfesionální toleranci a provádění habsburských mandátů vynucovali poněkud liknavěji. Morava se tedy stala hlavním domovem Jednoty bratrské až do Bílé hory.

Bratří si jistě uvědomovali, že v důsledku ilegality společenství, a navíc zesílenému zákazu knihtisku, by i na Moravě byla jejich případná nakladatelská činnost značně riskantní.¹²³ Měli pravděpodobně na paměti i exemplární příklad postupu světské moci v případě olomouckého knihtiskaře Jana Olivetského z Olivetu, který byl popraven za produkci letáků kompromitujících papeže a císaře.

Vnější tlak ale převážily pádné důvody interní. Vedení Jednoty bratrské pocítovalo absenci vlastní literatury. Pokud chtělo kultivovat vnitřní život svých členů, udržovat církve v chodu i v obdobích pronásledování a zároveň reflektovat vývoj evropské reformační scény, nutně potřebovalo vlastní knihtiskárnu. I luterán Petr Pavel Vergerius (1498–1565) je povzbuzoval k tomuto kroku. Cituji ze záznamu rozhovoru od biskupa Jiříka Izraele (1505–1588) z roku 1557: „Jeho řeč byla o impressii, že by dobře bylo, abyste ji, prý, doma svou měli, aby se za knihy tak mnoho peněz tím, co knihy přivozí odjinud, nedávalo, nebo se, prý, polovic peněz těm knih prodavačům a výšej dává, nežli by doma koštovaly; i rozkládal a rozčítal to hned tam a rozumně ukazoval. K tomu sme jemu řekli, že jest to věc potřebná a že po časích může k tomu přijít, jestli nebude velikých překážek od nepřátel.“¹²⁴

---

121 MOLNÁR, A. *Slovem obnovená*. Praha: Kalich, 1977. s. 139.

122 VÁLKA, J. *Dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991. s. 57.

123 Členům Jednoty bratrské v tomto období hrozila ztráta majetku, žalářování a hrdelní trest utopením nebo stětím.

WINTER, Z. *Život církevní v Čechách*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895. s. 112–113.

124 JEDNOTA BRATRSKÁ. *Akta Jednoty bratrské – Acta unitatis fratrum*. sv. X. Národní archiv, fond AUF 106, fol. 25v. Dostupné také online.

2.2.1. Ivančice (1562–1578)

Významné nakladatelské etapy Jednoty bratrské jsou determinovány tvůrčím duchem jejich vůdčích osobností: mladoboleslavské období Lukášem Pražským, éra ivančicko-kralická Janem Blahoslavem a exilní doba Janem Amosem Komenským.

Jan Blahoslav byl obeznámen s produkcí a provozem v předních evropských knihtiskárnách. Na studiích pobýval ve Wittenbergu, centru luterského knihtisku. Krátce také v Basileji, kde bydlel u Zikmunda Hrubého z Jelení (1497–1554), korektora slavné Frobeniovy dílny.

Ke vzniku samostatné bratrské knihtiskárny přispěla i Blahoslavova zkušenost s vydáním kancionálu v polských Šamotulech. Tisk realizoval Alexandr Oujezdecký, který zde pobýval v emigraci. Přestože tato kooperace nebyla v různých ohledech ideální, měla svůj pozitivní dosah. Jednota bratrská z Oujezdeckého dílny odkoupila základní knihtiskařské vybavení¹²⁵ a řemeslu se zde vyučil první ivančický impresor Václav Solín (1527–1566).

Tajná bratrská knihtiskárna začala fungovat v roce 1562 na území probratrsky smýšlejícího rodu pánů z Lipé. Nacházela se v sídle biskupa Jana Blahoslava v Ivančicích u Brna [obr. 21] a působila pod krycím označením *In Insula Hortensi*¹²⁶.

Svou činností okamžitě zareagovala na potřeby společnosti, ze kterého vzešla, a začala produkovat nejnnutnější publikace.

2.2.2. Kralice nad Oslavou (1578–1619)

O další rozvoj bratrské nakladatelské činnosti se postaral přední moravský rod Žerotínů, který v roce 1578 nechal knihtiskárnu přestěhovat na své panství. V Kralicích nad Oslavou vzniklo „unikátní biblické centrum, které bylo velmi moderní, na tehdejší dobu jedno z nejmodernějších pracovních center v Evropě“¹²⁷. Publikáční činnost Jed-

---

125 Vlasta Fialová (1896–1972) uvádí, že získali knihtiskařský lis, notovou sazbu, část iniciál, písma a další drobné potřeby.

FIALOVÁ, V. Jan Blahoslav – zakladatel nejslavnější tiskárny Českých bratří. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1971, V, s. 32.

126 přel. *Na ostrově uprostřed zahrad*

127 *Pod ochranou Žerotínů* [DVD]. Praha: Česká televize a Vistafilm, 2013.

noty bratrské v tomto období dosáhla takové úrovně, že ji teoretikové nazývají *zlatým obdobím*.¹²⁸

Do kralického centra se koncentrovaly nejrůznější aspekty bratrského duchovního života: sborový, vzdělávací i nakladatelský. Vedeni společným zájmem, tu pracovali odborníci různých kvalifikací: „A tak tito všichni pracující vzájemně vykonávali jakoby hračkou podivuhodné dílo.“¹²⁹ Jména tvůrců bratrských knih dodnes připomínají nápisy na *Pomníku Bible kralické* [obr. 22].¹³⁰

Naprostá většina vydání z tohoto období pochází z kralické církevní knihtiskárny, nicméně vedení Jednoty tisk okrajově realizovalo i v Hradci Králové, Praze, Herbornu nebo Brémách.

Na konci druhého desetiletí 17. století se éra ivančicko-kralického knihtisku blížila ke svému zenitu. Nad našimi zeměmi visel Damoklův meč. Jednota bratrská si zvykla počítat s neustálou hrozbou perzekuce, občasnými uzavírkami sborů a trvalou cenzurou, ale rok 1620 s sebou přinášel snahu o konečné řešení protestantské otázky v českých zemích.

2.3. Knih tiskárna v exilu (1620–1670)

Pobělohorské období českých dějin je natolik kontroverzní, že se teoretikové nedokáží vyvarovat tendenčnosti. Na základě svého denominačního zařazení často zaujmají nekompromisní stanoviska pro nebo proti.

---

128 Zlatou érou bratrského knihtisku se zabývá řada článků a publikací, např.: BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 15–27.

KNOZ, T. Kralické „velké století“. MITÁČEK, J. *Kralice nad Oslavou*. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010, s. 113–152.

129 KOMENSKÝ, J. A. *Typographeum vivum*. Praha: Československý spisovatel, 1968. nepag. 31].

130 Podrobnosti o jejich životním přínosu obsahují např. studie: FIALOVÁ, V. Kraličtí impresori. In: *Z kralické tvrze*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1968, II, s. 6–10. TURECKÝ, P. Tiskaři a grafici Bible kralické v evropském kontextu. In: MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013, s. 29–37. KEŘKOVSKÁ, M. Tiskaři a grafici ivančicko-kralické tiskárny. In: MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013, s. 39–52.

Do naší vlasti se v roce 1621 vítězoslavně vrátil jezuitský řád¹³¹ a za plné podpory císaře Ferdinanda II. Habsburského (1578–1637) nastalo jedno z *nejtruchlivějších*¹³² období našich dějin. Naše vlast byla ponechaná na pospas rekatolizační ofenzívě.

Plán na celonárodní převýchovu předních evangelických zemí, zejména Německa a Čech, sice vypracoval už Ignác z Loyoly (1491–1556),¹³³ zakladatel jezuitského řádu, ale římskokatolická církev se tímto tématem zabývala hlavně na *Tridentském koncilu*¹³⁴. Teprve po roce 1620 však nastala příznivá politická situace, která umožňovala převést do praxe koncilní opatření v plném rozsahu. Ať už byla nositelem reformačních myšlenek paměť lidí nebo stránky knih, oboje mělo být potlačeno, vyhoštěno, zničeno, vaporizováno¹³⁵.

Shromážděná tridentská synoda si byla vědoma velkého vlivu knih na víru lidí. Viděla, „jak v tomto čase nesmírně vzrostl počet podezřelých a nebezpečných knih, jež obsahují a do daleka šíří nečisté učení“¹³⁶. Na boj proti těmto „odchylným“ názorům, zaznamenaným na papírové platformě, se proto synoda strategicky připravila.

Koncil přijal za jediný autentický biblický text latinskou Vulgátu,¹³⁷ zatímco překlady Písma do národních jazyků označil za „škodlivé“¹³⁸. Komise teologů aktualizovala doposud vydané seznamy zakázaných knih. Nejprve provedla důslednou rešerši a poté doplnila zejména knihy protestantské vydané po roce 1515. Tak vznikl celocírkevní index zakázaných knih, který vstoupil v platnost roku 1564 z pravomoci papeže

---

131 Jezuitský řád byl ze země vykázán protektoriem během Stavovského povstání v roce 1618.

132 Příléhavý termín je vypůjčený z názvu čtyřdílného útěšného spisu Jana Amose Komenského *Truchlivý*, sepsaného v rozmezí let 1623 až 1660.

133 ŘÍČAN, R. *Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha: YMCA, 1947. s. 154–155.

134 *Tridentský koncil* se sešel zejm. proto, aby reagoval na reformační podněty. Výsledkem jednání bylo vyprofilování jasného protireformačního stanoviska římskokatolické církve.

135 *Vaporizace* je jedním z originálních termínů spisovatele George Orwella (1903–1950), kterým označoval dokonalou likvidaci nepohodlného člověka. Výsledkem vaporizace je takový stav věcí, jako by daný subjekt nikdy neexistoval.

136 *Dokumenty tridentského koncilu*. Praha: Krystal OP, 2015. s. 146. Dekret o výběru knih a o všech pozvaných na koncil z hlediska veřejné bezpečnosti.

137 *Dokumenty tridentského koncilu*. Praha: Krystal OP, 2015. s. 20–21. Dekret o kanonických spisech.

138 Římskokatolická církev přehodnotila své negativní stanovisko ke studiu Bible v původních jazycích, biblickým překladům a četbě laiků až na *Druhém vatikánském koncilu* (1962–1965). *Dokumenty tridentského koncilu*. Praha: Krystal OP, 2015. s. 315. Deset pravidel o zakázaných knihách.

JEDIN, H. *Malé dějiny koncilů*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990. s. 127.

Pia IV. (1499–1565) jako tzv. *tridentský index*. Římskokatolická církev měla s cenzurou skutečně rozsáhlé plány. Pavel Hanes uvádí, že *tridentský index* zakazoval téměř tři čtvrtiny knih tištěných v té době v Evropě.¹³⁹

Prosazování cenzurních opatření bylo specializací jezuitů, kteří celkově pohlíželi na české náboženské knihy vydané v letech 1414 až 1620 s krajní nedůvěrou.¹⁴⁰ Velká část produkce z tohoto období se také později ocitla na partikulárním indexu pro České země, sestaveného Antonínem Koniášem (1691–1760).¹⁴¹

Někomu byly protestantské knihy zkonfiskovány násilím při raziích, jiní je odevzdávali dobrovolně. Všechny pak byly páleny na veřejných prostranstvích. Jezuité speciálně k tomuto účelu složili doprovodnou píseň *Žapalte kacířské bludy...*¹⁴². V plamelech tak nenávratně končily spisy Jana Husa, Jeronýma Pražského, Petra Chelčického (cca 1390–1460) a veškerá produkce Jednoty bratrské. Cituji z autentického komentáře od Jana Amose Komenského: „Ti zlobohové zničili tisíce exemplářů Biblií, když pomíneme jiné knihy, snad proto, aby antikrist ukázal, že se rozhodně nenechá překonat Antiochem (1Mak 1,59).“¹⁴³

---

139 HANES, P. *Dejiny kresťanstva*. Banská Bystrica: Združenie evanjelických cirkví v SR, 2009. s. 290.

140 Některá pravidla k snadnému rozeznávání knih: „České knihy, vydané od léta 1414 až do léta 1620, o náboženství jednající, větším dílem nebezpečné a podezřelé jsou. Protož pokudž se dostatečně a patrně poznati nemůže, zdaž autor i překладаč jejich byl římský katolík, k bedlivému rozvážení vzíti se mají.“

KONIÁŠ, A. *Clavis Haeresim claudens & aperiens*. Moravská zemská knihovna v Brně, sign. ST1-0024.581,A, s. LXXXV. Dostupné také online.

141 Koniášův *Klíč* (1729) klasifikoval knihy do několika kategorií. Hvězdička označovala takovou knihu, která „jsouc kacířstvím neb jinými převrácenými bludy naplněna, má býti naprosto vykořeněna čili zhlazena a opravy hodna není“. Mezi knihy s hvězdičkou byla automaticky zařazena veškerá knižní produkce staré Jednoty bratrské. Samotné vlastnictví těchto knih je podle *Větažního naučení* (1740) od Antonína Koniáše zásadní překážkou ve spásu člověka, cituji: „Kdo tedy s bludnými knihami do temností, do skrejší uchází, kdo je před náměstky Kristovými lstivě a lživě ukrývá, ten nemá žádnou společnost s Bohem, ani s Kristem, ani s předrahou krví jeho. Tomu žádné bratrstvo, žádná jenerální absolucí neb rozhřešení, žádná pouť, žádné odpustky, žádná zpověď, žádné svátosti požívání, ani drahá krev a umučení boží k spasení nepomůže.“

LOSKOT, F. *O indexech zakázaných knih*. Praha: Volná myšlenka, 1959. s. 26, 31.

KONIÁŠ, A. *Clavis Haeresim claudens & aperiens*. Moravská zemská knihovna v Brně, sign. ST1-0024.581,A, s. XCII. Dostupné také online.

142 Dochované znění textu písně:

LOSKOT, F. *O indexech zakázaných knih*. Praha: Volná myšlenka, 1959. s. 52–53.

143 KOMENSKÝ, J. A. *Historie o těžkých protivěnstvích církve české*. Žandov: Poutníková četba, 2018. s. 200.

Oficiální souhlas s pálením nekatolických knih vyslovila habsburská monarchie mandátem z 10. května 1628. Potrestání měli být všichni, kdo by „bludné“ knihy kupovali, četli nebo tiskli.¹⁴⁴ Vyprázdněné místo po předbělohorské protestantské literatuře jezuité šikovně nahrazovali přílivem kompenzační literatury z vlastní produkce.

Situace protestantů v naší zemi se pod tíhou dílčích represí stále zhoršovala. Věřící, kteří nechtěli konvertovat, byli postupně vypovídáni ze země, nejprve duchovní a učitelé, následně měšťané a nakonec šlechta. Poddaným zákon neumožňoval emigrovat, takže svou situaci řešili útekem.

Kdo si chtěl zachovat své vyznání, stálo ho to mnoho. Musel odejít z rodné země a s mlhavou vizí návratu žít ve vyhnanství. Tisíce lidí¹⁴⁵ přesto opouštěly své domovy pro Boží království (L 18,29–30; Mk 10,29–30) a pro víru svých otců. Mezi poklady odnesenými z vlasti bývaly i knihy, které díky tomu dostaly šanci uniknout systematické likvidaci.

2.3.1. Lešno (1629–1656)

Tíživé pobělohorské poměry se zrcadlí i v dalších osudech bratrské knihtiskárny. Bratří ji za nesnadných okolností převezli za hranice země a díky tomu se jim podařilo prodloužit její působení o plodných 27 let.

Cesta kralické knihtiskárny do polského Lešna nebyla přímočará. Jednota bratrská ji z bezpečnostních důvodů nejprve přestěhovala na sídlo Karla st. ze Žerotína (1564–1636) v Náměšti nad Oslavou [obr. 23]. Knihtiskárna zde byla uskladněna, ukližena před udavači a ochráněna před zničením, ale nebyla z pochopitelných důvodů v provozu.

Karel st. ze Žerotína, stejně jako ostatní spoluvěřící, stál před nelehkou volbou mezi konverzí ke katolictví a vyhnanstvím. V souladu se svým svědomím, ačkoli už 64letý, se

---

144 *Dokumenty tridentského koncilu*. Praha: Krystal OP, 2015. s. 314–320. Deset pravidel o zakázaných knihách.

145 Eduard Winter (1896–1982) uvádí, že z vlasti odešlo asi 30 000 rodin, což podle Lenky Bobkové (* 1947) odhadem způsobilo asi 30% úbytek obyvatel.

BOBKOVÁ, L. Exulant. In: BŮŽEK, V. a P. KRÁL. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 298.

WINTER, E. *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940. s. 149.

rozhodl pro exil.¹⁴⁶ Po prodeji Žerotínových statků a vydání císařské výzvy k odevzdání nekatolických knih¹⁴⁷ už knihtiskárna nemohla v zemi déle setrvávat. Přes Přerov byla převezena pravděpodobně roku 1629 do Lešna,¹⁴⁸ kde se ocitla pod ochranou místního reformačně smýšlejícího rodu Leszczyńských a z dosahu běsnící protireformace.

Ti, kdo se před pronásledováním rozprchli do okolních zemí, se potýkali s nouzí v různé podobě. Jan Amos Komenský se zmiňuje, že i knihtiskárna strádala. Konkrétně trpěla „nedostatkem typů“¹⁴⁹.¹⁵⁰ Po překonání základních obtíží však mohlo vedení Jednoty navázat na svůj předchozí ediční program a začalo plodné období lešenské knihtiskárny.

Na pozici vedoucího knihtiskaře krátce působil Matouš Theodor Krokočinský († 1632). Po jeho smrti byl na synodě „zvolen za impressora B. Daniel Vetterus (1592–1669), tak aby od té chvíle péče o ni se ujal, pod počet a rejstříky všecko uvedl, a jak při tom potřebí, tak o tento Jednoty klinot věrně se staral...“¹⁵¹

Nadějně se rozvíjející lešenská knihtiskárna nenadále zmizela z historie ve víru třicetileté války. Shořela v roce 1656 spolu s městem, bratrskými knihovnami, vytištěnými díly i rukopisy Jana Amose Komenského.¹⁵²

2.3.2. Amsterdam (1661–1663)

Závěrečný pokus o navázání přetržené kontinuity bratrského knihtisku podnikl Jan Amos Komenský. Zanechal za sebou požárem zdevastované Lešno a přesídlil do

146 Dostál tak rodové tradici, kterou charakterizoval v roce 1600 slovy: „Od časů Jana Husa nebylo v našem rodu papežence a po sedmdesát posledních let, to můžeme doložit, byli naši předkové v postupném pořadí obránci božího slova v této zemi.“

VÁLKA, J. Karel starší ze Žerotína (1564–1636). In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1986, **XIII**, s. 6.

147 mandát z 10. dubna 1628

148 O podrobnostech, souvisejících s přemístěním knihtiskárny do Lešna, pojednává: FIALOVÁ, V. Přenesení bratrské tiskárny z Kralic do Lešna. *Acta Comeniana*. Praha: Academia, 1962, **XXI**(2), s. 174–178.

149 KOMENSKÝ, J. A. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942. s. 26. List gdaňskému kazateli Wojciechovi Niklassiovi (1593–1650) z roku 1633.

150 Více než 4000 knihtiskových liter a dalšího typografického materiálu zůstalo v příkopu kralické tvrže, kde je při archeologické práci objevila Vlasta Fialová, která zde působila v letech 1956 až 1971.

151 GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 282. Shromáždění léta Páně 1632 v Lešně.

152 KOMENSKÝ, J. A. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942. s. 198–201. List Petru Figulovi z 22. května 1656.

Amsterodamu. Místní městská rada a mecenáši z rodiny de Geer se mu velkoryse postarali o hmotné zajištění. Jan Amos Komenský jejich nabídku s vděčností přijal, cituji: „Uslyšev to, velebil jsem otcovskou péči Boží o mne a sám milovaný přítel Rülz (1602–1666) vynášel toto dobrodiní prokázané mi Bohem a slovným senátem: že již bude o mne postaráno po dny mého života a že již budu mít vítanou příležitost vydat všechna svá díla.“¹⁵³

Komenský udržoval přátelské vztahy s nizozemskými knihtiskaři už od své první návštěvy v roce 1613. Na tyto kontakty nyní navázal a spolupracoval s celou řadou amsterodamských dílen¹⁵⁴, které často souběžně realizovaly jeho práce. Vydavatelská produktivita Jana Amose Komenského dosáhla svého vrcholu v letech 1657 až 1663.¹⁵⁵

Komenský zde také pečoval o vydávání knih pro Jednotu bratrskou. Na objednávku je nejprve realizovali místní knihtiskaři Gabriel de Roy a Kryštof Cunradus. Pravděpodobně v letech 1661 až 1663¹⁵⁶ v Amsterodamu fungovala samostatná česká knihtiskárna pod vedením Jana Amose Komenského.¹⁵⁷ Její existenci dokládá zápis v amsterodamském registru z roku 1662, kdy Komenský zaplatil povinný vstupní příspěvek a stal se tak členem knihtiskařského cechu.¹⁵⁸ O zřízení knihtiskárny se Komenský zmiňuje i ve své korespondenci: „Poněvadž nám po těch lítých bojích ve vlasti žádná knihtiskárna nezbyla, zařídili jsme ji pro užitek církve nákladem 886 tolarů¹⁵⁹.“¹⁶⁰ Jako knihtiskaři zde působili čeští bratrští exulanti Jan Paskovský († cca 1684) a Jan

---

153 KOMENSKÝ, J. A. *O sobě*. Praha: Odeon, 1987. s. 286. Citováno z *Continuatio Admonitionis Fraternalis* z roku 1669.

154 Zejm. s knihtiskaři: Gabrielem de Roy (1632–1675), Kryštofem Cunradem († 1684) a Johannesem Janssoniem (1588–1664)

155 MOUTOVÁ, N. a J. POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterodamu*. Praha: SPN, 1970. s. 104.

156 Badatelé kladou existenci knihtiskárny Jana Amose Komenského do rozmezí let 1660 až 1669. Výše citovaná datace pochází od Mirjam Bohatcové. Ztotožňují se s jejím závěrem, protože odpovídá knihopisu z uvedeného období. Díla podepsaná tiskařem Janem Paskovským nebo Janem Teofilem Kopidlanským se vyskytují pouze v letech 1661 až 1663. BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 282.

157 BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha a svět*. Praha: Artia ve spolupráci s oborovým ředitelstvím polygrafického průmyslu, 1973. s. 40.

158 Zápis z cechovního registru zní: „Jan Amos Comenius přijat do cechu, 4. prosince anno 1662.“

MOUTOVÁ, N. a J. POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterodamu*. Praha: SPN, 1970. s. 105.

159 Jedná se o částku, která byla schopná zajistit život středostavovské měšťanské rodiny na několik let.

160 KOMENSKÝ, J. A. *Jana Amosa Komenského korespondence*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1892. s. 259–261. List z roku 1663.

Teofil Kopidlanský (činný 1660–1668). Někdy mezi lety 1663 až 1669 byla „impressí prodána“¹⁶¹. Komenský až do své smrti nadále využíval služeb nizozemských dílen.

Díky amsterodamské knihtiskárně se Komenskému podařilo naplnit jednu z existenciálních potřeb exulantů, kteří strádali nedostatkem knih v mateřském jazyce. Zároveň v Amsterodamu získal možnost zachovat své spisy pro budoucnost, cituji: „Naděje také mám a důvěřuji se Bohu mému, že jednou tyto knihy užitek svůj přinesou.“¹⁶²

Amsterodamskou dílnu není možné považovat za pokračovatelku ivančicko-kralicko-lešenské knihtiskárny. Chybí ji kontinuita typografického materiálu, hmotně ji podporovali mecenáši mimo bratrské společenství a ediční program byl vázaný spíše na osobnost Jana Amose Komenského než na kolektivní autoritu.

Ani Komenský, ani ostatní Bratři si chodí církve bez vlastní knihtiskárny nedovedli představit. Ať už se stará Jednota bratrská ocitla v „labyrintu světa“¹⁶³ kdekoli, knihtiskárna vždy tvořila jeden z jejích fundamentů, kterému byla věnována náležitá péče.

---

161 MOUTOVÁ, N. a J. POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterodamu*. Praha: SPN, 1970. s. 106. Dopis Mikuláši Drabíkovi (1588–1671) ze 14. ledna 1669.

162 KOMENSKÝ, J. A. *Žávěť J. A. Komenského*. Tábor: Dětský domov Komenského, 1942. s. 9.

163 Příměr je převzatý z nejznámějšího literárního díla Jana Amose Komenského: KOMENSKÝ, J. A. *Labyrint světa a ráj srdce*. Chlumec: Poutníkova četba, 2010.

3. Bratrské know-how

Apoštol Pavel představuje Boží církev jako celek, ve kterém má každý své jedinečné obdarování a poslání (1K 12). I bratrskou knihtiskárnu tvořili lidé různého odborného zaměření, kteří se společně podíleli na výsledné podobě knih. Množina jejich teoretických znalostí a praktických dovedností v kombinaci s technologickým zázemím tvořila podmínky pro provozování řemesla.

3.1. Knih­tisk

Hlavní přínos Johanna Gutenberga spočívá ve schopnosti kreativně zkombinovat a podle potřeby účelně inovovat stávající prostředky, a vytvořit tak funkční výrobní postup.¹⁶⁴ Gutenbergem konstituovanou a posléze stabilizovanou technologii převzaly jednotlivé knihtiskárny, včetně Jednoty bratrské.

V díle¹⁶⁵ Jana Amose Komenského se nám zachoval autentický popis náplně knihtiskařské práce. Pro plynulý chod knihtiskárny zde stanovuje minimální počet šesti specialistů: sazeče, lektora, korektora, tiskaře, roztírače a smývače tiskařské černě [obr. 24].¹⁶⁶

Jako první se práce ujal *sazeč*, který text rukopisu sestavil z jednotlivých kovových písmen, tzv. liter. Text ještě doplnil o případné výzdobné prvky a hotovou sazbu ovázal

---

164 Detaily obsahují např. publikace:

Gutenbergův vynález a jeho rozšíření. BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 117–121.

KABÁT, K. *Knih­tisk a jeho vývoj v Československu*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936.

VRÁNKOVÁ, J., O. FRÍDLOVÁ a P. POHLREICH. *Katalog expozice Tiskařství*. Praha: Národní technické muzeum, 2015.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 454–466. Heslo *Knih­tisk*.

165 Originální znění textu se nachází ve spise *Opera didactica omnia*. Jeho překlad obsahují publikace:

KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 15–22.

KOMENSKÝ, J. A. *Typographeum vivum*. Praha: Československý spisovatel, 1968.

166 KOMENSKÝ, J. A. *Typographeum vivum*. Praha: Československý spisovatel, 1968. nepag. 24].

motouzem, aby se při manipulaci nerozpadla [obr. 25].¹⁶⁷ Litery si Bratří pravděpodobně „odlévali přímo ve svém podniku“¹⁶⁸.

Tiskař následně provedl tzv. první obtah, který převzal *korektor s lektorem*. Lektor nahlas předčítal znění rukopisu a korektor za pomoci speciálních znamének vyznačoval v obtahu chyby.¹⁶⁹

Opravená sazba poté putovala k *tiskaři*, který ji umístil na posuvný stolek dřevěného knihtiskařského lisu [obr. 26]. Kvůli časové úspoře mu při práci asistoval *roztírač tiskařské černě*, který vyjížděl s posuvným stolcem zpod lisu a za pomoci tamponů nanášel barvu na vyvýšená místa sazby. Rytmičky se střídal s tiskařem, který měnil potištěný papír za čistý, a stolek zasouval pod příklop lisu. Když tiskař pákou přitáhl a přitlačil lis, otiskl se motiv na navlhčený papír [obr. 27]. Hotové tisky se poté sušily na vzduchu.¹⁷⁰

Jednota bratrská nejspíše používala pouze jeden knihtiskařský lis.¹⁷¹ Ve spektru jimi potiskovaných materiálů se objevuje „pargamýn“ i několik gramází papíru: „prostý“, „prostřední“ i „tenší papír“, díky kterému snížili tloušťku hřbetu až na polovinu.¹⁷² Papír rozlišovali i podle stupně bělosti na „bílý“, „míchaný“¹⁷³ a „černý“, na jehož kvalitu si stěžoval Jan Cyrill Třebíčský (1570–1632)¹⁷⁴. V Ivančicích tiskli především na papír jihlavský, ale ojediněle se vyskytuje i papír brněnský, losínský, třebíčský, bolíkovský a olomoucký. Knih tiskárna v Kralicích nad Oslavou používala papír bez označení

---

167 V dnešní době se příprava podkladů pro tisk označuje souslovím *Desktop Publishing (DTP)*. Grafik tisková data zpracuje přímo v počítači, následně je vyřadí na tiskový arch a zašle do *CTP* zařízení (z angl. *Computer to Plate*), kde teprve dochází k fyzické výrobě tiskové desky.

168 HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287.

169 V současnosti má grafik už text rukopisu v elektronické podobě a pracuje přímo s ním. Kontrola jeho shody se sazbou je tedy bezpředmětná. Korektura se provádí elektronicky. Namísto korekturních znamének se text v počítači opatří poznámkami.

170 Podíl lidské asistence je u soudobých tiskových strojů minimální. V zakládání tiskových desek, vlhčení, barvení, sušení, nakládání i vykládání papíru jsou stroje v podstatě soběstačné.

171 HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287.

172 BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 78–79, 86.

173 KONEČNÝ, M. *Rejstřík poznamenaných materiálů*. Muzeum Mladoboleslavska, fond AMK, sign. A3256/tisky, fol. 2r.

174 Cituji z dopisu Jana Cyrilla pro Matouše Konečného (1569–1622) z roku 1618: „Písní mi teď přivezl Litomíl půl druhého sta, 50 bílého papíru a 100 černého. Nevím, hrubý-lít bude na ně odbyt. Poslal Matěj jedné měštce toho obecného papíru, poslala je zas, že ona tak škaredého papíru nechce. Bojím se, že toho více bude. Jakož pak jest velice černý a zdá se mi, že sotva kdy která bratrská kniha na tak škaredém papíru jest tištěna.“
JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 186.

původu.¹⁷⁵ Z bratrské dílny se dochoval kromě liter i další drobný typografický materiál, například použité bronzové špendlíky, kterými se fixoval papír proti nežádoucímu posunu při tisku.¹⁷⁶

Když byl celý náklad natištěný, předala se použitá sazba *smývači tiskařské černě*, který ji očistil louhem a vrátil sazeči. Ten ji tzv. rozmetal na jednotlivé litery, které roztřídil zpět do kasy.¹⁷⁷ Koloběh liter v knihtiskárně se tím uzavřel, stejně jako se vrací dešťová voda do mraků, aby přinesla nový užitek.

Realita výrobní praxe však byla podle kusých dobových poznámek daleko méně poetická. Na výsledek nedbalé práce „ožralce Hubky“ si stěžuje Matěj Cyrus st. (1566–1618), cituji: „Těch defektův nemůžeme od toho ožralce Hubky dostati, vždycky odkládá, i dnes ještě. Nepominu ho pilně o ně napomínati. Prvních těch listův musí se dáti asi 100 přitisknouti...“¹⁷⁸ Celkovou pracovní morálku zaměstnanců bratrské knihtiskárny zase hodnotí Jan Cruciger (cca 1570–1612), cituji: „Dělníci pomalu hýbají, mdlí, často nemocní a jiných není kde vzíti. Kříž, to můj kříž jistě veliký...“¹⁷⁹

V praxi se výroba potýká jak s limity dobového technologického vybavení, tak s chybujícím lidským elementem, se kterým se muselo počítat nejen před několika staletími, ale i v dnešních, moderně vybavených tiskárnách.

3.1.1. Exkurz do dnešní polygrafie

Tiskové odvětví, podobně jako ostatní obory lidské činnosti, prodělalo od 16. století posun do netušených dimenzí. Knih tisk se ve své podstatě udržel velice dlouho.¹⁸⁰

---

175 VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 92, 119.

176 Bratrské bronzové špendlíky jsou k vidění v expozici Muzea v Kralicích nad Oslavou. Podrobný rozbor nálezů obsahuje studie: CHALOUPKA, J. K funkci bronzových špendlíků z kralické tiskárny. In: *Z kralické tvrze*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1977, IX, s. 13–18.

177 Dnes tiskové desky končí jako sběrná surovina. Dají se sice použít opakovaně, ale archivují je jen některé tiskárny, a to pouze tehdy, předpokládá-li se dotisk zakázky.

178 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 158.

179 *Dopis Jana Crucigera ze 17. ledna 1611*. Muzeum Mladoboleslavska, fond AMK, sign. A3251/ Cruciger/1, fol. 1r.

180 Neměnil se sice technologický postup, ale probíhaly dílčí snahy o jeho zefektivnění. Zrychlení přineslo zejm. sestrojení *sázecích strojů* [obr. 28] a výkonnějších tiskových zařízení, tzv. *rychlolisů*.

Teprve na konci 19. století se konstituovalo tiskové průmyslové odvětví, označované jako *polygrafie*¹⁸¹. Štafetu nejrozšířenější technologie postupně přebíral *ofsetový tisk* [obr. 29a–c], až jím byl knihtisk v 90. letech 20. století téměř beze zbytku nahrazen.¹⁸²

Oproti věku knihtisku se polygrafie posunula prakticky ve všech aspektech rapidně kupředu. Zatímco v 15. století byl tiskař schopný vytisknout asi 20 otisků za hodinu¹⁸³, dnes se produkce ofsetových strojů mnohonásobně zvýšila. Pohybuje se v rozmezí asi od 10 000 archů za hodinu (archový stroj)¹⁸⁴ až do 40 000 obrátů válce za hodinu (rotační stroj)¹⁸⁵. Samozřejmostí je dnes plnobarevný tisk, potisk 2D i 3D materiálů, tisk na enormně rozměrné formáty nebo různé speciální efekty (metalické barvy, parciální lakování, flockování atp.).

Zásadní odklon od Gutenbergovy technologie vnímám až v posledních letech. Ačkoli si ofsetový tisk dosud drží výsadní postavení, těžiště vývoje se stále více přesouvá ve prospěch *digitálních technologií* [obr. 29d]. Ofsetový tisk se od knihtisku odlišuje sice značně, nicméně v rámci předtiskové přípravy je stále ještě nutná fyzická výroba tiskové desky. U digitálních zařízení probíhá přenos tiskových dat pouze na základě virtuální komunikace mezi počítačem a strojem. Nespornou výhodou této technologie je zejména rychlost, zlevnění malonákladových tiskovin nebo možnost personalizace od jednoho kusu.

Tiskárny dnes disponují takovými technologickými možnostmi, že s trochou nadšázky jsou schopné vytisknout téměř cokoli na cokoli. Jednoznačně už tedy nejsme limitováni technologiemi, ale vnitřní připraveností.

---

181 Termín *polygrafie* je složeninou řeckého slova πολὺς (mnohý, četný) a γράφειν (psát). Tiskové odvětví přestával reprezentovat pouze knihtisk, a proto bylo potřeba najít nadřazený termín, do kterého by se vešly i další tiskové technologie.

182 VRÁNKOVÁ, J. *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*. Praha: Sdružení polygrafů, 2011. s. 44–45.

183 Autoři expozice *Tiskařství v Národním technickém muzeu* uvádějí optimističtější cifru: 300 archů za den.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 461–463. Heslo *Knihtisk (technologie)*.

184 Údaj je pouze orientační. Výkon je závislý na typu a stáří stroje. Variabilita se pohybuje do 18 000 archů za hodinu.

185 Rychlost rotačního ofsetového tisku se uvádí v m/min. nebo v obrazech/hod. Ve srovnání s archovým tiskovým strojem je jeho produkce asi trojnásobná.

3.2. Výtvarná podoba knihy

Knihy je stejnou měrou výsledkem práce lidského ducha a lidských rukou. Analogicky k tezi o dvojí lidské přirozenosti u Martina Luthera, můžeme také u knihy rozlišovat její duchovní (vnitřní) a tělesnou (vnější)¹⁸⁶ složku.¹⁸⁷

Ačkoli Martin Luther nebyl teoretikem estetiky, lze jeho myšlenky metaforicky následovat ještě o kousek dál. Designérská praxe mě naučila, že výtvarné zpracování by se nemělo neúměrně vzdálit smyslu textu.¹⁸⁸ Grafik by stále měl brát v úvahu knižní celek a zkoumat vzájemnou vztažnost obou jeho složek. Vnitřní myšlenková stavba by měla mít supremaci nad výtvarným provedením¹⁸⁹ a přerůst v dynamický vztah vzájemné podpory. Ideálem je, pokud se v knize snoubí myšlenkové bohatství s estetickými kvalitami takovou měrou, že ji bibliofilové¹⁹⁰ nazývají „krásnou“.

3.2.1. Typografie¹⁹¹

Písmo je základním vizuálním ztvárněním myšlenky. Jan Amos Komenský ho charakterizuje jako „němou řeč a zajatý hlas, který má býti vyslán k těm, kdož jsou pro nás vzdáleni buď místem nebo časem“¹⁹². Je nosným prvkem, bez kterého se knihy neobejdou a zpravidla zaujímá největší plošný podíl v sazebním obrazci. Precizně

---

186 Odborníci dokonce při popisu stavby knihy používají některé *antropomorfiemy*: hlava, pata, hřbet, korpus atp.

187 LUTHER, M. *Martin Luther*. Praha: Vyšehrad, 2017. s. 221.

188 Martin Luther poukazuje na skutečnost, že *vnější přirozenost* má tendenci sloužit tomuto světu a vyhledávat potěšení bez ohledu na *vnitřní přirozenost*.

189 Cituji z myšlenek Martina Luthera: „Zde člověk nesmí zahálet; zde nepochybně musí dbát, aby tělo bylo cvičeno posty, bděním, pracemi a jinými zřízenými prostředky kázně, a tak duchu podmaněno k poslušání vnitřního člověka a víry a k spodobnění s ním. Jinak vyjádřeno: musí se dbát, aby se tělo nebouřilo proti duchu a nepřekáželo mu, jak je mu to vrozeno, nebude-li zkroceno.“

LOHSE, B. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn, 2010. s. 135.

190 Termín *bibliofil* je složeninou řeckého slova βιβλίον (kniha) a φιλεῖν (milovat, mít rád). *Knihomil* je člověk, který dokáže ocenit kvalitní knihy po textové i estetické stránce a obvykle je i sbírá.

191 Slovo *typografie* je složeninou řeckého slova τύπος (předobraz, vzor, podoba, stopa) a γραφειν (psát). Jan Amos Komenský tímto termínem nazýval knihtiskové umění. Dnes se jím označuje teoreticko-praktický vědní obor, který se zabývá vývojem a používáním písma. V jiných případech se slovo typografie používá jako synonymum pro písmo či grafickou úpravu tiskovin. Tato podkapitola typografii rozumí v dnešním slova smyslu.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 113.

192 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 7.

odvedená sazba je jako dobrá hudba ve filmu, umocní dojem, ale při recepci ji čtenář primárně nevnímá.

Tiskové písmo zpočátku záměrně imitovalo rukopisné vzory, ale postupně se jim vzdalovalo a hledalo vlastní svébytnou podobu. Importem¹⁹³ z německých zemí se rozrůstala škála písmových sad našich knihtiskových dílen. Genealogii velké části těchto písem je možné vystopovat až do Norimberku, na který měla nejsilnější vazby Jednota bratrská.¹⁹⁴ Spolupracovala zde s reformačně smýšlejícím knihtiskařem Hieronymem Höltzelem († cca 1532)¹⁹⁵, u kterého realizovala některé své práce¹⁹⁶. V jeho dílně se řemeslu vyučil Mikuláš Klaudyán (působil zde od roku 1511) a Oldřich Velenský z Mnichova (působil zde před rokem 1519).¹⁹⁷

Díky zahraničním kontaktům se i u nás, ačkoli opožděně, ustálil typografický vývoj. Dominantní postavení textového písma zaujal *švabach* [obr. 30]. Číselné hodnoty a latinské texty se obvykle sázely *antikvou*. Jako nadpisové písmo se do nástupu *fraktury* ve 40. až 50. letech používala *textura*, *rotunda* a *švabach*.¹⁹⁸

---

193 *Písmové sady* se do země přivážely v podobě matric či patric. Tuzemští knihtiskaři je následně doplňovali českými akcenty a odlévali z nich jednotlivé litery. Hojněji diakritikou opatřovali více frekventovaná písma textová, méně důsledně písma nadpisová.

VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 594.

194 VOIT, P. Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě. *Listy filologické – Folia Philologica*. Praha: Kabinetem pro klasická studia při Filosofickém ústavu AV ČR, 2009, **132**(1–2), s. 130.

195 Pro dokreslení uvádím stručnou charakteristiku aktivit Hieronyma Höltzela na poli reformačního tisku: „V letech 1517–25 vytiskl Höltzel na 20 Lutherových prací. Předpokládá se, že byl jedním ze tří tiskařů, kteří paralelně v Norimberku, Lipsku a Basileji vytiskli Lutherovy památné teze... Má se též za to, že současně vydával i spisy Thomase Müntzera..., či Andrease Bodensteina...“

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 369–370. Heslo *Höltzel Hieronymus*.

196 Petr Voit konkrétně zmiňuje tisk dvou prací Lukáše Pražského. Jedná se o spis *Apologia Sacre scripture* (Norimberk, 1511) a traktát *Sepsání krátké z písem mnohých vybrané ku potěšení nemocnému při smrti* (Norimberk, 1517).

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 369–370. Heslo *Höltzel Hieronymus*.

197 SPINA, F. *Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts* [online]. Prag: Carl Bellmann, 1908. s. 11.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 630. Heslo *Norimberk*.

198 Podrobnou klasifikaci dobového tiskového písma provedl Petr Voit ve své studii:

VOIT, P. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století. *Bibliotheca Strahoviensis*. Praha: Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2011. s. 105–202.

Jednota bratrská se ve vlastním typografickém projevu distancovala od používání gotické *rotundy* a odtažitost projevovala i vůči humanistické *antikvě*.¹⁹⁹ V nadpisech se klonila k novogotickému *švabachu* a gotické *textuře*, která až do roku 1547 byla „symptomatičtým písmem českého i moravského knihtisku ovlivněného Jednotou bratrskou“²⁰⁰.

Pro první ivančické vydání z roku 1564 je charakteristické, že „mezi zachovanými exempláři nenajdeme dva typograficky totožné“²⁰¹. Vyznačují se různými tiskovými odchylkami, za kterými je možné tušit hledání vlastní knihtiskové osobitosti i počáteční technologickou nezkušenost. Typografické začátky v bratrské církevní knihtiskárně byly sice poněkud rozpačité, jednalo se však pouze o výchozí pozici.

Soustředěnou činnost a poctivým úsilím se bratrství typografové vypracovali až ke špičkové autonomní tvorbě. Dokázali se vypořádat i s velice sofistikovanou sazbou, zkomponovanou z různých typů a stupňů písma, vyznačovacími řezů, duplexní barevností, výzdobnými prvky, ilustracemi, systémem indexů a grafických symbolů. Mezi sazebně nejnáročnější díla patří kancionály s notovým zápisem a Bible s poznámkovým aparátem.

„Nadstandardní grafickou úroveň“²⁰² se Jednotě bratrské podařilo vystoupit z kulturní průměrnosti našeho knihtisku, který se spokojoval s rozmnožováním textové předlohy a příliš neaspiroval na estetické cíle.

Evropskou reformační scénu dokázala Jednota bratrská reflektovat například zavedením číslování biblických veršů²⁰³, vzhledem sazebního obrazce Bibli²⁰⁴ nebo využitím norimberských písmových sad. O evropské úrovni bratrského knihtisku je tedy možné hovořit i v oblasti typografické.

---

199 Zdeněk Fiala (1922–1975) uvádí, že „humanistické typy byly v nekatolických zemích odmítány jako písmo ‚papežské‘“.

VEBR, L. *Knihtisk a Universita Karlova*. Praha: UK, 1972. s. 11.

200 VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 375.

201 *Bible kralická šestidílná*. Praha: ČBS, 2014. s. 13.

202 VOIT, P. České tištěné Bible 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2013, (4), s. 496.

203 Členění biblických kapitol na verše zavedl kalvinista Robert Estienne. U nás ho poprvé použila Jednota bratrská při tisku *Šestidílký*.

204 Četné *marginálie* po okrajích stran (komentáře, souhrny, konkordance, vysvětlivky) lemovaly hlavní text, od kterého byly odděleny linkami. Tento způsob sazby biblického textu se asi poprvé objevuje ve vydání protestantského překladu SZ z hebrejštiny do latiny od Immanuela Tremellia (1510–1580) a Francise Junia (1545–1602).

VOIT, P. České tištěné Bible 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2013, (4), s. 494.

3.2.2. Ilustrace

Ilustrace je na rozdíl od typografie doplňkovým prvkem. Navyšuje lukrativnost knihy tím, že jí dodává neopakovatelný a zapamatovatelný ráz. Časově a personálně ale zatěžuje předtiskovou přípravu²⁰⁵, což se ve výsledku projeví na vyšší ceně titulu.

Před vynálezem knihtisku se na výmalbu rukopisů specializovali tzv. iluminátoři. S jejich prací počítali ještě prvotiskaři, kteří pro ně v sazebním obrazci vynechávali volný prostor. Iluminační umění, které svým zdoluhavým postupem patřilo ještě do rukopisné éry, však pro knihtisk nepředstavovalo rovnocenného partnera.

Z dostupných technologií splňoval požadované parametry pouze *dřevořez*²⁰⁶, který je shodně s knihtiskem mnohočetně reprodukovatelným²⁰⁷ tiskem z výšky. V 80. letech 15. století²⁰⁸ se knihtiskařům úspěšně podařilo synchronizovat výšku dřevořezového štočku s vysázeným textem, takže se tisk mohl provádět naráz, a ne komplikovaně ve dvou krocích.

Jelikož bylo nejefektivnější tisknout pouze monochromaticky, je většina ilustrací černá. Příležitostně jí sekunduje barva červená. Výjimečně byly některé ilustrace ručně kolorované. Motivy nejstarších dřevořezů jsou tvořeny pouze liniemi. Později k těmto základním výrazovým prostředkům přibylo plošné šrafování zdokonalené v období reformace na plastickou modelaci.²⁰⁹

Do českých zemí se importovaly obrazové předlohy i hotové dřevořezové štočky, které se „běžně dědily, půjčovaly, vyměňovaly, prodávaly a sloužily jako předloha pro další ilustrace bez jakéhokoliv omezení“²¹⁰. Dovážely se především z německých

---

205 Termín *předtisková příprava* (*PrePress*), zahrnuje veškeré operace, které předchází samotnému tisku.

206 Motiv určený k reprodukci *dřevořezem* se nejprve nakreslil na dřevěnou desku. Partie, které neměly tisknout, se odrývaly nožíky, rydly žlábkovitého profilu a větší plochy dláty. Na reliéfně vystouplá místa se poté nanasla barva, která se tlakem otiskla na papír. ODEHNAL, A. *Grafické techniky*. Brno: ERA, 2005. s. 17–22.

207 Petr Voit uvádí: „Z jednoho štočku lze před naprostým vyčerpáním poříditi až 15 000 otisků.“ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 220–224. Heslo *Dřevořez*.

208 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 391–393. Heslo *Ilustrace (15. století)*.

209 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 391–393. Heslo *Ilustrace (15. století)*.

210 HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, 2010. s. 338.

měst jako Augsburg, Štrasburk a Norimberk.²¹¹ Naši knihtiskaři a grafici tam odcházeli na vyučenou a vraceli se převážně s „konfesně nevyhraněnými štočky christologických cyklů“²¹². Reformační zabarvení však mívaly ilustrace, na kterých se objevovaly výjevy z knihy Zjevení, portréty Jana Husa, Martina Luthera či protiřímská satira.²¹³

Špičkové práce nevznikají ve vakuu. Autoři mají prakticky vždy své inspirační zdroje, na kterých budují svá vlastní pojetí, nebo se vůči nim naopak vymezují. U Jednoty bratrské je tvoří významné osobnosti a dílny evropské knižní kultury: norimberští grafici Virgil Solis (1514–1562) a Jost Amman (1539–1591), pařížská dílna rodiny Estiennů, holandský knihtiskař Christoph Plantin (1518/25–1589) a slavná švýcarská Frobeniova knihtiskárna s vůdčí grafickou osobností Hansem Holbeinem ml. (cca 1497–1543).²¹⁴ Znalost těchto prací se k Bratřím dostávala buď zprostředkovaně přes žerotínské sbírky²¹⁵, nebo skrze osobní kontakty Mikuláše Klaudyána, Oldřicha Velenského a Jana Blahoslava.

Mezi tvůrce bratrské grafiky patří Mistr jemné šrafury, Mistr Skorynova dekoru,²¹⁶ Matěj Sabin Drahotušský (1539–1615), Martin Dadán († 1584) a nejnadanější z nich Václav Elam († 1622). Soustředili se především na výzdobu titulních listů, iniciál, vlysů v záhlaví a prázdného prostoru na konci kapitol [obr. 31].

Jednota bratrská se v pojetí funkce ilustrace vydala zcela osobitou cestou. Zvláště patrné je to u *Biblií*. Při pohledu na bohatě zdobené edice české i zahraniční, mohou ty bratrské působit jako „neilustrované“²¹⁷. Neznamená to však, že by zde scházel obrazový doprovod. Bratři se však lišili v názoru na podobu jeho sepětí s textem. Narativní ilustrace, konkurující biblickému textu, jim pravděpodobně připadala nepřiměřená. Proto se od ní odklonili ve prospěch ornamentálních a figurálních výjevů, které spíše

---

211 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 29.

212 HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *In puncto religionis*. Praha: Artefactum, 2013. s. 144.

213 HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *In puncto religionis*. Praha: Artefactum, 2013. s. 144–151.

214 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 36. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 893–896. Heslo *Tiskárna bratrská (Ivančice – Kralice – Lešno)*.

215 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 36.

216 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 29.

217 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 108–114. Heslo *Biblické tisky a ilustrace domácích*.

naznačují christologickou interpretaci textu, než aby ho simultánně ztvárňovaly.²¹⁸ Bratrská ilustrace tak odráží respekt vůči výkladu Písma Písmem, založeného na příkladu Ježíše Krista (L 24,27).

Zatímco výzdoba Biblí měla střídou koncepci, *kancionály* byly pojaté natolik výrazně a velkoryse, že dodnes patří mezi nejkrásnější tisky 16. století²¹⁹ [obr. 32]. Vzbuzovaly dokonce pozornost i bratrských oponentů²²⁰, kteří své polemické útoky zakládali na domnělém rozporu mezi teologickým stanoviskem Jednoty bratrské a jejich nakladatelskou praxí. Bratři se sice distancovali od uctívání Boha skrze obrazy a sochy²²¹, ale svou ilustrační tvorbou se těmto zásadám nezpronevřovali, protože bratrská knižní ilustrace neměla funkci kultickou. I Jan Amos Komenský se přiklání k názoru, že „máme-li na mysli ozdobnost“²²², pak je to „rozumné a pěkné, hodné obecného napodobení“²²³.

3.2.3. Knižní vazba

Než se kniha shledá se svým čtenářem, musí projít pod rukama celé plejádě svých tvůrců. Na konci této štafety stojí knihvazač. Primární funkcí knižní vazby je ochránit záznamy myšlenek a zachovat v jejich pořadí pevnou strukturu. Esteticky vydařené provedení vazby je sice žádoucí, z užitného pohledu však není nutné.

V knihvazačském oboru nastala s expanzí knihtisku poněkud paradoxní situace. Zatímco u rukopisných knih bylo časově nejnáročnější knihu opsat, u knih tištěných

---

218 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 62.

219 KUBÍČEK, J. *Knihtisk v Brně a na Moravě*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1987. s. 30.

220 Ilustrace v bratrských kancionálech byly trnem v oku katolickým i utrakvistickým duchovním, jmenovitě Martinovi z Dražova (1593–1639), Pavlu Kyrmezerovi (cca 1550–1589), Václavu Šturmovi (1533–1601) a Václavu Brosiovi (1539–1601). BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 12–14. ŠRONĚK, M. „Neučíš sobě rytiny...“. HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, 2010, s. 319–321.

221 Výchozím bodem bratrské teologické argumentace je porušování *Desatera* (Ex 20,4–6; Dt 5,7–10). Takové jednání je nepřijatelný projev modloslužby, vedoucí k Boží žárlivosti a trestu. Michal Šroněk (* 1952) systematicky mapuje tuto problematiku ve svých studiích: ŠRONĚK, M. „Neučíš sobě rytiny...“. HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, 2010, s. 319–321. ŠRONĚK, M. Bratrská Bible z roku 1596. HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *In puncto religionis*. Praha: Artefactum, 2013, s. 217–232.

222 HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *In puncto religionis*. Praha: Artefactum, 2013. s. 217.

223 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 26–27.

začínala výrobu zpomalovat knižní vazba. Pokud měli knihvazači s novou technologií udržet krok, museli se pokusit rychle adaptovat: výrobu zlevnit a zrychlit.

Náplň jejich práce v základních obrysech zaznamenal Jan Amos Komenský, citují: „Naši *knihvazači* (tak nazýváme ty, pro které máme z řečtiny přizpůsobený výraz *bibliopagus*) spojují archy ve svazky, v nichž lze listovati. Srovnají totiž jednotlivé složky, složí je a naklepou (aby se kniha později nevydouvala) a ve hřbetě sešijí, tamtéž i slepí, ale na ostatních třech stranách odstraní, co přečnívá na okrajích (aby bylo všecko hladké); potom opatří knihu po celém povrchu pevnou vazbou, aby byla trvalá...“²²⁴ Tento výrobní postup nelze výrazněji zredukovat.²²⁵ Úspory však lze dosáhnout změnou použitých materiálů²²⁶ a především výběrem vhodné výzdobné techniky.

„Ze všech tehdy existujících výzdobných technik se s masovou produkcí knihtisku uměl vyrovnat jedině *slepotisk*²²⁷.“²²⁸ Individuální exklusivita středověkých vazeb²²⁹ byla kvůli požadavku sériové výroby vytlačena a slepotisk se stal „monopolní výzdobnou technikou“²³⁰ kožených vazeb až do 19. století. Specifické limity slepotiskového nářadí předurčily podobu symetrických kompozičních schémat výzdoby. Exklusivní vazby se od běžné produkce lišily *zlatotiskem*²³¹, obvykle kombinovaným se zlacenou ořízkou.

---

224 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 10–11.

225 Dáme-li stranou průmyslovou automatizaci výrobních procesů, lepení syntetickými lepidly a odlišné knihařské materiály, zůstává do dnešního dne princip pevné vazby obdobný.

226 V renesanci byly těžké bukové desky nahrazovány lepenkou, kterou knihvazači slepovali z několika vrstev zbytkového papíru. Na pokrytí knižních desek používali lehčí typy kůží, zejm. telecí, skopové a kozí. Funkci knižních vazů, které byly dříve tvořené zvířecími šlachami a koženými řemínky, převzaly konopné motouzy. Ustupovalo kování, kniha byla lehčí a podle hodnocení Komenského celkově ztrácela „sloní rozměry“.

KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 11.

KRÁL, J. *Moderní knihařství*. Brno: Knihař, 1999. s. 26–33.

227 *Slepotisk* je druh výzdobné techniky, při které se tlakem otiskuje nahřáté kovové náčiní do navlhčené kůže. Výsledkem je reliéfně vytvarovaný potah knihy.

228 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 964–968. Heslo *Vazba (výzdoba)*.

229 Mnohé *středověké vazby* byly zlatnický zdobené. Aplikovaly se na ně vzácné kovy, polodrahokamy, drahokamy, perly, řezby ze slonoviny, emaily atp. Příležitostně sloužily i jako schránka na ostatky svatých, tzv. *relikviář*.

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 33.

230 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 977–978. Heslo *Vazba slepotisková*.

231 *Zlatotisk* je obdobou tisku naslepo. Liší se v tom, že umožňuje na předem připravený povrch knižní vazby fixovat lístkové zlato, které ulpí v prohlubních reliéfu.

KRÁL, J. *Moderní knihařství*. Brno: Knihař, 1999. s. 29.

Se slepotiskovým nářadím [obr. 33] se stejně jako s formami na odlévání pís-
mých sad nebo s ilustračními štočky čile obchodovalo. K importu na naše území do-
cházel zejména ze sousedních protestantských zemí, z nichž mělo primát Sasko.²³²
Německé reformační vazby a české tzv. *bratrské vazby*²³³ díky tomu obsahují shodné vý-
zdobné prvky. Typické jsou zejména výjevy z Bible, plotny s portréty reformátorů²³⁴,
tzv. reformační váleček²³⁵, alegorické náměty a personifikované ctnosti.²³⁶

Knihvazačské řemeslo se vyučovalo na bratrském kněžském semináři.²³⁷ Badate-
lé proto předpokládají, že malé dílny mohly existovat při každém sboru.²³⁸ Působení
větších dílen je spjaté s bratrskými knihtiskárnami v Mladé Boleslavi, Ivančicích a Kra-

---

232 HAMANOVÁ, P. a B. NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*.
Praha: Orbis, 1966. s. 10.

233 Petr Voit definuje tzv. *bratrskou vazbu* jako „typ velmi kvalitní slepotiskové vazby užívané
mezi 30. lety 16. a počátkem 17. století při zpracování tiskařské produkce související s Jedno-
tou bratrskou“.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů
na Strahově, 2008. s. 968. Heslo *Vazba bratrská*.

234 Termín *plotna* označuje slepotiskové nářadí větších rozměrů, které se kvůli kvalitní aplikaci
na pokryv desek upínalo do lisu a umísťovalo do středu kompozice knižní vazby. Ikonogra-
fickou spojnicí s německou reformací tvoří především portrétní výjevy s Martinem Lutherem
a Janem Husem. U části bratrských ploten badatelé rozeznali přímo wittenberský původ.
VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní
vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 131–132.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů
na Strahově, 2008. s. 968. Heslo *Vazba bratrská*.

235 *Reformační váleček* je druh slepotiskového nářadí, s jehož pomocí se vytvářel souvislý vlys,
na kterém se v medailonech střídaly portréty reformátorů Erasma Rotterdamského, Jana
Husa, Martina Luthera a Filipa Melanchthona.

HORNÍČKOVÁ, K. a M. ŠRONĚK. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia,
2010. s. 340.

ROZSONDAI, M. a B. ROZSONDAI. Symmetry aspects of bookbindings. HARGITTAI,
I. *Symmetry 2*. New York: Pergamon Press, 1989, s. 865.

236 HAMANOVÁ, P. a B. NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*.
Praha: Orbis, 1966. s. 11.

237 ŘÍČAN, R. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957. s. 329.

238 Doložené jsou však jen sporadicky v Brandýse nad Orlicí, Hodoníně, Krchlebech, Lukovci
u Holešova a Veselí.

JUST, J. Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratr-
ské. In: WERNISCH, M. *Unitas Fratrum 1457–2007*. Jihlava: Pro UK v Praze, Evangelickou
teologickou fakultu vydává nakladatelství Mlýn, 2009, s. 189.

VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní
vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 86.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů
na Strahově, 2008. s. 968. Heslo *Vazba bratrská*.

licích. Většina knihvazačů zůstává v anonymitě. Výjimku tvoří Samuel Škop († 1594), Matěj Cedron († 1599) a Šimon Věrník.²³⁹

Dochované bratrské vazby²⁴⁰ jsou převážně celokožené, jen vzácně se objevují i vazby polokožené a pergamenové. Vazy ve hřbetě jsou obvykle z konopných motouzů a jejich počet se mění v závislosti na formátu knihy. Některé ořízky jsou ponechány bez dalších úprav, jiné jsou barvené nebo zlacené.²⁴¹

Ve výzdobné technice používali bratrští knihvazači slepotisk a hojně i zlatotisk. Pro jejich práce je typický drobný dekor. Vlastnili neobvykle pestrou kolekci figurálních ploten s převážně biblickou tematikou.²⁴²

Z dobových zvyklostí vybočují svými pokusy o organické srůstání ilustrace s výzdobou vazby.²⁴³ Vhodné podmínky k tomu poskytovala úzká spolupráce mezi knihtiskárnou a knihárnou, která v té době nebyla běžná. Prakticky to znamenalo, že tentýž štoček zužitkoval nejprve knihtiskař a následně i knihvazač.

---

239 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 235.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 968. Heslo *Vazba bratrská*.

240 Ivan Vávra poukazuje na „neobyčejně malou dochovanost bratrských tisků“. Jeho hrubý odhad je 2,5 % výtisků. Ještě horší bilance je u knižních vazeb, které tvoří první ochrannou bariéru proti poškození, a proto podléhají častým převazbám.

VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, **V–IX**, s. 127.

241 Podrobnosti uvádí Ivan Vávra ve své studii:

VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, **V–IX**, s. 126–127.

242 VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, **V–IX**, s. 133.

243 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 968. Heslo *Vazba bratrská*.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 964–968. Heslo *Vazba (výzdoba)*.

Bratrské vazby jsou oceňovány jako „technicky dokonalé“²⁴⁴ a „umělecky velice kvalitní“²⁴⁵ „i podle dnešních estetických měřítek“²⁴⁶. Celkově „není na první pohled rozdílu oproti slepotiskovým vazbám zahraničním...“²⁴⁷

Toto pozitivní hodnocení badatelé vyvažují termínem „konzervativní“²⁴⁸. Mají tím na mysli stereotypní výzdobné schéma, tvořeného rámovou kompozicí se dvěma nebo čtyřmi vloženými poli.²⁴⁹ Ivan Vávra jako možný důvod konzervativismu uvádí „ústraní moravského venkova a odloučení od proudů knihvazačství skutečně renesančního“²⁵⁰.

Osobně tento důvod považuji za neadekvátní, protože působení Jednoty bratrské naopak prokázalo, že ani ilegalita, ani umístění na periferii, nemusí nutně znamenat zpátečnické myšlení. V ostatních oblastech jejich tvorby jsem tyto tendence nepozorovala. K tomu přistupuje skutečnost, že Bratří podobu „pokročilejších“ renesančních vazeb znali.²⁵¹ Indicie spíše ukazují na vědomou odtažitost od stylu těchto italských, francouzských a španělských katolických vazeb.²⁵²

---

244 HAMANOVÁ, P. a B. NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha: Orbis, 1966. s. 12.

245 BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 258.

246 VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 141.

247 VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 141.

248 Tuto charakteristiku zavedl Bohumil Nuska (* 1932) v roce 1966. Mirjam Bohatcová, Ivan Vávra a Petr Voit ji opakovaně citují.
HAMANOVÁ, P. a B. NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha: Orbis, 1966. s. 12.

249 Tímto pojetím Bratří nijak nevybočují z dobových trendů ve středoevropské oblasti. Uspořádání výzdobných prvků do *rámové kompozice* je typické pro oblast Polska, zemí Koruny české, Uher a Německa v období mezi renesancí a 18. stoletím.
VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 974. Heslo *Vazba s rámovou kompozicí*.

250 VÁVRA, I. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, V–IX, s. 142.

251 *Luxusní vazby* ve francouzském stylu si nechával vázat Karel st. ze Žerotína pro svou knihovnu. Do kontaktu s nimi patrně přicházel i kněžský dorost při studiích na evropských univerzitách a na knižních veletrzích v Lipsku a Frankfurtu nad Mohanem.
RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014.

252 BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 256–258.

3.3. Didachografie²⁵³

Až ve chvíli, kdy se kniha shledá se svým čtenářem, byl obhájen smysl její existence. Nečtená kniha je jako člověk, který ustrnul na vlastním egu a nepochopil, že těžiště jeho života je mimo něj samého, v Bohu a v bližním (Mk 12,29–31). Když nově vyrobená kniha, barvou a lepidlem ještě voňavá, přijde na svět, tehdy její skutečná cesta teprve začíná.

Jednota bratrská tomu rozuměla. Nadprůměrná vzdělanost jejích členů je důkazem, že Bratři věděli *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání*²⁵⁴. Jan Amos Komenský říká, že „kdyby nebylo knih, byli bychom všichni úplně nevzdělaní... S pomocí knih se mnozí stávají učenými i mimo školu, bez knih pak nikdo nebývá učený ani ve škole.“²⁵⁵

Jan Amos Komenský hledal „cestu, kterou se podivuhodně učení lidé dopracovali svých úspěchů“²⁵⁶. Nalezenou metodu opíral o vlastní empirickou zkušenost i teoretické studium²⁵⁷ a vyučoval ji s exaktní přesností.

Vahou vlastního postoje se snažil budoucí čtenáře motivovat: „Kdo se chce stát vzdělaným, musí si nad zlato a stříbro vážit knih.“²⁵⁸ Povzbuzoval je, aby četli dobré knihy.²⁵⁹ Doporučoval, aby se sběratelskou uvážlivostí ve vlastních knihách podtrháva-

---

253 *Didachografie* je novotvar Jana Amose Komenského pro umění, jímž se „vypisují v mysl vědomosti, jako se vně tisknou na papír“.

KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 15.

254 Pod tímto názvem u nás vyšla prakticky zaměřená přednáška Jana Amose Komenského, kterou pronesl v uherském Blatném Potoce v roce 1650.

KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970.

255 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 9.

256 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 15.

257 Konkrétně zmiňuje, že studoval Catona (234–149 př. Kr.), Senecu (4 př. Kr. – 65 po Kr.), Démosthena (384 př. Kr. – 322 po Kr.), Plinia (23–79), Gellia (cca 123–165), Jeronýma, Lipsia (1547–1606) a Filipa Melanchtona.

KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 11, 15.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 119.

258 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 8.

259 „S knihami švárně zacházej; jichž nemnoho měj, ale vybrané.“

KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského*. sv. 11. Praha: Academia, 1973. s. 407.

„Opravdové vědění neposkytuje mnoho knih, ale dobré knihy.“

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 119.

li,²⁶⁰ ze všech si vypisovali nejdůležitější myšlenky²⁶¹ a řadili je podle abecedního rejstříku²⁶². Každý si tímto způsobem mohl průběžně aktualizovat databázi vědomostí, se kterou se mohl kdykoli poradit. Na výjimečné myšlenky měl Komenský zvláštní knížku, kterou nazýval *Observanda* a sám si ji občas pročítal.

Komenského metoda v závěru ústí do praktické aplikace: „Potom si pročítáním dobře vtiskni výpisky v paměť a začni je prakticky uskutečňovat. To je způsob, jakým mnozí dobří autoři ti přejdou do krve a znamenitě se budeš moci sytit morkem moudrosti, a tak ji nemít jen na papíře, ale nosit v srdci.“²⁶³

Skutečně, cílem není myšlenky v knihách zakonzervovat a zarchivovat na příslušných souřadnicích knihovního fondu. Cílem je, aby se člověk stal „živou a pojízdnou knihovnou“²⁶⁴. Jen tehdy se knihy nestanou „potravou pro myši, obydlím molů, sběrnou prachu, divadlem marnosti, výčitkou lidské hlouposti“²⁶⁵.

---

260 „Při prvním čtení vyznačme všechny pozoruhodné věci podtržením nebo hvězdičkami na okraji.“

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 118.

261 „Při druhém čtení prozkoumejme celé dílo i poznámky, zda jsme je udělali správně, a přepíšme všechno zásadní mezi citáty, i když nám kniha patří... Ze všeho, co čteš si pořizuj výpisky.“

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: Svoboda, 1992. s. 118–119.

„Avšak nestačí knihy jen číst, musí být čteny pozorně a nejdůležitější místa musí být podtržena a vypsána. Podtrhuj v knize, která je tvým majetkem. Dělej si poznámky nebo výpisky, ať jde o tvou nebo o cizí knihu. Vybírat si věci nejužitečnější je totiž tak nutné, že nemá z čtení knih prospěch ten, kdo si z nich nic nevyписuje (neboť knihy tě učeným neučiní, nýbrž studium knih). To je totiž ze čtení jediné jisté ovoce, že si čtenář vypisováním přisvojuje to, co četl.“

KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 14.

262 „Případně-liť co, vymizeti nedopuštíš: poznamenáš hned, ne na zahazecí škartu, ale na smazací tabulku a odtud do každododěnku aneb pamětné knížky: kteréž u sebe aneb pohotově měj.“

KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského*. sv. 11. Praha: Academia, 1973. s. 407.

263 KOMENSKÝ, J. A. *Jedno nezbytné*. Praha: Kalich, 1999. s. 105.

264 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970. s. 19.

265 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 11.

4. Fungování bratrského nakladatelství

Čím větší je odstup od sledovaného období, tím hůře se navazuje časem přetržená kontinuita vědění. Jména, myšlenky, radosti i trable předků upadly dávno v zapomnění. Pouhý rozbor dochovaných artefaktů nestačí. Nakladatelská činnost se totiž ve své komplexnosti podobá živoucímu organismu s jeho zásobovacími, řídicími a regulačními mechanismy.

Dosavadní znalosti o Jednotě bratrské byly nečekaně obohaceny v roce 2006 o nesmírně cenný nález archivu Matouše Konečného²⁶⁶. Z tohoto klíčového pramene, dalších bratrských textů a dílčích studií, lze čerpat údaje pro rekonstrukci zejména králického období. Otevřenou otázkou tedy zůstává, jak fungovalo nakladatelství v ostatních etapách, ke kterým prameny zatím neposkytují dostatek informací.

4.1. Personální zázemí

Ústředním správním a dozorčím orgánem Jednoty bratrské byla *Úzká rada*²⁶⁷, kterou tvořilo kolegium duchovních. Skládala se z 8 až 14 konseniorů²⁶⁸ a 4 až 6 biskupů²⁶⁹, z nichž jeden radě předsedal²⁷⁰. Úzká rada byla podřízená sněmu²⁷¹, od kterého bylo možné se odvolat už pouze ke Kristu^{272, 273}. Sněmy se však kvůli obtížím režijního

---

266 Při rekonstrukci bývalé bratrské budovy v Mladé Boleslavi byly objeveny dvě truhličky, které někdo provizorně uschoval v zásypu klenby v roce 1620. Sbíрка obsahuje asi 600 dokumentů, z nichž většinu tvoří dopisy adresované Matouši Konečnému, biskupovi a písaři Jednoty bratrské.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 11, 41.

Archiv Matouše Konečného, biskupa Jednoty bratrské [online]. Liberec: Jednota bratrská, c2019.

267 také *konsistoř, kapitula, hromádka*

268 *Konseniorů* (také *spolustarší, spolulosní, rádní*) byli poradním orgánem biskupa, pomáhali mu se správou diecéze a účastnili se zasedání Úzké rady.

269 *Biskupové* (také *seniorů, starší, přední starší*) vedli duchovní život sborů ve své diecézi. Dohlíželi na teologické směřování církve, pečovali o kněžský dorost, věnovali se školství, bratrské knihovně, vizitovali, uplatňovali kázeň a nezanedbávali ani sociální pomoc.

270 *Sudí* (také *praeses, familiárně tatík*) se ustanovoval kvůli zachování organizačního pořádku. Po dohodě s ostatními obesílal shromáždění Úzké rady a sněmů, jejichž zasedání vedl.

271 *Sněm* (také *synod, široká rada, širší hromada, sbor všech sluh*) se konal v situaci, kdy se rozhodovalo o zásadních záležitostech v otázce církevní správy a řádu. Účastnili se ho členové Úzké rady, kněží i další správci sborů, patroni a okolní vrchnost. Podle velikosti shromáždění se rozlišovaly sněmy krajské, provinciální či generální.

272 Pravděpodobně se jedná o reminiscenci na Husovo *Odvolání se k nejvyššímu soudci*.

273 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 22.

a bezpečnostního charakteru nekonaly zbytečně často a pro správu rutinních záležitostí nebylo jejich svolávání ani nutné.²⁷⁴

Za směrodatnou Bratří považovali *jednomyslnost* celku, nikoli mínění jednotlivce. Kolektivně proto spravovali i církevní nakladatelskou činnost. Podle *Řádu Jednoty bratrské* spadala knihtiskárna pod kompetence biskupů Úzké rady, citují: „O impressi Jednoty péči míti všech jich povinnost jest.“²⁷⁵

Řád Jednoty bratrské uvádí, že nad knihtiskárnou vykonával dohled *biskup, který sídlil geograficky nejblíže*.²⁷⁶ Ačkoli byl tento řád vydán poprvé až v polském Lešně v roce 1632, je pravděpodobné, že navazuje na předchozí osvědčenou praxi. Jednotlivé etapy bratrského knihtisku jsou totiž spjaté s významnými biskupskými sídly: knihtiskárna Jiříka Štyrsy s Mladou Boleslaví, knihtiskárna ivančicko-kralická s Ivančicemi a exilní etapa s Lešnem.

Dalším členem Úzké rady, který se specializoval na nakladatelskou činnost byl *biskup s funkcí písaře*²⁷⁷, který měl mít komplexní přehled o bratrské knižní produkci. Konkrétní požadavky²⁷⁸ na doplnění knižních titulů postupoval ke schválení vedení církve, citují: „Viděl-li by, že v některých psáních užitečných Jednota nedostatek má, to starším

---

274 Podrobnosti o bratrské církevní správě uvádí publikace:

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865.

Struktury církevní správy v Jednotě bratrské na počátku 17. století. JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 15–23.

ŘÍČAN, R. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957. zejm. s. 60–61, 82–83, 334–335.

VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897.

275 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 22. Povinnosti seniorů Jednoty, čl. 11.

276 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 22. Povinnosti seniorů Jednoty, čl. 11.

277 Funkce *biskupa písaře* (také *notaria*) byla poprvé ustanovena v roce 1553. Písař v Jednotě bratrské fungoval jako archivář, kronikář, synodní zapisovatel a autor polemik. Tento úřad zastávali např.: Matěj Červenka (1521–1569), Jan Blahoslav, Ondřej Štefan (1528–1577), Jan Lorenc (1577–1638), Jan Eneáš Boleslavský (1537–1594), Jan Němčanský (1552–1598), Matouš Konečný a Jan Amos Komenský.

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 185, 236, 261, 278.

HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287–288.

Národní archiv. *Akta Jednoty bratrské* [online].

VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 23–24. Povinnosti písaře Jednoty, čl. 4.

278 Citují z dopisu Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1612: „Prosím, připomeňte o tištění Agend a Summ katechismu. Obého není.“

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 113.

a radě oznámí a vedle společného snešení a poručení to doplní.²⁷⁹ Závěry rozhodnutí shromážděných Bratří jsou zaznamenány v *Dekretech Jednoty bratrské*²⁸⁰. Kolektivní rozhodovací princip zůstává i po několika staletích v platnosti. Thomas Woll (* 1948), odborník na soudobou nakladatelskou praxi, říká: „Rozhodně však doporučuji, a to bez ohledu na to, jak malá firma je, aby u všech potenciálních rukopisů byly vyžádány a brány v úvahu i názory jiných lidí.“²⁸¹

Dalším úkolem písaře Jednoty bylo vykonávat v kooperaci s Úzkou radou *interní cenzuru*.²⁸² Pravidlo jednomyslnosti platilo i v tomto případě, cituji: „A odtudť jest, že se žádnému v celé Jednotě nedovoluje... knih jakých spisovati a vydávati bez společného každé takové věci a potřeby její uvážení a o ní svolení“²⁸³ „od osoby své, ani od Jednoty a pod jmenem neb jmenem jejím“²⁸⁴. Knihy, které prošly schvalovacím řízením, bývaly opatřeny oficiální předmluvou. Pokud došlo k porušení interního cenzurního pravidla, vedení církve se tím aktivně zabývalo a bylo z toho mrzuté.²⁸⁵ V některých případech

---

279 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 23. Povinnosti písaře Jednoty, čl. 4.

280 GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865.

281 WOLL, T. *Rukověť nakladatele*. Praha: Signeta, 2002. s. 132.

282 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 24. Povinnosti písaře Jednoty, čl. 5.

283 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 14. Řád z strany věcí, na nichž se Jednota založila.

Příklady podobných textů:

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 183, 202. Shromáždění léta Páně 1557 v Přerově a 1559 v Žeravicích.

VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 92.

284 GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 183. Shromáždění léta Páně 1557 v Přerově.

285 „Domlouvali se někteří z starších, že by B. Simeon bez vědomí jiných nějakou knížku měl vydati. Dal zprávu o tom, že nevydal knihy žádné, ale napsal nějaký skript a půjčil ho jednomu do Litvy, kterýž bez vůle jeho tam jej vytisknouti dal.“

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 272. Shromáždění léta Páně 1598 na Karmeli.

Cituji z dopisu Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1613: „Cyril dal tisknouti jakés zběrky, a ani co žádnému neřekl. Já sem jejich malovaný, posměch, utržka etc. etc.“

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 125.

Lukáš Helič dal ve Wittenbergu bez povolení natisknout svá kázání.

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 246. Shromáždění léta Páně 1591 v Lipníku.

dokonce rozhodlo o spálení celého nákladu.²⁸⁶ Polský člen Jednoty bratrské Jan Łasicki (1534–1605) hodnotí cenzurní opatření jako ochranu teologické kvality spisů i lék proti marné lidské ctižádosti a ješitnosti.²⁸⁷

Členové Úzké rady spolupracovali i *na korekturách* textů. Obtahy prošly pod rukama hlavně písaři a sudímu,²⁸⁸ ale „každý z biskupů mohl připomínkováním jejich obsahu aktivně zasahovat do jejich přípravy“²⁸⁹. Biskupové práci na korekturách v případě potřeby delegovali na své konseniory.²⁹⁰

Za správu knihtiskárny Úzké radě zodpovídal *vedoucí knihtiskař*²⁹¹. Kandidáti byly vybíráni z řad duchovních, protože člověk na tomto postu měl mít kvalifikaci řemeslníka i vzdělance.²⁹² Řemeslu se vyučil na bratrském kněžském semináři²⁹³ a vzdělání se mu dostalo studiem teologie. Podřízení jeho činnosti vyšší kolektivní autoritě považuje za ideál i Jan Amos Komenský, cituji: „Nikdo z tiskařů (i když muž dobrý, učený a přísežný) nevydá nic podle soukromého rozhodnutí, spoléhaje se jen na svůj vlastní úsudek, nýbrž jen to, co mu bude k tisku odevzdáno veřejnou autoritou (královskou, knížecí, státní, církevní, univerzitní, nebo sborem světla).“²⁹⁴

Týmový duch se nese celou rozhodovací i výkonnou částí bratrské nakladatelské činnosti, což je zcela v souladu s bratrským principem jednomyslnosti. A jelikož funkč-

---

286 Cituji z dopisu Jana Laneckého (1554–1626) pro Matouše Konečného z roku 1616: „Rejstřík officiorum starý za spálení hodný soudím. K čemu chovati to? Třebas potomci k zlému by toho užili a Augustova hanba předce by zůstala živá. Otcové naši těch opravených nechali nám, ale zmatrkované a počarované potrhali neb spalili, takže jích nemáme. I tuto tak učinme.“

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 257.

287 Citace od Jana Łasického považoval za směrodatné Jan Amos Komenský, jelikož jimi doplnil amsterodamské vydání *Řádu Jednoty bratrské*.

VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 92.

288 HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287–288.

289 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 44, 103, 263.

290 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 111. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1612.

291 Tento úřad zastávali: Václav Solín, Zachariáš Solín († 1596), Samuel Silvestr († 1605), Václav Elam, Matouš Theodor Krokočínský a Daniel Strejc Vetterus.

292 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 27.

293 BOHATCOVÁ, M. Ediční program ivančické a kralické tiskárny bratrské. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1978–1979, X, s. 10.

294 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 25.

ní modely není třeba měnit, posunula se za pár staletí v podstatě jen terminologie. Úzká rada by se dnes nazývala radou redakční, písař Jednoty redaktorem a vedoucí knihtiskař by působil na pozici technického a výtvarného redaktora.²⁹⁵

4.2. Ediční program

Ediční profil nakladatelství modelují odpovědi na vzájemně provázanou trojici otázek: Co, pro koho a s jakým záměrem vydávám? Základní vodítka k nim poskytl Lukáš Pražský, který knižní produkci Jednoty bratrské stručně charakterizoval v roce 1526²⁹⁶.

Hlavní náplň bratrského edičního programu tvořila skupina spisů, která sloužila „v zprávě domácie při viere, při smyslu i při službách“²⁹⁷. Tématické zaměření knih na *bohoslužbu*²⁹⁸, *Bibli nebo její část, hudbu a zpěv*²⁹⁹, *modlitbu, katechetiku*³⁰⁰ a *vzdělávání věřících*³⁰¹ koresponduje s přirozenými potřebami církevního společenství.

Nejvýznamnější podskupiny tvořily Bible (viz kap. 1.2.1.) a kancionály. Kancionál z roku 1501, který pochází s největší pravděpodobností z bratrského okruhu, je dokonce prvním tištěným nenotovaným zpěvníkem v Evropě a tzv. *Rohův kancionál* z roku 1541 zase nejstarším českojazyčným nototiskem.³⁰² Viktor Velek hodnotí bratrskou kancionálovou tvorbu následovně: „Dá se říci, že čeští bratři vytvořili nejcennější, nejvlivnější

---

295 PISTORIUS, V. *Jak se dělá kniha*. Praha: Paseka, 2003. s. 115–117.

296 BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 44.

297 Citovaný text pochází ze *Spisu proti v nově povstalým odporům* od Lukáše Pražského (Mladá Boleslav, 1526).

BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 44.

298 Do této kategorie patří liturgické příručky (*agendy*), bohoslužebná čtení (*perikopy*), sbírky kázání (*postily*) a pomůcky pro domácí bohoslužbu (*rejstříky*).

299 Do této skupiny řadím jednotlivé písně, zpěvníky (*kancionály*) i *Musicu*, teoretický spis o hudbě od Jana Blahoslava.

300 Patří sem dílčí výklady základů křesťanského učení i jejich stručné souhrny (*katechismy*).

301 Tuto kategorii tvoří spisy náboženského, pastoračního, pedagogického a mravně výchovného zaměření.

302 MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 136–137.

a také nejdelší ediční řadu tištěných kancionálů. Vynikají nad ostatní formální i obsahovou kvalitou, ale také časovým předstihem před ostatní reformační Evropou.³⁰³

Knižní předmluvy dokládají, že Úzká rada spolehlivě znala své čtenáře. Díky tomu dokázala citlivě vystihnout specifika cílové skupiny a vyjít vstříc jejím možnostem. Napříč různými vydáními oslovují například: kněze a správce lidu Páně, kazatele, upřímné a pobožné čtenáře, bratří a sestry, dívky, pocestné, chudší nebo společnost čelední.³⁰⁴

Do roku 1620 byla jen malá část bratrských knih určena čtenářům mimo Jednotu. Novozákonní texty a kancionály sice kolovaly i mezi utrakvisty a habrovanskými,³⁰⁵ ale z povahy věci měly mimobratrské určení zejména apologie a konfese, které Lukáš Pražský odlišuje jako další dvě samostatné skupiny.

Apologetickými spisy se Jednota bratrská příležitostně bránila „proti odpuorcím a protivníkům“³⁰⁶. Spisy diskreditující bratrské společenství vedl v patrnosti písař Jednoty. Na přání Úzké rady formuloval odpovědi,³⁰⁷ určené „všem lidem vuobec, buďte oni kteréhokoli stavu a řádu, nižšieho neb vyššieho“³⁰⁸. Ne pokaždé byly apologie nakonec vypublikované. Jednota bratrská nemilovala disputace, potyčky a hádky, protože působily více škody než užitku a zapomínalo se pro ně na bratrskou lásku a pokoru. Jan Amos Komenský říká, že „pravdy svého učení a počestnosti života sice hájili písemně, ale jen aby se bránili a pokoje došli“³⁰⁹. Pokud Úzká rada usoudila, že „jest lépe ten neřád mlčením ztrestati“³¹⁰, některé napsané nebo dokonce už natištěné apologie nezveřejnili.³¹¹

---

303 VELEK, V. Českobratrská kultura v kontextu českých národních hudebních tradic. In: MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013, s. 148.

304 BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 20–31, 87, 94–96, 100, 107, 113.

305 VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 365.

306 BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 44.

307 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 23. Povinnosti písaře Jednoty, čl. 3.

308 VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: Academia, 2017. s. 463.

309 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 93.

310 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 93.

311 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 93.

Poslední skupinu spisů představují *konfese*, které sloužily „při počtu vydání rozličném králom i na sněmy“³¹². Jimi Bratří prezentovali svou víru a učení před vládci i každým, komu se dostaly do rukou, aby z nich „posuzovali Jednotu, a ne z řečí nepřátelských, nepoučených a mylných“³¹³.

Ve vlasti vydávala Jednota bratrská hlavně české texty, jen výjimečně také německé nebo latinské. V počátcích publikační činnosti vytiskli pravděpodobně okolo 70 titulů³¹⁴ a během ivančicko-kralické etapy přes 80³¹⁵.

Náklady knih pro takto relativně úzce vymezenou skupinu čtenářů dosahovaly podle fragmentálně dochovaných zmínek od 150 do 2000 exemplářů [tab. 34]. Většina těchto údajů odpovídá průměrnému počtu výtisků, který byl v 16. století 1000 až 1500 kusů³¹⁶.

Ediční rozsah a zaměření se přirozeně vyvíjel s růstem církve až do roku 1620. K jeho významné přestavbě došlo v exilu, kde situace vyžadovala rozsáhlejší změnu. V Lešně získala nakladatelská činnost Jednoty bratrské mezinárodní charakter. Převažovaly zde knihy v latinském a polském jazyce následované českými vydáními na třetím

---

312 BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 44.

313 BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 124.

314 BOHATCOVÁ, M. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. s. 54–60.

315 Mirjam Bohatcová a Petr Voit se v údajích až na pár jednotek neliší (83 a 87 exemplářů). BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 138–139.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 893–896. Heslo *Tiskárna bratrská (Ivančice – Kralice – Lešno)*.

Bibliografické databáze:

Bibliografie cizojazyčných bohemik – katalog Clavius [online]. Praha: Knihovna AV ČR, c2019.

KPS – Databáze Knihopis [online]. Praha: NK ČR, c2014.

STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800 [online]. Praha: NK ČR, c2014.

316 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 614–615. Heslo *Náklad*.

a německými na čtvrtém místě. Vyšlo zde přes 160 tisků³¹⁷. Širší čtenářskou základnu zde mohla vytvářet polská větev Jednoty bratrské³¹⁸, nově příšlí exulanti, místní kalvinisté a luteráni nebo tajní nekatolíci ve vlasti.

Ve složení spisů vypublikovaných lešenskou knihtiskárnou se zrcadlí nejen nové ediční cíle, ale i úzkost doby. Nezanedbatelná část knih je určena pro věřící ohrožené morem, nedostatkem a pro ty, kterým se zoufale stýskalo po domově a ztráceli důvěru v Boha. Když tedy Bratří viděli, že si „toho potřeba žádala“³¹⁹, psali, aby se cvičili v pobožnosti a také aby objasnili, „jak by se měly takové tresty Boží pokorně obrátiti ke spáse duší“³²⁰.

-
- 317 Marta Bečková uvádí jako „prozatímní“ soupis 115 tisků. Mirjam Bohatcová a Petr Voit se shodují na počtu přes 160 tisků.
BEČKOVÁ, M. Tiskárna Jednoty bratrské v Lešně. *Slavia Occidentalis*. Poznaň: Wydawnictwo Poznańskie Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1964, **24**, s. 64, 67–79.
BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 281.
VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 528. Heslo *Lešno*.
VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 893–896. Heslo *Tiskárna bratrská (Ivančice – Kralice – Lešno)*.
Bibliografické databáze:
Bibliografie cizojazyčných bohemik – katalog Clavius [online]. Praha: Knihovna AV ČR, c2019.
KPS – Databáze knihopis [online]. Praha: NK ČR, c2014.
Polska Bibliografia Narodowa [online]. Kraków: UJ, licencja 2004–2019.
STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800 [online]. Praha: NK ČR, c2014.
- 318 *Polskou větev Jednoty bratrské* vytvořili exulanti, kteří z vlasti odešli během pronásledování v roce 1548.
- 319 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 93.
- 320 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897. s. 93.

Amsterodamská knihtiskárna se opět navrátila hlavně k českojazyčné produkci. Autorem textů byl z velké části Jan Amos Komenský a v ostatních případech se na jejich vydání alespoň nějak podílel. Bylo zde vytištěno minimálně 16 titulů³²¹.

Úkolem církve na této zemi je zvěstovat evangelium a pečovat o víru lidí takovým způsobem, aby mohla v jejich srdcích zakořenit, růst a přinášet úrodu za každých okolností života. Jednota bratrská o to statečně zápasila všemi dostupnými prostředky: osobním příkladem, mluveným i psaným slovem. Tištěný text jim pomáhal nejen budovat a upevňovat duchovní hodnoty věřících, ale také bránit se proti pokřivenému veřejnému mínění. Za 213 let existence této malé české církve se nám dochovalo povědomí o více než 300 vydaných titulech.

4.3. Distribuce

Nad bratrskou literaturou se vznášel přízrak cenzurních opatření. Římskokatolická církev se o privilegium cenzury zpočátku dělila s mocí státní. V rámci konfesního boje se jí však podařilo získat monopol, který v Čechách spravoval arcibiskup pražský a na Moravě biskup olomoucký. Distribuovat knihy, které neměly schválení k tisku a k prodeji, bylo trestné a postihovalo se podle zákona. Sankce za výrobu a šíření ilegální literatury měly různou razanci. Objevují se v podobě finanční pokuty, konfiskace

---

321 Údaje badatelů mají značný rozptyl. Pohybují se v rozmezí od 10 do 32 vydání. Někteří k celkovému počtu řadí i tisky, u nichž není uveden tiskař a místo vydání. Osobně se přikláním ke střízlivějšímu odhadu. V bibliografických databázích se mi podařilo jednoznačně identifikovat pouze 16 titulů. Při rešerši jsem se soustředila na amsterodamská vydání z let 1661 až 1663, u nichž byli jako tiskaři uvedeni Jan Paskovský a Jan Teofil Kopidlanský. BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 282. FIALOVÁ, V. J. A. Komenský a umění knihtiskařské. In: *Ž kralické turze*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, IV, s. 16. MOUTOVÁ, N. a J. POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterdamu*. Praha: SPN, 1970. s. 104. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 478–479. Heslo *Komenský Jan Amos*. Bibliografické databáze: *Bibliografie cizojazyčných bohemik – katalog Clavius* [online]. Praha: Knihovna AV ČR, c2019. *Bibliografie spisů J. A. Komenského vytištěných do roku 1800* [online]. Praha: Knihovna AV ČR, c2007. *KPS – Databáze Knihopis* [online]. Praha: NK ČR, c2014. *STĚ – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800* [online]. Praha: NK ČR, c2014. ZÍBRT, Č. *Bibliografie české historie*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912. Dostupné také online.

a spálení celého nákladu, ztráty živnosti, exkomunikace, vězení, vyhnanství nebo fyzické likvidace.³²²

Pokud si chtěl čtenář v 16. století opatřit knihu, mohl si vybrat z několika dostupných možností. Knihtiskaři, knihvazači a knihkupci³²³ prodávali publikace ve vlastních domech či pronajatých krámech. Někteří z nich si najímali obchodní zástupce, tzv. komisionáře, kteří knihy nabízeli konkrétním zájemcům. Pravidelně byly knihy k dostání také na tuzemských jarmarcích nebo na zahraničních veletrzích ve Frankfurtu nad Mohanem a v Lipsku³²⁴.³²⁵

Pro Jednotu bratrskou tyto oficiální distribuční kanály nepřipadaly v úvahu. Jedinou zbývající možností bylo vydávat samizdaty a šířit je *tajně*. V mezích relativního bezpečí se ocitali, pokud své knihy odevzdávali do konkrétních rukou, jak o tom svědčí jezuita Václav Šturm, cituji: „Oni sami mezi sebou takové knihy kradmo tisknou, sami mezi sebou je rozdávají a prodávají, a žádný nemůže jich na žádném jarmarku, u žád-

---

322 Podrobnosti o knižní cenzuře obsahují publikace:

LOSKOT, F. *O indexech zakázaných knih*. Praha: Volná myšlenka, 1959.

NOSOVSKEÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: V. Polásek a Fr. Kraus, 1927. s. 80–83.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 154–156. Heslo *Cenzura*.

323 Tyto živnosti působily samostatně, ale byly i různě prostupné. Často se objevuje kombinace knihvazač-knihkupec, tzv. *knihař*.

324 Knižní veletrhy (něm. *Büchermesse*) se zde konaly dvakrát do roka o jarních a podzimních termínech. Veletrhy zde každoročně probíhají i v současnosti, lipský v březnu a frankfurtský v říjnu.

Frankfurter Buchmesse [online]. Frankfurt am Main: Frankfurter Buchmesse.

Leipziger Buchmesse [online]. Leipzig: Leipziger Messe, c2019.

NOSOVSKEÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: V. Polásek a Fr. Kraus, 1927. s. 75–76.

RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014. např. s. 204–205, 236, 245–246, 251–252, 256–258, 260–261, 301–303.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 987. Heslo *Veletrh knižní*.

325 Podrobnosti o knižním prodeji obsahují publikace:

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. s. 253–254.

NOSOVSKEÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: V. Polásek a Fr. Kraus, 1927. s. 74–77.

ŠIMEČEK, Z. a J. TRÁVNÍČEK. *Knihy kupovati*. Praha: Academia, 2014. s. 59–65, 70–74.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 451–454. Heslo *Knihkupec*.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 479. Heslo *Komision obchod*.

ných knihařů na prodej nalézt, než skrze dobré přátele.“³²⁶ Kupující tak získal bratrské tisky důvěrnou cestou a církev zároveň měla kontrolu nad jejich koloběhem, aby se nedostaly do nepovolaných rukou.

Bratrské knihy se nejčastěji expedovaly a prodávaly ve formě tzv. *materií*³²⁷. Jejich běžnou převahu ve skladových zásobách nad svázanými knihami dokládají tzv. *cedule řezané*³²⁸ nebo mimobratrský inventář Tobiáše Fikara († p. 1612)³²⁹. Z písemných dokladů víme, že v Kralicích nad Oslavou existoval *knižní distribuční sklad*³³⁰. Měl ho na starost vedoucí knihtiskař Jednoty³³¹, který evidoval stav zásob a finančních pohledávek, aby z nich mohl „vydat počet“ Úzké radě.

---

326 ŠTURM, V. *Krátké ozvání doktora Václava Šturma proti kratičkému ohlášení Jednoty valdenské neb boleslavské*. Praha: Jiří Jakubův Dačický, 1584, s. 119–120. Dostupné také online.

327 Termín *materie* označuje kompletní množinu nesložených tiskových archů jedné knihy. V 16. století bylo běžné, že si kupující odnesl tyto potištěné archy ke knihvazači, který knihu zakázkově dokončil.

328 Z roku 1620 se dochovaly dva účetní doklady o výdeji bratrských tisků ze skladu, tzv. *cedule řezané*. Jsou na nich uvedena jména jednajících osob, soupisy zboží včetně jejich ceny a postupné umořování dlužné částky. Kvůli zpětnému doložení pravosti se cedule vrubovitě rozřízla a věřitel i dlužník si vzali každý jednu část. Po finančním vyrovnání se tento doklad odevzdal Úzké radě. *Nelahozeveský řád* z roku 1588 ukazuje, že vystavovat obdobné cedule bylo běžnou praxí: „A s řemeslníky všelijakými písar pořádné *cedule řezané* zdělati a do těch s pilností zapisovati má, co se kdy komu který týden na penězích neb jinak na profantu až do účtu vydává.“

Pana Floriana Griespeka z Griespachu naučení úředníkům hospodářským dané. *Časopis Českého musea*. Praha: České museum, 1835, **9**(1), s. 77.

BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**.

329 Tobiáš Fikar byl pražský knihvazač a knihkupec. „Naskladněny měl převážně tiskoviny v arších a balících, utříděných podle formátu, jen menší množství bylo ve vázaných výtiscích.“ ŠIMEČEK, Z. a J. TRÁVNÍČEK. *Knihy kupovati*. Praha: Academia, 2014. s. 63–64.

330 Existenci kralického knižního skladu dokládají *cedule řezané* nebo dopis Jana Laneckého pro Matouše Konečného z roku 1613: „Exemplářové biblí aby všickni z Kralic měli vyzdvížení byti, nevím, proč by se stalo. Lépe jim na Kralicích než kde jinde... Kdo bude potřebovati biblí, najde ji na Kralicích.“ Další dopis Jana Laneckého z roku 1618 obsahuje inventurní soupis jednotlivých dílů Bible kralické ve skladových zásobách.

HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287, 291.

BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**.

331 Bratrské *cedule řezané* konkrétně zmiňují Václava Elama.

Část nákladu se rozdávala zdarma v podobě autorských výtisků³³², které obdržely především členové Úzké rady. Zbývající knihy se ze skladu distribuovaly přes biskupská centra do širšího okruhu bratrských sborů, kde si je kupovali přímí zájemci.

Komunikační síť Bratří vystavěli na ochotě příslušníků vlastního společenství, protože „jiného poslati, mimo domácího, nebezpečno“³³³. Zásilky přepravovali „při příležitosti“³³⁴ nebo „naschválí“³³⁵.³³⁶ Jednotlivé knihy bylo možné přibalit ke korespondenci do menších balíčků, označovaných jako pagáty³³⁷. Větší objem materiálů se přepravoval v sudech³³⁸, u kterých se dalo snadno předstírat, že obsahují něco zcela běžného³³⁹. Jako vycpávkový materiál se používala sláma, kusy textilií nebo papír.³⁴⁰ Sudy se musely buď proplatit,³⁴¹ nebo vrátit, jak požaduje biskup Matěj Cyrus st.: „I sudy bych rád zase, nepadno toho zde dostati a jest to velmi draho.“³⁴²

---

332 HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 294.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 37.

RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014. s. 462–463.

333 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 117. List Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1613.

334 Pokud se naskytla vhodná *příležitost*, poslala se zásilka po člověku, který cestoval požadovaným směrem.

335 Posel *naschválí* se vypravoval na cestu pouze kvůli danému účelu.

336 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 51–52.

337 Termínem *pagát* (také *pagatec*, *pagátec*, *paget*) se označovala zásilka písemností nebo balíček. JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 52, 313.

338 BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 53. RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014. s. 462.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 152–153.

339 Na kralickém statku se pěstovalo zejm. obilí a chmel, ze kterého se vyrábělo místní pivo. Pohyb povozů se sudy, obsahujících sypké materiály i tekutiny, tu byl běžnou praxí. MITÁČEK, J. *Kralice nad Oslavou*. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010. s. 130.

340 PROCHÁZKA, J. 8. ročník odborné konference (20.–21. října 1999). *Vědecká knihovna v Olomouci* [online]. Olomouc: Vědecká knihovna, c2008–2019.

341 RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014. s. 462.

342 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 152–153. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1616.

Knihy připravené k expedici Bratří převáželi fúrou, forkou nebo kočárkem.³⁴³ Přpravu komplikovala zaneprázdněnost biskupů³⁴⁴ nebo třeba indispozice tažných koní. Cituji ze sbírky dopisů Matěje Cyra st.: „Cele sem byl uložil v minulý pondělí k Vám knihy Vaše poslati, ale kuň podsední vypučený těžce se byl roznemohl, až dnes okřívá a nemám žádného drobet tomu rozumějícího, kdo by tu furu zpravil.“³⁴⁵ „Ty knihy radče mnohém bych Vám odvesti dal, než je tu trpěl a jimi mysl hnětl. Ale vdova žádala, abych jí k prodaji koně, jehož jest na podse užíváno, vrátil. I učinil sem tak a do Neveklova sem jej ve čtvrtek poslal, a tak podsedního koně nemám a nikdež se dobrého hovada uptati nemohu od mnoha nedělí. Tři jen své mám, dva mi v roce sešli a umřeli, v onom roce tež dva, za kus chleba sem je musil dáti. Nevím, jak činiti, budu-li jakou cestu míti etc.“³⁴⁶ „Knihy ty, nejmilejší B. Matouši, raději bych Vám dal odvésti než je tu před očima viděti. Ale velice mám koně od nemocí jejich *ex incuria famulorum* znemocnělý, zbědovaný a sotvá chodící, kteréž pošlu-li s touto čeládkou tři, čtyři míle od domu bez přítomnosti někoho rozšafného, tedy mi je dokonce pomoří, čehož mi namnoze tento rok dokázovali.“³⁴⁷

Obvyklé problémy režijního charakteru byly v Jednotě bratrské umocněné hrozbou cenzury, ale právě v situacích, které se zdají z lidského pohledu neřešitelné, je zjevná Boží moc. Bratřím se podařilo částečně vymanit ze sešněrovaných dobových poměrů díky tomu, že v rámci jejich společenství vznikl paralelní knižní trh, který tajně koexistoval s tím oficiálním.

---

343 Knihy zabalené v balících či na paletách dnes převážejí dodávky a kamiony dopravních společností.

HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 117, 119, 151, 312.

344 Cituji z dopisu Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1613: „Bibli svaté a ty ložní šátky Sofronovy chtěl sem posláním své forky vyzdvihnouti, ale nelze, pro mnohé jiné cesty možné není.“

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 118–119.

345 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 151–152. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z 21. září 1616.

346 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 154–156. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z 5. listopadu 1616.

347 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 158–160. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z 11. ledna 1617.

4.4. Financování

Nakladatelé všech dob, ať už v 16. století nebo v současnosti, musí čelit otázce, kdo vydání titulu zainvestuje. Vlivní ochránci Jednoty bratrské vytvářeli zázemí pro chod knihtiskáren na svých panstvích. Svou největší šanci bratrské nakladatelství dostalo, když se ho rozhodl podpořit rod Žerotínů.

Na žerotínskou kralickou tvrz byla knihtiskárna z Ivančic přestěhovaná v roce 1578, když se vzmáhala cenzura v rukou olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského († 1598).³⁴⁸ Při bližším zhodnocení se zdá, že to nebyl krok unáhlený a vnějšími okolnostmi vynucený. Někdo nepoměrně vyšší než člověk bděl nad událostmi a připravoval místo, na které se knihtiskárna mohla v přesně stanovený čas uchýlit.

Polský bratrský historik Andrzej Węgierski (1600–1649) v souvislosti s vydáním Šestidílků uvádí, že „na náklady štědře přispěl Jan Žerotín, baron z Náměšti, otec Karla a Jana Diviše“³⁴⁹. Stěží si můžeme udělat konkrétnější představu o rozsahu jeho *mecenátu*³⁵⁰ na základě této drobné zmínky. Určité závěry však lze nepřímou odvodit z kroků, které Jan st. ze Žerotína († 1583) podnikal na území Kralic nad Oslavou.

Roku 1572 je koupil od Jindřicha Kralického z Kralic († 1576). Strategicky jimi propojil svá rezidenční panství v Náměšti nad Oslavou [obr. 23] a Rosicích [obr. 35]. V centru obce se nacházela tvrz, která byla pravděpodobně ve 40. letech 16. století přestavěna na moderní renesanční zámek. V jejím bezprostředním sousedství byl kostel sv. Martina, hospodářský dvůr se dvěma poplužními a křížovatkou obchodních cest. Dá se předpokládat, že se Jan st. ze Žerotína vzdal výnosů poplužního dvora ve prospěch bratrského centra. To by vysvětlovalo, proč nechal na území obce vybudovat druhý hos-

---

348 K přesunu došlo několik měsíců poté, co Rudolf II. Habsburský (1552–1612) vydal mandát proti tzv. *náboženským novotám na Moravě*. Toto císařské nařízení z roku 1577 zavazovalo tiskaře, aby katolickému biskupovi předkládali rukopisy knih ke schválení. Biskup vybraným publikacím uděloval privilegium k tisku.

KOPECKÝ, M. První kralický tisk a Manuálník J. A. Komenského In: *Ž kralické tvrze*.

Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1978–1979, X, s. 23.

MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: MZM, 2013. s. 39.

349 WĘGIERSKI, A. *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum* [PDF online]. Utrecht: Officina Johannis a Waesberge, 1652. s. 64.

350 Jan st. ze Žerotína se věnoval náboženskému a vzdělanostnímu mecenátu. Patřil např. mezi patrony a zřizovatele nadace, ze které se platil chod školy v Ivančicích.

HOLÝ, M. *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*. Praha: Academia, 2016. s. 144–145.

podářský dvůr *Na Velkém poli*. Jan st. ze Žerotína tedy pravděpodobně zadotoval nejen zřízení nových prostor, ale i zdroj obživy personálu bratrského centra.³⁵¹

Mecenášský postoj vůči Jednotě bratrské si zachoval i Janův syn, Karel st. ze Žerotína.³⁵² V jeho korespondenci sice chybí zmínky o podpoře knihtiskárny,³⁵³ nicméně stačilo, že držel započatý kurz svého otce a knihtiskárnu nadále na svém panství zaštiťoval. Celý podnik jeho otec koncipoval tak, aby fungoval samovýdělečně a Karel do něj tedy nemusel prakticky zasahovat. Je pravděpodobné, že se mimo to finančně angažoval i při vydávání konkrétních titulů.³⁵⁴

Dotace by vysvětlovala, proč si Bratři nedělali starosti s knihami, které ležely v kralickém skladu³⁵⁵, zatímco u externě vyrobených titulů se báli, „aby nehnily“³⁵⁶. Tato

---

351 KNOZ, T. Kralice v době Žerotínů a zdejší ediční centrum Českých bratří. In: MITÁČEK, J. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 16–19.

MITÁČEK, J. *Kralice nad Oslavou*. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010. s. 113–131.

Pod ochranou Žerotínů [DVD]. Praha: Česká televize a Vistafilm, 2013.

352 Tomáš Knoz (*1965) uvádí, že Karel st. ze Žerotína „ochraňoval vše, co souviselo s bratrskou konfesí či konfesemi jí nejbližšími, podporoval školství, učitele i studenty, učence, teology, filozofy, lékaře. Jeho mecenášství mělo přitom jak stránku ideovou a morální, tak i stránku ryze finanční. Peníze získávané z výnosu žerotínských statků bývaly investovány do vydávání teologických spisů, činnosti bratrských sborů působících na Moravě a později v emigraci.“

KNOZ, T. *Ā. Komenský a kultura jeho doby*. Brno: MZM, 1992. s. 40.

353 KNOZ, T. *Ā. Komenský a kultura jeho doby*. Brno: MZM, 1992. s. 41.

354 František M. Bartoš (1889–1972) se domníval, že herborské vydání bratrské konfese vyšlo „patrně nákladem Karla st. ze Žerotína“.

BARTOŠ, F. M. Zapadlé vydání bratrské konfesse. *Āeský bratr*. Praha: Synodní výbor, 1930, VII(11), s. 294–295. Dostupné také online.

355 Cituji z dopisu Jana Laneckého pro Matouše Konečného z roku 1613: „Exemplářové biblí aby všickni z Kralic měli vyzdvižení byti, nevím, proč by se stalo. Lépe jim na Kralicích než kde jinde... Vy abyšte jich měli bráti mnoho na sebe, neradím, abyšte potom take nelitovali a sváže-li Vám 200, dosti na ohledanou vzíti. Byla-li by odbytná, zdáž byšte nevzali potom více podle potřeby.“

HALAMA, O. *Amica sponsa mater*. Praha: Kalich, 2014. s. 287.

356 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 165–167. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1617.

vydání financovali z tzv. *korbony*³⁵⁷ a chtěli, aby se jim do ní investice opět vrátila, citují: „Ta Evangelia Bremenská, sou-li dotištěná, proč se neodsílají sem?... Nášť jest náklad, snad každému z nás 4 díl nějaký a tak abychom školy naše nimi naplnili ne darmo než za peníze, a peníze ztržíce zase do korbony dali, či jak?“³⁵⁸

Mimokralická zakázková výroba navyšovala náklady a přinášela různé obtíže.³⁵⁹ Matěj Cyrus st. si dokonce v jednom dopise posteskl: „Ó, by byla [*konfese*] raději v Amberce blíže i u trefnějších lidí tištěná, s mnohých by bylo nesnází a utrat sjíti mohlo.“³⁶⁰ Ve kterých případech vedení Jednoty upřednostňovalo outsourcování výroby, není z dostupných pramenů zřejmé.

Tehdejší *kalkulaci* ovlivňovaly parametry shodné s těmi dnešními: formát, počet stran, kvalita papíru, náročnost sazby, celkové množství výtisků a vazba. Cena papíru představovala pravděpodobně více než 20 %³⁶¹ výrobní ceny. Nejdražší byla většinou sazba. Pokud se prodalo alespoň 300 až 400 exemplářů³⁶², zaplatily se přímé náklady na vydání knihy.

---

357 *Corbonu unitatis*, nebo také *obecný měšec*, tvořilo několika diecézních pokladen, které společně spravovali biskupové Jednoty. Hradili z ní zejm. výlohy spojené s potřebami celé církve. BIDLO, J. Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v době od r. 1587–1609. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1917–1918, **41–42**, s. 119–120. Dostupné také online.

GINDELY, A. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865. s. 219. Shromáždění léta Páně 1565.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 37–39.

358 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 37. Dopis Jana Laneckého pro Matouše Konečného z roku 1616.

359 Zprostředkovaná komunikace, provádění platebních transakcí i doprava na větší vzdálenosti prodlužovala dodací lhůtu. Knihotiskárnu v Brémách museli Bratří dokonce dovybavit písmem s českou diakritikou. Problematické bylo také provádění korektur. Než se opravené obtahy odeslaly zpět do zahraničí, byl text zčásti vytištěný. Chybné partie se proto musely přetisknout nebo zahrnout mezi seznam tiskových nedostatků v závěru knihy, tzv. *errata*.

JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 103–104, 116–117, 176–178.

RŮČKOVÁ, M. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014. s. 286–287, 292–295, 462–463.

360 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 103–104. Dopis Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1612.

361 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 153–154. Heslo *Cena knihy*.

362 VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 153–154. Heslo *Cena knihy*.

Cenové rozpětí tištěných produktů se pohybovalo mezi cenou makulatury³⁶³ na jedné straně a knižními „ležáky“³⁶⁴ na straně druhé. V rámci tohoto zjednodušeného modelu si bratrské publikace vyrobené v církevní knihtiskárně držely nižší cenovou hladinu, citují: „Co se Modliteb těch dotýče, byli sme k tomu cíli směřovali, poněvadž nejsou v naší impressii tištěny, než zde v Praze a náklad na ně větší šel, nežli by u nás na Kralicích tištěny byly...“³⁶⁵

Zatímco chod knihtiskárny byl zajištěn dotací, mohla *tržba z prodeje knih* pokrýt alespoň materiální náklady. Konkrétní ceny bratrských vydání se dochovaly na *cedulích řezaných* z roku 1620 [tab. 36].

Vedení Jednoty bratrské realisticky zohledňovalo potřeby a platební schopnosti cílové skupiny čtenářů. Dražší publikace, mezi které patřila Bible a kancionály, byly určeny pro vedení církve a movitější členy společenství. Cenově dostupná vydání pro prosté věřící se zaměřovala na náboženské, pedagogické a mravněvýchovné vzdělávání obce.

Knihy se ze skladu odebíraly *do komise* a peníze se odváděly vedoucímu knihtiskaři až po jejich prodeji. *Cedule řezané* obsahují stručné záznamy o zaplacených částkách i podrobnosti o problematických pohledávkách, citují: „Item za 8 Písne tenšího papíru dlužna Bratra Cyrilova manželka, kteráž sic peníze za ně po Slovákovi, příteli svém, z Prahy odeslala, ale on, nuzný byv, nedodal jich knihaři mému, ani nic neříkal, že je přijal, ale je utratil, k čemuž se i přiznal Bratru Cyrilovi. Ten již umřel; na kom to postíhati?“³⁶⁶ Jindy byly knihy „vzaty a nezaplaceny“³⁶⁷, takže dlužníci museli být upomínáni.

---

363 Makulatura a neprodané knihy se zužitkovaly na *kornouty*. V Praze roku 1612 se prodávaly po 2 kr. za arch. Nejlevnější bratrské publikace tedy stály dokonce méně než obalový materiál.

ŠIMEČEK, Z. a J. TRÁVNÍČEK. *Knihy kupovati*. Praha: Academia, 2014. s. 64.

364 Příkladem takového vydání je dotisk Mattioliho *Herbáře* z roku 1596 od Daniela Adama z Velešlavína (1546–1599). Svázaný exemplář stál 6 kop gr. míš.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. s. 153–154. Heslo *Cena knihy*.

365 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 192–193. Dopis Jana Cyrilla pro Matouše Konečného z roku 1618.

366 BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 79.

367 BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 78–80.

Finanční ztráty Bratřím vznikaly také zničením výrobků³⁶⁸, škodami na „materiálních penězích“³⁶⁹ či devalvací měny³⁷⁰.

Mecenát Žerotínů vůči bratrskému nakladatelství byl sice nejrozsáhlejší, nikoli však ojedinělý. Indicie naznačují, že minimálně nepřímo podpořili knihtiskárnu i Krajčirové z Krajku v Mladé Boleslavi³⁷¹, páni z Lipé v Ivančicích³⁷² nebo Leszczyńští v Lešně³⁷³. Amsterodamská knihtiskárna byla zase zřízená ze sbírky, kterou uspořádali na pomoc českým exulantům v Anglii.³⁷⁴

-
- 368 V roce 1620 byly na Karmeli ubytovaní vojáci pomocného angl. vojska. O jejich jednání podává svědectví Matouš Konečný: „Vojáci téměř čtvrt líta, přezlí a neváží byvše, všechny truhly zotvírati sobě kázali, a tak, kdo co chtěl, z nich bral, až žalostno; i do kuchyně místo šatu k utírání jimi toho i jiného pobráno bylo.“
BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 79.
JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 40.
- 369 „V lazaretě, když vojáci dání k vychovávání a pomocník můj neměl odkud tehdáž na ně nakládati, vynaložil na ně peněz materiálních, a též co mně od vázání a za orkaf mělo býti [zapláceno], spolu všeho toho 130 kop, kteréž mu Bratr Brozius pomalu vydával s povolením mým. Nevím, na kom to Starší budou chtítí míti, čili to v tom neštěstí žalostném pasírovati.“
BOHATCOVÁ, M. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 79.
- 370 Cituji z dopisu Matěje Cyra st. pro Matouše Konečného z roku 1615: „Pravdy vítězící mám asi 10 exemplářů, ale na ně příliš mnoho kupců. Rozdal sem jich téměř polovici ani halířka, aneb co on platí, za ně nevzav. Starám se o jich zaplacení. Českých halířů mám víc než 150 kop. Nikam jich za nic odbyti nelze...“
JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011. s. 135–136.
- 371 Adam Tovačovský z Cimburka († 1502) a jeho matka Johanka z Krajku (před 1460 – po 1516) darovala Jednotě bratrské v roce 1496 komplex budov *Na hoře Karmeli*, kde knihtiskárna v letech 1521 až 1534 sídlila.
MOLNÁR, A. *Boleslavští bratři*. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1952. s. 42.
- 372 Na olomouckém konciliu v roce 1568 Bertold z Lipé tvrdil, že o knihtiskárně nemá tušení. Čeněk z Lipé přitakával tvrzením, že tam Bratří knihy jen vážou. Otázkou zůstává, zda o ní skutečně neměli informace, nebo její existenci záměrně tolerovali.
BOHATCOVÁ, M. *Bratrské tisky ivančické a kralické*. Praha: Národní museum, 1951. s. 130.
- 373 Leszczyńští celkově podporovali polskou reformaci a bratrské exulanty, včetně jejich knihtiskárny. Cituji z dopisu Jana Amose Komenského pro Boguslava Leszczyńského z roku 1641: „Dáte to ve prospěch společnosti, Mécénové, ne mně, já bych si z toho nechtěl nic ponechat, kromě toho, co mi vaše štědrost sama přisoudí. Co pak bude vynaloženo na platy spolupracovníkům a na tiskařské práce, to vám budu ochotně vyúčtovávat jako vaše náklady...“
KOMENSKÝ, J. A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Praha: SPN, 1975. s. 278.
- 374 FIALOVÁ, V. J. A. Komenský a umění knihtiskařské. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslovou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, **IV**, s. 14.

Bez mecenášství by se bratrská nakladatelská činnost nedostala na vynikající úroveň a dost možná by byla neudržitelně ztrátová, stejně jako živnost Jiříka Štyrsy. Díky darům se však mohla stát službou, jejímž cílem nebyl „zisk měšců, nýbrž světlo duší“³⁷⁵. Finanční zdroje poskytnuté Jednotě bratrské tak mohly sloužit jako prostředek k rozmnožování „pokladu v nebesích, kde nepřichází zloděj ani neničí mol.“ (L 12,33)

---

375 KOMENSKÝ, J. A. *Komenský o knihách*. Praha: SPN, 1958. s. 27.

Závěr

Cílem bakalářské práce *V knihách je o Něm psáno* bylo pojednat komplexním způsobem o nakladatelské teorii a praxi staré Jednoty bratrské. Na problematiku jsem nahlížela zevrubně z několika různých úhlů, které odpovídají názvům jednotlivých kapitol.

Při studiu literatury jsem postupovala v souladu s radami Jana Amose Komenského, které byly v českém jazyce vypublikované pod názvem *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*³⁷⁶. Nejzajímavějšími pramennými zdroji pro mě byla korespondence z archivu Matouše Konečného³⁷⁷, *Řád církevní Jednoty bratří českých*³⁷⁸ a zmínky v Komenského knihách. Tyto texty jsem porovnávala nejen s pracemi od Mirjam Bohatcové, Petra Voita a Jiřího Justa, předních badatelů v této oblasti, ale i s řadou dalších publikací a dílčích studií. Informace jsem nejprve systematicky třídila, poté v několika iteracích komparovala principem hermeneutického kruhu a vysledované souvislosti průběžně propojovala na interdisciplinární úrovni.

S manželem jsem podnikla studijní cesty do Plzně, Prahy, Kunvaldu, Náměšti, Rosic u Brna, Ivančic a Kralic nad Oslavou. Fotografie, které jsem zde pořídila, prezentuji v příloze práce. Zbytek obrazového materiálu jsem získala díky knihaři Jiřímu Foglovi (* 1940), *České biblické společnosti*, *Grafii* a sbírkám *The British Musea*, *Národní knihovny České republiky* a několika dalších fotobank.

Historie staré Jednoty bratrské je spjata s naší zemí, která jí zejména v 16. století sloužila jako dočasný domov (He 13,14; 1Pt 2,11). Zde Bratří založili své společenství, sem se toužili z exilu vrátit a o další budoucnost našeho národa zápasili na modlitbách. Dodnes se můžeme pyšnit Jednotou bratrskou, původní českou konfesí, která časově předstihla reformaci světovou. Poté s ní dokázala nejen vést rovnocenný dialog, ale také tvůrčím způsobem zpracovávat podněty pro růst vlastního duchovního dědictví.

V dnešní době je běžné, že jednotlivé denominace mají svá vlastní nakladatelství s edičním programem, který odpovídá jejich náboženskému názoru. Zárodky tohoto modelu je možné vidět už v době reformace, kdy církev Božím darem získala knihtisk, nový prostředek pro šíření evangelia.

---

376 KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970.

377 JUST, J. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2011.

378 VÁVRA, A. *Řád církevní Jednoty bratří českých*. Praha: Comenium, 1897.

S touto technologií naložila jednotlivá reformační společenství osobitým a do značné míry odlišným způsobem. Vzorové protipóly, které se liší zejména cílovou skupinou čtenářů, představuje produkce Jednoty bratrské a luteránů. Zatímco pro Martina Luthera je charakteristické, že začal knihtiskem masivně šířit reformační myšlenky na veřejnosti, Jednota bratrská se soustředila především na pokrytí potřeb vlastního společenství. Luterská reformace k propagaci používala miliony letáků, Bratří, až na zvýšenou aktivitu kolem roku 1547, tento způsob nevyhledávali. Spíše se pokojně snažili dojit uznání u vládnoucích složek společnosti, kterým adresovali své konfese. Na útoky nepřátel odpovídali mlčením, nebo polemikami, které se podobají obranám raně křesťanských autorů. Dravost luterského knihtisku byla bratrskému smýšlení vzdálená. Oba přístupy k vydávání křesťanské literatury jsou dnes legitimní. Luterské tiskoviny jsou na obecné rovině předchůdci soudobé misijní či evangelizační literatury, zatímco bratrské publikace reprezentují péči o duchovní růst uvnitř církevního společenství.

Zájem o vydávání vlastní literatury vyvstal v Jednotě bratrské poměrně brzy a přirozeně. Složení edičního programu určovala aktuální situace a potřeby rozvíjejícího se církevního společenství. Nejlepší možnou kvalifikaci pro rozhodování v této oblasti měli bratrští duchovní, kteří byli vzdělanými teology a měli zkušenosti s knihtiskovým i knihvazačským řemeslem. Jejich působení ve vedení církve se krylo s členstvím v redakční radě. Kromě kněží se na chodu nakladatelství podíleli i další odborníci různých kvalifikací, mecenáši a lidé, kteří příležitostně vypomáhali s distribucí. Bratrské nakladatelství fungovalo na základě velice praktického a důmyslně navrženého mechanismu. Nejen, že splňuje soudobé nároky na nakladatelskou praxi, ale v mnoha ohledech může být dodnes inspirací.

Autoři bratrských knih „dovedli udělat jakékoli dílo a pracovat s vynalézavostí“ (Ex 35,35b ČEP). Osobně i zprostředkovaně se seznámili s prací předních evropských nakladatelů, typografů, ilustrátorů a knihvazačů. Z moderních trendů kriticky vybírali prvky, které následně reflektovali ve vlastním designovém provedení.

Nejvýznamnějším titulem z produkce Jednoty bratrské je bezesporu Bible kralická, která se ve všech ohledech vyrovná předním reformačním vydáním. Bratří se stejně jako reformátoři v ostatních zemích nechali inspirovat příkladem Martina Luthera, který čtenářům zprostředkoval původní biblický text v jejich rodném jazyce. Církev v tomto ohledu vykročila na cestu, ve které dnes pokračují biblické společnosti mnoha zemí světa.

Nakladatelské dílo Jednoty bratrské se svým významem řadí mezi české i evropské kulturní dědictví. Má vysokou hodnotu duchovní, historickou, literární, výtvarnou a umělecko-řemeslnou. Zvláštní velikost celému jejich dílu navíc dodává to, že vzniklo jaksi okolnostem navzdory, v paradoxní realitě Božího lidu, ve které nejen, že výsledek neodpovídá životním okolnostem, ale bývá s nimi dokonce v přímém rozporu.

Kde se v člověku bere *víra* silnější než strach z perzekuce, *naděje* na novou budoucnost církve, když jste jejím posledním biskupem, a *láska*, která miluje i nepřátele? Historie staré Jednoty bratrské je fascinující ilustrací slov apoštola Pavla: „Tento poklad máme však v hliněných nádobách, aby bylo patrné, že tato nesmírná moc je Boží a není z nás. Na všech stranách jsme tísněni, ale nejsme zahrnuti do úzkých; jsme bezradní, ale nejsme v koncích; jsme pronásledováni, ale nejsme opuštěni; jsme sráženi k zemi, ale nejsme poraženi. Stále nosíme na sobě znamení Ježíšovy smrti, aby i život Ježíšův byl na nás zjeven. Vždyť my, pokud žijeme, jsme pro Ježíše stále vydáváni na smrt, aby byl na našem smrtelném těle zjeven i Ježíšův život.“ (2K 4,7–11 ČEP)

Seznam použité literatury

Primární literatura

1. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Typographeum vivum: Živá tiskárna, aneb, Lis myšlenky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1968.
2. *Bible kralická šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami*. 1. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2014. ISBN 978-80-87287-78-1.
3. BLAHOSLAV, Jan. *Čtyři menší spisy*. 1. vyd. Brno: Host, 2013. ISBN 978-80-7294-800-0.
4. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2010*. Praha: Česká biblická společnost, 2011.
5. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2011*. Praha: Česká biblická společnost, 2012.
6. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2012*. Praha: Česká biblická společnost, 2013.
7. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2013*. Praha: Česká biblická společnost, 2014.
8. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2014*. Praha: Česká biblická společnost, 2015.
9. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2015*. Praha: Česká biblická společnost, 2016.
10. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2016*. Praha: Česká biblická společnost, 2017.
11. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2017*. Praha: Česká biblická společnost, 2018.
12. ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Výroční zpráva za rok 2018*. Praha: Česká biblická společnost, 2019.

13. *Dokumenty tridentského koncilu: latinský text a překlad do češtiny*.
1. vyd. Praha: Krystal OP, 2015. ISBN 978-80-87183-75-5.
14. *Dopis Jana Crucigera ze 17. ledna 1611*. Muzeum Mladoboleslava,
Archiv Matouše Konečného, sign. A3251/Cruciger/1, fol. 1r.
15. GINDELY, Antonín. *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha: I. L. Kober, 1865.
16. HUS, Jan. *Knihy kacířů se mají číst*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2015.
ISBN 978-80-7017-223-0.
17. HUS, Jan. *Listy z Kostnice*. 1. vyd. Praha: Biblion, 2015. ISBN 978-80-87282-22-9.
18. JEDNOTA BRATRSKÁ. *Akta Jednoty bratrské – Acta unitatis fratrum*. sv. X.
Národní archiv, fond AUF 106. Dostupné také z: <http://www.badatelna.eu/fond/1014/zaznam/1511153>
19. JEDNOTA BRATRSKÁ. *Akta Jednoty bratrské – Acta unitatis fratrum*. sv. XII.
Národní archiv, fond AUF 106. Dostupné také z: <http://www.badatelna.eu/fond/1014/zaznam/1511155>
20. JUST, Jiří, ed. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618: Hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil*.
1. vyd. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-32-2.
21. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského*. sv. 11.
1. vyd. Praha: Academia, 1973.
22. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Historie o těžkých protivěnstvích církve české: V jazyce 21. století*. 1. vyd. Žandov: Poutníkova četba, 2018. ISBN 978-80-87606-27-8.
23. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání: Řeč pronesená na počátku prací ve větší síni potocké školy 28. listopadu 1650*.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
24. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jana Amosa Komenského korespondence*. Praha:
Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1892.
25. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jedno nezbytné*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1999.
ISBN 80-701-7349-1.

26. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Komenský o knihách*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
27. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*. Praha: Nadace J. A. Komenského, 1995.
28. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: V jazyce 21. století*. 1. vyd. Chlumec: Poutníková četba, 2010. ISBN 978-80-904371-3-5.
29. KOMENSKÝ, Jan Amos. *O sobě*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1987.
30. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. sv. II. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0227-0.
31. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942.
32. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského: Autobiografická vyznání, plány, dopisy*. sv. VIII. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975.
33. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Žávěť J. A. Komenského*. Tábor: Dětský domov Komenského, 1942.
34. KONEČNÝ, Matouš. *Rejstřík poznamenaných materií*. Muzeum Mladoboleslavsko, Archiv Matouše Konečného, sign. A3256/tisky, fol. 2r.
35. KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens*. Moravská zemská knihovna, sign. ST1-0024.581,A. Dostupné také z: <http://www.digitalni knihovna.cz/mzk/view/uuid:57d88318-b6e5-426d-9346-6259c4e332e3?page=uuid:60827d7a-04d0-48ca-8a5a-eeac60569a6d>
36. LUTHER, Martin. *Martin Luther: Výbor z díla*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-909-4.
37. LUTHER, Martin. *O dobrých skutcích*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1987.
38. *Malostranský graduál*. Národní knihovna České republiky, sign. XVII.A.3, fol. 363r. Dostupné také z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_A_3_____1JDBJH5-cs
39. MOLNÁR, Amedeo. *Česko-bratrská výchova před Komenským*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

40. MOLNÁR, Amedeo. *Slovem obnovená: Čtení o reformaci*.
1. vyd. Praha: Kalich, 1977.
41. RŮČKOVÁ, Markéta, ed. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618: Poslušensství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče*.
1. vyd. Praha: Scriptorium, 2014. ISBN 978-80-87271-90-2.
42. ŠTURM, Václav. *Krátké ozvání doktora Václava Šturma proti kratičkému ohlášení Jednoty valdenské neb boleslavské*. Praha: Jiří Jakubův Dačický, 1584.
Dostupné také z: https://books.google.cz/books?id=5ctfAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=twopage&q&f=false
43. VÁVRA, A., ed. *Řád církevní Jednoty bratří českých: Podle učení Kristova a příkladu prvotní církve ku pobožnému ostříhání hned v původu vyzdvižený, nyní pak z příčin hodných vůbec vydaný*. Praha: Comenium, 1897.
44. VOJTÍŠEK, Václav, ed. *Památce Mistra Jana Husi*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1915.
45. WĘGIERSKI, Andrzej. *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum* [PDF online]. Utrecht: Officina Johannis a Waesberge, 1652 [cit. 2019-07-09].
Dostupné z: <http://elibrary.mab.lt/handle/1/2115>

Sekundární literatura

1. BAREŠ, František. *Paměti města Ml. Boleslavě*. Mladá Boleslav: Fr. Bareš, 1921.
2. BARTOŠ, František Michálek. Zapadlé vydání bratrské konfesse. *Český bratr: Časopis Českobratrské církve evangelické*. Praha: Synodní výbor, 1930, **VII**(11), s. 294–295. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:0370eb20-a4d5-11e6-abce-005056825209?page=uuid:779deb50-a4db-11e6-abce-005056825209>
3. BEČKOVÁ, Marta. Tiskárna Jednoty bratrské v Lešně. *Slavia Occidentalis*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1964, **24**, s. 59–81.
4. BERAN, Vladimír. *Aktualizovaný typografický manuál*. 5. vyd. Praha: Kafka design, 2007.
5. BEUTEL, Albrecht. *Martin Luther: Uvedení do života, díla a odkazu*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2017. ISBN 978-80-7017-236-0.
6. BIDLO, Jaroslav. Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v době od r. 1587–1609. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1917–1918, **41–42**, s. 108–188. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical/uuid:fa2f8aa0-12f4-11e8-8cd8-5ef3fc9bb22f>
7. BOBKOVÁ, Lenka. Exulant. In: BŮŽEK, Václav a Pavel KRÁL, ed. *Člověk českého raného novověku*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s. 297–326. ISBN 978-80-7203-694-3.
8. BOHATCOVÁ [DAŇKOVÁ], Mirjam. *Bratrské tisky ivančické a kralické: 1564–1619*. 1. vyd. Praha: Národní museum, 1951.
9. BOHATCOVÁ [DAŇKOVÁ], Mirjam. Cedule řezané na příjem knih z kralické tiskárny. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1948, **68**, s. 78–93. ISSN 0862-3384.
10. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha a svět*. Praha: Artia ve spolupráci s oborovým ředitelstvím polygrafického průmyslu, 1973.

11. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0.
12. BOHATCOVÁ, Mirjam. Ediční program ivančické a kralické tiskárny bratrské. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1978–1979, **X**, s. 9–22.
13. BOHATCOVÁ, Mirjam. Exulantská vydání Kralické Bible. In: PAVLINCOVÁ, Helena a Dalibor PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. 1. vyd. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994, s. 27–40. ISBN 80-210-1004-5.
14. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské: Žvláštní otisk z časopisu Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
15. BOHATCOVÁ, Mirjam. Výtvarná koncepce prvních bratrských biblických tisků. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1984, **XI**, s. 14–18.
16. BOLDAN, Kamil a Jan HRDINA, ed. *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2018. ISBN 978-80-7007-559-3.
17. EISENSTEIN, Elizabeth Lewisohn. *The printing press as an agent of change: Communications and cultural transformations in early-modern Europe*. Vol. I and II. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-29955-8.
18. FIALOVÁ, Vlasta. J. A. Komenský a umění knihtiskařské. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, **IV**, s. 11–17.
19. FIALOVÁ, Vlasta. Jan Blahoslav – zakladatel nejslavnější tiskárny Českých bratří. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1971, **V**, s. 29–35.
20. FIALOVÁ, Vlasta. Kraličtí impresoři. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1968, **II**, s. 6–10.

21. FIALOVÁ, Vlasta. Přenesení bratrské tiskárny z Kralic do Lešna. *Acta Comeniana: Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1962, **XXI**(2), s. 174–178. ISSN 0232-0878.
22. GREENSLADE, Stanley Lawrence, ed. *The Cambridge History of the Bible: The West from the Reformation to the Present Day*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 0-521-04254-2.
23. Gutenbergův vynález a jeho rozšíření. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, s. 117–121. ISBN 80-7038-131-0.
24. HALAMA, Ota, ed. *Amica sponsa mater: Bible v čase reformace*. Praha: Kalich, 2014. ISBN 978-80-7017-213-1.
25. HAMANOVÁ, Pavlína a Bohumil NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1966.
26. HANES, Pavel. *Dejiny kresťanstva*. 3. vyd. Banská Bystrica: Združenie evanjelikálnych cirkví v SR, 2009. ISBN 80-88945-01-1.
27. HOLÝ, Martin. *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2591-3.
28. HORNÍČKOVÁ, Kateřina a Michal ŠRONĚK, ed. *Umění české reformace (1380–1620)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1879-3.
29. HORNÍČKOVÁ, Kateřina a Michal ŠRONĚK, ed. *In puncto religionis: Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*. Praha: Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-57-9.
30. CHALOUPKA, Jan. K funkci bronzových špendlíků z kralické tiskárny. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1977, **IX**, s. 13–18.
31. JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990.

32. JUST, Jiří, Zdeněk R. NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Lutherova společnost, 2009. ISBN 978-80-903632-8-1.
33. JUST, Jiří. Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské. In: WERNISCH, Martin, ed. *Unitas Fratrum 1457–2007: Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. Jihlava: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Evangelickou teologickou fakultu vydává nakladatelství Mlým, 2009, s. 183–192. ISBN 978-80-86498-34-8.
34. KABÁT, Karel. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936.
35. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*. 2. díl. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-003-6.
36. KALIVODA, Jan, Jakub SMRČKA a Blanka ZILYNSKÁ. *Labuť, husa a církev: Martin Luther a Jan Hus v duchovním odkazu Evropy*. 1. vyd. Tábor: Husitské muzeum v Táboře, 2017. ISBN 978-80-87516-37-9.
37. KEJŘ, Jiří. *Jan Hus známý i neznámý: Resumé knihy, která nebude napsána*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1643-8.
38. KEŘKOVSKÁ, Marta. Tiskaři a grafici ivančicko-kralické tiskárny. In: MITÁČEK, Jiří, ed. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 39–52. ISBN 978-80-7028-409-4.
39. KNOZ, Tomáš, ed. *J. A. Komenský a kultura jeho doby: Sborník statí k 400. výročí narození J. A. Komenského*. Brno: Moravské zemské muzeum, 1992. ISBN 80-702-8040-9.
40. KNOZ, Tomáš. Kralice v době Žerotínů a zdejší ediční centrum Českých bratří. In: MITÁČEK, Jiří, ed. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 15–27. ISBN 978-80-7028-409-4.

41. KNOZ, Tomáš. Kralické „velké století“. MITÁČEK, Jiří, ed. *Kralice nad Oslavou*. 1. vyd. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010, s. 113–152. ISBN 80-86785-17-3.
42. KOPECKÝ, Milan, ed. *Z kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, **IV**.
43. KOPECKÝ, Milan. K traktátu O učených V. Krasnického. In: *Z kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1987, **XIV**, s. 1–5.
44. KOPECKÝ, Milan. První kralický tisk a Manuál J. A. Komenského. In: *Z kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1978–1979, **X**, s. 23–34.
45. KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství: Souborné zpracování poznatků oboru*. 1. vyd. Brno: Knihař, 1999. ISBN 80-901924-8-3.
46. KUBÍČEK, Jaromír, ed. *Knihotisk v Brně a na Moravě: Sborník z konference, Brno – 4. září 1986*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1987.
47. KYAS, Vladimír. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-105-9.
48. LOHSE, Bernhard. *Epochy dějin dogmatu*. 2. vyd. Jihlava: Mlýn, 2010. ISBN 978-80-86498-37-9.
49. LOSKOT, František. *O indexech zakázaných knih: Index římský a indexy české*. Praha: Volná myšlenka, 1959.
50. MACKENNEY, Richard. *Evropa šestnáctého století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-702-1469-4.
51. MITÁČEK, Jiří, ed. *Kralice nad Oslavou*. 1. vyd. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou ve spolupráci s nakladatelstvím Centa, 2010. ISBN 80-86785-17-3.
52. MITÁČEK, Jiří, ed. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013. ISBN 978-80-7028-409-4.

53. MOLNÁR, Amedeo. *Boleslavští bratři*. 1. vyd. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1952.
54. MOLNÁR, Amedeo. Kralická Šestidílka v souvislostech českého biblismu. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1984, **XI**, s. 38–44.
55. MOUTOVÁ, Nicolette a Josef POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterdamu*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
56. MÜLLER, Josef Theodor. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Jednota bratrská, 1923.
57. MULLETT, Michael A. *Martin Luther*. 1. vyd. New York: Routledge, 2004. ISBN 04-152-6167-8.
58. NOSOVSKÝ, Karel. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: V. Polásek a Fr. Kraus, 1927.
59. ODEHNAL, Antonín. *Grafické techniky: Praktický průvodce*. Brno: ERA, 2005. ISBN 80-736-6006-7.
60. PAVLINCOVÁ, Helena a Dalibor PAPOUŠEK. *Česká bible v dějinách evropské kultury*. 1. vyd. Brno: Česká společnost pro studium náboženství, 1994. ISBN 80-210-1004-5.
61. PETTEGREE, Andrew a Matthew HALL. The Reformation and the Book: A Reconsideration. *The Historical Journal*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, **47**(4), s. 785–808. Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/4091657>
62. PETTEGREE, Andrew. *Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation*. New York: Penguin Press, 2015. ISBN 978-1-59420-496-8.
63. PISTORIUS, Vladimír. *Žak se dělá kniha: Příručka pro nakladatele*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-718-5516-2.
64. POLIŠENSKÝ, Josef. Komenský – knihtiskař v Nizozemí. In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1970, **IV**, s. 19–23.

65. QUARITCH, Bernard. *A Catalogue of Bibles, Liturgies, Church History and Theology*. London: G. Norman, 1891. Dostupné také z: <https://archive.org/details/b24887316/page/n6>
66. ROZSONDAI, M. a B. ROZSONDAI. Symmetry aspects of bookbindings. HARGITTAI, István, ed. *Symmetry 2: Unifying Human Understanding*. New York: Pergamon Press, 1989, s. 837–885. ISBN 00-803-7237-6.
67. RUCKÝ, Evald. *555 let Jednoty bratrské v datech: 1457–2012*. 1. vyd. Liberec: Jednota bratrská, 2015. ISBN 978-80-905380-6-1.
68. ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské: S kapitolou o bratrské theologii od ThDr. Amedea Molnára*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1957.
69. ŘÍČAN, Rudolf. *Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha: YMCA, 1947.
70. Struktury církevní správy v Jednotě bratrské na počátku 17. století. JUST, Jiří, ed. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618: Hned jsem k Vám dnes naschválí poslíka svého vypravil*. 1. vyd. Praha: Scriptorium, 2011, s. 15–23. ISBN 978-80-87271-32-2.
71. ŠIMEČEK, Zdeněk a Jiří TRÁVNÍČEK. *Knihy kupovati: Dějiny knižního trhu v českých zemích*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2404-6.
72. ŠRONĚK, Michal. „Neučiniš sobě rytiny...“: Jednota bratrská a výtvarná kultura. HORNÍČKOVÁ, Kateřina a Michal ŠRONĚK, ed. *Umění české reformace (1380–1620)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 303–317. ISBN 978-80-200-1879-3.
73. ŠRONĚK, Michal. Bratrská Bible z roku 1596: Příběh výzdoby a polemiky. HORNÍČKOVÁ, Kateřina a Michal ŠRONĚK, ed. *In puncto religionis: Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*. Praha: Artefactum, 2013, s. 217–232. ISBN 978-80-86890-57-9.
74. TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Knihy: Její vznik, vývoj a rozbor*. Praha: Orbis, 1949.
75. TURECKÝ, Petr. Tiskaři a grafici Bible kralické v evropském kontextu. In: MITÁČEK, Jiří, ed. *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 29–37. ISBN 978-80-7028-409-4.

76. URBÁNEK, Rudolf. *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy: Příspěvek k 400. výročí narozenin Blahoslavových*. Brno: Filozofická fakulta, 1923.
77. VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy: Morava reformace, renesance a baroka*. sv. 6. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991. ISBN 80-850-4862-0.
78. VÁLKA, Josef. Karel starší ze Žerotína (1564–1636). In: *Ž kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků, 1986, **XIII**, s. 1–7.
79. VÁVRA, Ivan. Knižní vazby bratrské dílny ivančicko-kralické (1562–1620). In: *Historická knižní vazba: Sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb 1966–1970*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1970, **V–IX**, s. 86–160.
80. VEBR, Lubomír, ed. *Knihtisk a Universita Karlova: Sborník k 500. výročí knihtisku v českých zemích*. 1. vyd. Praha: Universita Karlova, 1972.
81. VELEK, Viktor. Českobratrská kultura v kontextu českých národních hudebních tradic. In: MITÁČEK, Jiří, ed. *Ža Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 145–153. ISBN 978-80-7028-409-4.
82. VOIT, Petr. České tištěné Bible 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury. *Česká literatura: Časopis pro literární vědu*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, 2013, (4), s. 477–501. ISSN 0009-0468.
83. VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí: Tiskaři pro víru a tiskaři pro obrození národa 1498–1547*. 1. vyd. Praha: Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2752-8.
84. VOIT, Petr. Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě. *Listy filologické – Folia Philologica*. Praha: Kabinetem pro klasická studia při Filosofickém ústavu Akademie věd ČR, 2009, **132**(1–2), s. 125–135. ISSN 0024-4457.
85. VOIT, Petr. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století. *Bibliotheca Strahoviensis*. Praha: Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2011, **10**, s. 105–202. ISSN 1213-6514.

86. VRÁNKOVÁ, Jana, Olga FRÍDLOVÁ a Pavel POHLREICH. *Katalog expozice Tiskařství: Tiskařská technika od 15. století do současnosti*. Praha: Národní technické muzeum, 2015. ISBN 978-80-7037-236-4.
87. VRÁNKOVÁ, Jana. *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*. 1. vyd. Praha: Sdružení polygrafů, 2011. ISBN 978-80-90-4873-0-7.
88. WHITFORD, David Mark, ed. *Reformation and Early Modern Europe: A guide to research*. Kirksville: Truman State University Press, 2008. ISBN 978-1-931112-72-7.
89. WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940.
90. WINTER, Zikmund. *Život církevní v Čechách: Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895.
91. WOLL, Thomas. *Rukověť nakladatele: Řemeslo, věda, umění*. Praha: Signeta, 2002. ISBN 80-902-6084-5.
92. ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie*. 2. vyd. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912. Dostupné také z: <http://comenius-bibl.wz.cz/Zibr-5-Komensky.html#vyznam>

Encyklopedie a slovníky

1. HILLERBRAND, Hans Joachim, ed. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. New York: Oxford University Press, 1996. ISBN 978-0-19-506493-3.
2. SVOBODA, Ludvík, ed. *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.
3. VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. I. a II. díl. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. ISBN 978-80-7277-390-9.

Elektronické zdroje

1. *Archiv Matouše Konečného, biskupa Jednoty bratrské* [online]. Liberec: Jednota bratrská, c2019 [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: <http://matouskonecny.jbcr.cz/index.php/kontakty>
2. BAGCHI, David. *Printing, Propaganda, and Public Opinion in the Age of Martin Luther* [online]. Hull: University of Hull, 2016 [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <https://oxfordre.com/religion/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-269>
3. Best-selling book of non-fiction. *Guinness World Records* [online]. London, c2019 [cit. 2019-06-07]. Dostupné z: <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/best-selling-book-of-non-fiction>
4. *Bibliografie cizojazyčných bohemik – katalog Clavius* [online]. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, c2019 [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/>
5. *Bibliografie spisů J. A. Komenského vytištěných do roku 1800* [online]. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, c2007 [cit. 2019-07-07]. Dostupné z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/bibliografie-komensky/index.html>
6. Dílo. *Lutherova společnost* [online]. Praha, c2019 [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <http://luther.cz/dilo/>
7. EDWARDS, Mark U. *Printing, Propaganda, and Martin Luther* [online]. Berkeley: University of California Press, 1994 [cit. 2019-06-06]. ISBN 0-520-08462-4. Dostupné z: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3q2nb278/>
8. *Frankfurter Buchmesse* [online]. Frankfurt am Main: Frankfurter Buchmesse [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: <https://www.buchmesse.de/en>
9. HUBKOVÁ, Jana. Martin Luther a jeho následovníci i oponenti v zrcadle dobového tisku. *Muzeum města Ústí nad Labem* [online]. Ústí nad Labem, c2011 [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <http://www.muzeumusti.cz/hlavni-stranka/c1699/REFORMACE-MYSLENKY-OSOBNOSTI-OTAZKY-A-PROBLEMY/>
10. JAMBREK, Stanko. The Bible in the Time of the Reformation. *Kairos: Evangelical Journal of Theology* [PDF online]. Zagreb: Biblijski institut, 2010,

- IV(1), s. 85–115 [cit. 2019-06-07]. ISSN 1846-4599.
Dostupné z: <https://hrcak.srce.hr/file/81845>
11. KEMBER, Alan. Distribuce Biblí láme rekordy. *Česká biblická společnost* [online]. Praha: Česká biblická společnost, 28. 1. 2016 [cit. 2019-06-08].
Dostupné z: <http://www.dumbible.cz/web/cs/informace/clanky/clanek/distribuce-bibli-lame-rekordy>
  12. Key facts about Bible access. *United Bible Societies* [online]. Swindon: United Bible Societies, January 2019 [cit. 2019-06-08].
Dostupné z: <https://www.unitedbiblesocieties.org/key-facts-bible-access/>
  13. *KPS – Databáze Knihopis* [online]. Praha: Národní knihovna České republiky, c2014 [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/77VDP5RGXBU1SKVY3Y8I4I635DYL2J6M9PSCP4VE4YQJ8XKQ3Q-47054?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS
  14. *Leipziger Buchmesse* [online]. Leipzig: Leipziger Messe, c2019 [cit. 2019-07-09].
Dostupné z: <https://www.leipziger-messe.com/>
  15. Pana Floriana Griespeka z Griespachu naučení úředníkům hospodářským dané. *Časopis Českého musea*. Praha: České museum, 1835, 9(1), s. 43–78.
Dostupné také z: <https://books.google.cz/>
  16. *Pod ochranou Žerotínů: Fascinující příběh knihy, kterou mnozí Češi dodnes považují za národní klenot* [videozáznam na DVD]. Praha: Česká televize a Vistafilm, 2013.
  17. *Polska Bibliografia Narodowa* [online]. Kraków: Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów, licencja 2004–2019 [cit. 2019-07-09].
Dostupné z: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/szukaj/>
  18. PROCHÁZKA, Jiří. 8. ročník odborné konference (20.–21. října 1999): Bible lobkovická a tzv. švédská kořist z Prahy, Olomouce a Mikulova. *Vědecká knihovna v Olomouci* [online]. Olomouc: Vědecká knihovna, c2008–2019 [cit. 2019-07-09].
Dostupné z: <https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/8-rocnik-odborne-konference/clanek/bible-lobkovicka-a-tzv--svedska-korist-z-prahy--olomouce-a-mikulova/>

19. SPINA, Franz. *Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts* [online]. Prag: Carl Bellmann, 1908 [cit. 2019-06-09]. Dostupné z: <https://archive.org/details/tschechischerbuc00spinuoft/page/n3>
20. *STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800* [online]. Praha: Národní knihovna České republiky, c2014 [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/7MVJ1NABKPECLMFFQY68R341342I1H4TMYA98M6GTGG7FPS2C3-33451?func=file&file_name=find-b&local_base=STT
21. *United Bible Societies* [online]. Swindon: United Bible Societies, c2019 [cit. 2019-06-08]. Dostupné z: <https://www.unitedbiblesocieties.org/>
22. WAUGH, Barry. The Importance of the Printing Press for the Protestant Reformation, Part Two. *Reformation 21* [online]. Lancaster, October 2013 [cit. 2019-06-07]. Dostupné z: <http://www.reformation21.org/articles/the-importance-of-the-printing-press-for-the-protestant-reformation-part-two.php>